

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА
ПІДПРИЄМНИЦТВА**

**КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВ ТА СОЦІАЛЬНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ**

Освітній рівень: другий (магістр)

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки Спеціальність: 054
«Соціологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
економіки підприємств
та соціальних технологій

проф. Гусєва О.Ю.

“_____” _____ 20__ р.

МАГІСТЕРСЬКА ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ В РЕАЛІЯХ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Виконав студент
VI курсу
групи СТДМ-61
Гаврилишин Роман
Володимирович

Науковий керівник:
доцент, канд. філос. наук
Москаленко Лариса
Миколаївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ.....	10
1.1. Міграційні процеси в системі соціально-економічного розвитку України.....	10
1.2. Методичне та інформаційне забезпечення дослідження міграційних процесів.....	21
1.3. Сучасні наукові підходи до розуміння сутності трудової міграції.....	33
Висновки до 1 розділу	41
РОЗДІЛ II. СТАН ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ (за результатами соціологічного моніторингу).....	43
2.1. Вплив приватних трансфертів трудових мігрантів на соціально-економічний розвиток України (на основі використання статистичного інструментарію).....	43
2.2. Особливості життєвих пріоритетів трудових мігрантів (за результатами глибинного інтерв'ю).....	50
2.3. Шляхи оптимізації трудовіміграційних процесів.....	57
Висновки до 2 розділу.....	64
РОЗДІЛ III. ЖИТТЄВІ ПРІОРИТЕТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНИ	67
3.1. Методи дослідження життєвих стратегій трудових мігрантів.....	67
3.2. Життєві стратегії трудових мігрантів крізь призму результатів соціальних досліджень.....	83
Висновки до 3 розділу	90
ВИСНОВКИ.....	92
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	101
ДОДАТКИ.....	110

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства супроводжується кардинальними перетвореннями і найчастіше визначається як соціальна трансформація, під якою ми розуміємо швидкі, глибокі та якісні зміни у всіх областях життєдіяльності, в тому числі й у сфері трудової міграції.

Трудова міграція є одним з важливих каналів глобалізації, що надає можливості економити на вартості робочої сили розвиненим країнам, а менш розвиненим - долучатися до сучасних фінансових потоків і технологій. Пандемія COVID-19, яка вплинула практично на всі сфери суспільного життя і яка викликала, за висновками Світового банку, МВФ та відомих економістів, найсильнішу рецесію з часів Другої світової війни, зачепила й міграційні процеси. Карантин практично зупинив міграційні потоки, але справа не в тому - це тимчасове явище. Глобалізація сприяла вільному переміщенню робочої сили між континентами і країнами, та кордони, закриті через карантин, неминуче будуть відкриватися. Цього вимагатиме суспільство і потребуватиме економіка. Принципово нові тенденції і явища, що відбуваються у соціально - економічному та політичному середовищі, сприяють збільшенню чисельності трудових мігрантів. Обсяги трудової міграції, що зростають останнім часом, призводять до дисбалансу між попитом і пропозицією на робочу силу на локальних, регіональних та національному ринках праці, а також здійснюють суттєвий вплив на подальший розвиток суспільства.

На сьогодні Україна є країною походження, транзиту і призначення для міграційних потоків. У кількісному вираженні велика частина цих потоків здійснюється у формі регіональних міграцій, що пов'язують Україну з сусідніми країнами СНД на сході і з новими державами-членами ЄС на заході. Україна продовжує залишатися країною походження трудових мігрантів як для СНД, так і для ЄС. Значна частина цих потоків

характеризується нелегальною циркулярною міграцією, наслідком якої є втрата для внутрішнього ринку молодого й освіченого працездатного населення.

На жаль, чимало активних, конкурентоспроможних, мобільних українців визначають свої перспективи виїзду не так станом особистого життя, скільки загальною низькою оцінкою ситуації в країні. Цей міграційний фактор значно небезпечніший, ніж просте бажання заробити. В останньому випадку зберігається досить висока ймовірність повернення, тоді як поєднання індивідуальних планів з втратою сподівань на можливість їх реалізації в українському суспільстві формує настрої на постійну еміграцію. Тому формування і реалізація політики запобігання багаточисельному виїзду мігрантів і хоча б часткового повернення без надання їм чіткої перспективи в Україні неможлива.

На сьогодні трудова міграція на вітчизняному ринку праці не тільки сприяє зменшенню пропозиції робочої сили, а й забезпечує зниження її якості. Збільшення чисельності трудових мігрантів призводить до соціальних, економічних та демографічних втрат для суспільства і потребує активної діяльності державних органів управління, особливо спрямованої на розроблення дієвих ефективних стимулів щодо створення нових робочих місць, забезпечення гарантій зайнятого населення, покращення соціального захисту та рівня життя.

Важливі теоретичні та практичні аспекти регулювання трудової міграції покладені в основу досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, вчених І. І. Лашиної [22], Н. В. Безрукової [3], О. В. Кислициної [17], О. А. Малиновської [25; 26; 27; 28], Т. В. Петрової [45], О. А. Мельниченка [30], О. Р. П'ятковської [50] та ін.

Категорії, що репрезентують концепт «життєві стратегії», досліджувалися певною мірою представниками різних напрямків. Перш за все, ідея свідомої орієнтації поведінки людини знайшла собі відображення в соціології повсякденності. Зокрема, в феноменології розроблені концепції

суб'єктивності і інтерсуб'єктивності поведінки особистості (А. Шюц [73], П. Бергер, Т. Лукман [4]), стратегічної дії і взаємодії (І. Гофман [9]). У символічному інтеракціонізмі (У. Томас, Ф. Знанецький [65], Дж. Мід [34]) розглядається роль символів і значень у інтерпретації людьми життєвої ситуації, конструюванні ними дій.

У сучасній соціології на пострадянському просторі також слід відзначити ряд підходів, в яких глибоко аналізувалися різні аспекти стратегічної поведінки особистості: диспозиційної регуляції соціальної поведінки (В.А. Ядов [76]), цілеспрямованої поведінки (Н. Наумова [40]), життєвих цінностей (Н.І. Лапін [21]).

На даний час активний науковий пошук вчених в області життєвих стратегій особистості і груп об'єктивно стимулюється соціальною ситуацією, що інтенсивно і суперечливо змінюється в обмежених часових рамках і, як наслідок, перетворює життя людей, їх стратегії. Певними «віхами» в дослідженні життєвих стратегій особистості є роботи Ю.М. Резника і Т.Є. Резник. У них інтегруються висновки багатьох зарубіжних і вітчизняних авторів, визначаються специфіка, механізм, типи стратегій [51-52].

Проте, попри беззаперечні досягнення дослідників, недостатньо вивченими залишаються життєві стратегії трудових мігрантів, а відтак, концептуальні засади та критеріальні підходи до прогнозування обсягів трудової міграції тощо. Подальшого опрацювання також вимагають методичні підходи до оцінювання масштабів потенційної міграції, які б відображали стан міграційних настроїв населення та дозволили спрогнозувати обсяги та напрями міграційних потоків для ефективного регулювання міграційних процесів. Все це зумовило вибір теми магістерської роботи, визначило її мету й основні дослідницькі завдання.

Об'єкт дослідження – міграційні процеси в реаліях українського суспільства та в умовах глобалізації.

Предмет дослідження - життєві стратегії трудових мігрантів на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Метою роботи є виявлення пріоритетних життєвих стратегій трудових мігрантів на сучасному етапі розвитку українського суспільства та вироблення науково-методичних засад і практичних пропозицій, спрямованих на удосконалення системи регулювання трудовіграційних процесів в умовах глобалізації.

Виходячи з мети дослідження, в роботі поставлені такі **завдання**:

- дослідити сучасні наукові підходи до розуміння сутності трудової міграції;
- проаналізувати методичне та інформаційне забезпечення дослідження міграційних процесів;
- охарактеризувати міграційні процеси в системі соціально- економічного розвитку України;
- визначити методи дослідження життєвих стратегій трудових мігрантів;
- здійснити за результатами соціологічного моніторингу трудової міграції за соціально-економічними характеристиками;
- на основі результатів соціальних досліджень виокремити життєві стратегії трудових мігрантів;
- за допомогою статистичного інструментарію виявити вплив приватних трансфертів трудових мігрантів на соціально-економічний розвиток України;
- визначити особливості життєвих пріоритетів трудових мігрантів на основі аналізу результатів глибинного інтерв'ю;
- запропонувати шляхи оптимізації трудовіграційних процесів.

Методи дослідження. У роботі зроблено акцент на соціально-філософському світогляді, системному підході, що спирається на єдність соціального та економічного, теорії й практики, наскрізно пронизаних герменевтичною, феноменологічною та екзистенційною діалектикою. Використовуючи в роботі передусім вітчизняну теоретико-методологічну спадщину, автор у своїй роботі базується на методологічному плюралізмі та

об'єктивізмі.

У ході здійснення дослідження застосовуються методи, властиві теоретичному рівню наукового пізнання, а саме: аналіз і синтез (для концептуалізації поняття «трудова міграція»), системний підхід, логічне узагальнення (для класифікації факторів, що впливають на міграційні процеси), типологізації (для виокремлення підходів, щодо дослідження феномену «трудова міграція»), індукції та дедукції (для обґрунтування доцільності застосування соціологічного та статистичного підходів у ході дослідження життєвих стратегій трудових мігрантів), а також характерні для здійснення теоретичного аналізу: сходження від абстрактного до конкретного (при розгляді життєвих стратегій: від узагальнених даних до знайомства з результатами кожного конкретного інтерв'ю), теоретичне моделювання (при розробці шляхів регулювання трудовіграційних процесів) та ін.

Емпіричною базою магістерської роботи є вторинний аналіз статистичних даних приватних трансфертів трудових мігрантів та їх вплив на соціально-економічний розвиток України на період з 2013 по 2019 рр, взятих на урядовому інтернет-порталі [85], та аналіз й інтерпретація результатів глибинного інтерв'ю з трудовими мігрантами (10 осіб), які перебували за кордоном (за місцем роботи) під час проведення інтерв'ю у жовтні-листопаді 2020 р.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що дістали подальшого розвитку:

- концептуалізація поняття «трудова міграція»;
- аналізміграційних процесів у контексті реалій українського суспільства;
- вивчення впливу приватних трансфертів трудових мігрантів на соціально-економічний розвиток України;
- дослідження особливостей життєвих пріоритетів трудових мігрантів;
- рекомендація шляхів оптимізації трудовіграційних процесів.

Теоретична цінність роботи. Результати дослідження життєвих стратегій трудових мігрантів уможливають більш поглиблене розуміння трудоміраційних процесів, що постійно є в українському суспільстві.

Практична цінність дослідження полягає у тому, що:

по-перше, основні положення роботи, сформульовані висновки будуть сприяти подальшому поглибленню дослідження проблем трудової міграції у контексті міграційних процесів в Україні;

по-друге, використання статистичного та соціологічного інструментарію в дослідженнях життєвих стратегій трудових мігрантів надає можливість комплексного аналізу особливостей та чинників формування життєвих планів мігрантів. На основі отриманих даних можна сформулювати репрезентативне уявлення про соціальні очікування та наміри трудових мігрантів, на підставі яких визначаються завдання оптимізації трудоміграційних процесів в Україні з метою поліпшити загальний стан міграційної сфери;

по-третє, матеріали роботи можуть бути корисними при написанні рефератів, контрольних, курсових та дипломних робіт, а також при підготовці до семінарських і лекційних занять з відповідних дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Вказується, на яких наукових конференціях, семінарах оприлюднені результати досліджень, що включені до магістерської роботи.

Структура роботи. Специфіка теми, поставлена мета та сформульовані завдання дослідження визначили послідовність викладення матеріалу і структуру роботи. Дипломне дослідження загальним обсягом 117 сторінок (основний текст - 101 сторінка) складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (84 найменування) та додатку, а також 16 рисунків та 5 таблиць.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Міграційні процеси в системі соціально-економічного розвитку України

Визначальною ознакою цивілізаційного поступу людства є сучасна глобалізація. Вона настільки динамічно вривається в усі сфери суспільного життя, що породжує неоднозначне сприйняття й оцінки. Найбільше помітен її вплив на економіку, державу та суспільство у тих країнах, яке прагне мобілізувати свої сили задля проведення економічних реформ, відстоювання культурних цінностей, вибору моделі майбутнього розвитку. Це повною мірою стосується й України. Історично феномен глобалізації уже не раз був присутній на українських теренах. Навіть у дуже далекі часи, коли мав місце рух народів з Азії на чорноморські степи, лежали у їх основі прояви глобалізації. Звісно, тоді це відбувалося на зовсім іншій технологічній основі.

Нині Україна постала перед загрозою п'ятої хвилі української міграції, яка, на думку експертів, розпочалася з 10-х років XXI ст., охопила перш за усе, молодь, причому, добре освічену, та, вирізняється переходом до міграції населення як способу життя, на відміну від попередньої (економічної) [49]. Відповіддю людей на багаточисельні національні й глобальні виклики функціонування держави, її суспільства та економіки є нова міграційна мотивація. Не найкращі місця нині посідає Україна у міжнародних рейтингах економічної свободи (Index of Economic Freedom), найбезпечніших для життя країн (Index The Global Peace Index), щастя (Index of Happiness), легкості ведення бізнесу (Doing Business/ease of doing business), глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) (рис. 1.1).

Україна – лідер за кількістю мільярдерів, за корупцією. За даними дослідження Wealth X2, міжнародної консалтингової компанії, у 2019 р.

Україна увійшла до Топ10 країн з найбільш швидким зростанням кількості мільйонерів (власників активів від 1 до 30 млн доларів). Лише у Львівській області за підсумками кампанії декларування доходів офіційна кількість таких осіб зросла у 1,3 рази (з 176 у 2017 р. до 231 осіб у 2018 р.).

Рис. 1.1. Україна в міжнародних індексах у 2015-2019 роках (місце) [11]

В Україні неймовірно низька ціна людської праці: середньомісячна мінімальна заробітна плата (основний соціальний стандарт) – у порівнянні з країнами – реципієнтами основної частки українських мігрантів Іспанії (858 євро), Польщі (503 євро), Великої Британії (1401 євро), Португалії (677 євро), Німеччини (1498 євро) – відстає у рази (в 2017 році становила 110 євро, у 2020 – 297 євро) (рис. 1.2).

В Україні відсутні точні дані про структуру, обсяги, напрями міграційних переміщень населення. Причиною цьому є тривале зволікання з проведенням демографічного перепису (останній проводився в 2001 році), відсутність стимулювання до ведення на належному рівні реєстраційної статистики, складності з організацією збору даних про трудових мігрантів, їх доходи, працевлаштування, тривалість поїздок тощо. Дає змогу отримати таку картину огляд доступних джерел про обсяги сучасної української

трудової міграції. Загальна кількість трудових мігрантів:

- 5,9 млн осіб (Звіт з міграції спеціальної комісії ООН за 2017 р.).
- 4 млн осіб (16% населення країни) – дані Центру економічної

стратегії (за 2017 р.).

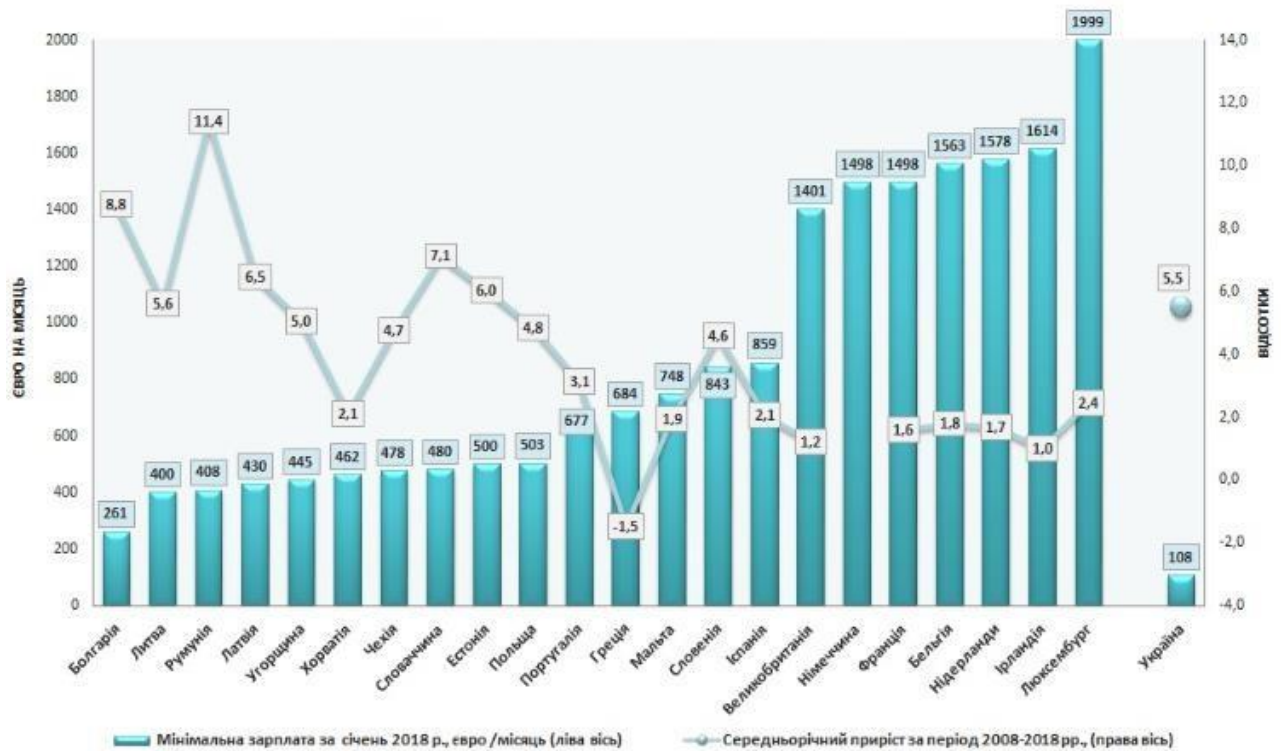

Рис. 1.2. Поточний рівень мінімальної зарплати в країнах ЄС та Україні [42, с. 170]

Чисельність українців, які одночасно працюють за межами країни, становить (з числа тих, хто сплачує податки в Україні):

- 3 млн осіб (за даними ІДСД НАНУ),
- 2,6–2,7 млн осіб (за даними Центру економічної стратегії).

За період 15 років (2002–2017 рр.) 6,3 млн осіб виїхало з України і не повернулося (3 млн виїхало через західний кордон, 3,2 млн осіб – через східний). Тривалість роботи за кордоном переважної більшості українських заробітчан, які повернулися до України, не перевищує одного року (29% – працювали понад рік, 14% – кілька років).

Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) внаслідок конфлікту на Донбасі складає 1,6 млн осіб. Структура зайнятості ВПО в Україні:

9 % економічно активного населення (прогноз зростання на найближчий період – 50 %);

20 % – офіційно працевлаштовані, інші працюють за усними угодами або вважають себе самозайнятими.

Країни призначення українських трудових мігрантів (за результатами аналізу даних МОМ та Держстату України (рис. 1.3; рис. 1.4).

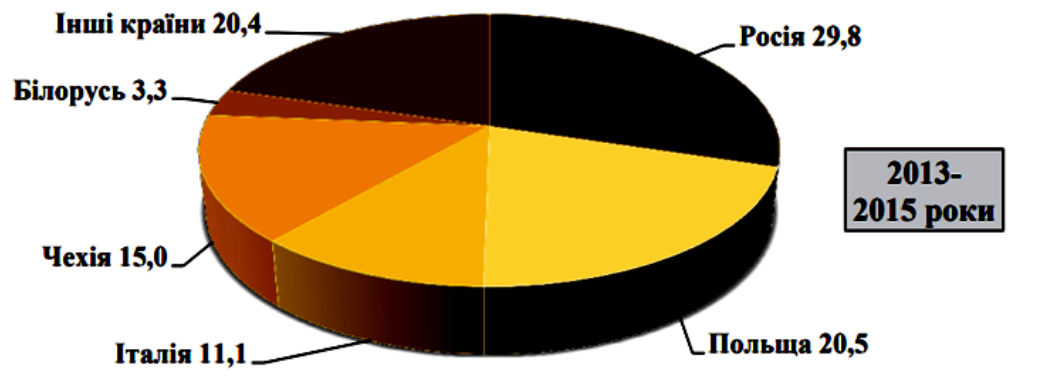

Рис. 1.3. Основні країни призначення українських трудових мігрантів в 2013-2015 рр. [47, с. 85]

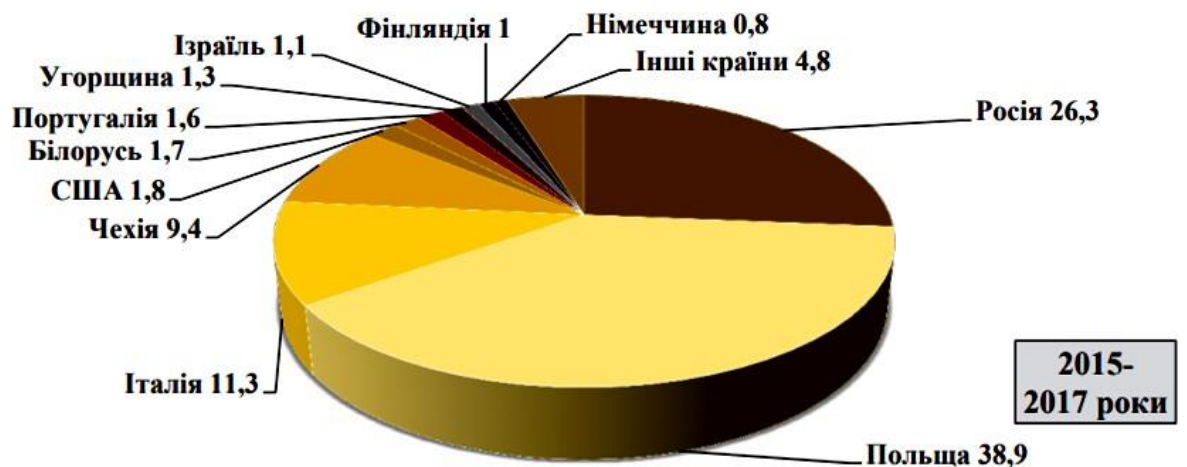

Рис. 1.4. Основні країни призначення українських трудових мігрантів в 2015-2017 рр. [47, с. 85]

За результатами проведеного комплексного аналізу низки економічних явищ та процесів в Україні (аналізу сукупної продуктивності праці; аналізу

динаміки структурних змін валового регіонального продукту (ВРП) та проведення на цій підставі кластеризації регіонів (областей) України (рис. 1.5; 1,6); аналізу структурних змін ВВП з позиції зайнятості за видами економічної діяльності); а також аналізу динаміки та структури переказів трудових мігрантів вдалося встановити таку картину місця української міграції у забезпеченні конкурентоспроможності економіки України (рис. 1.7; 1,8).

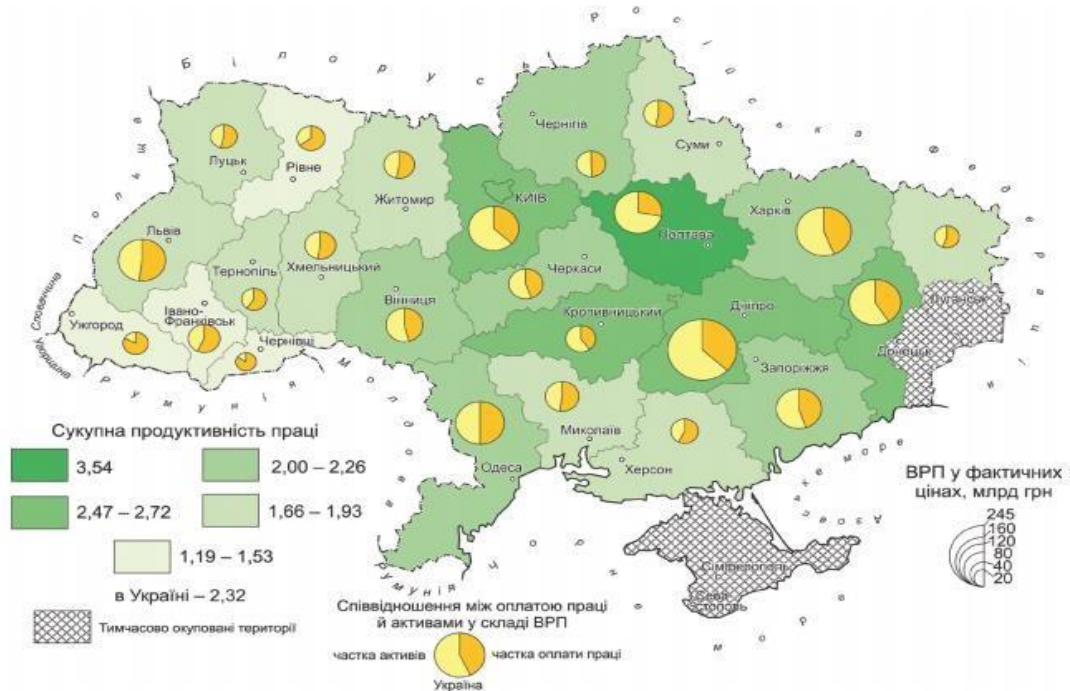

Рис. 1.5. Рівень сукупної продуктивності праці областей України (2017р.)

Рис. 1.6. Кластеризація областей України за параметрами структурних змін ВРП (2008–2018 рр.) [43, с. 69]

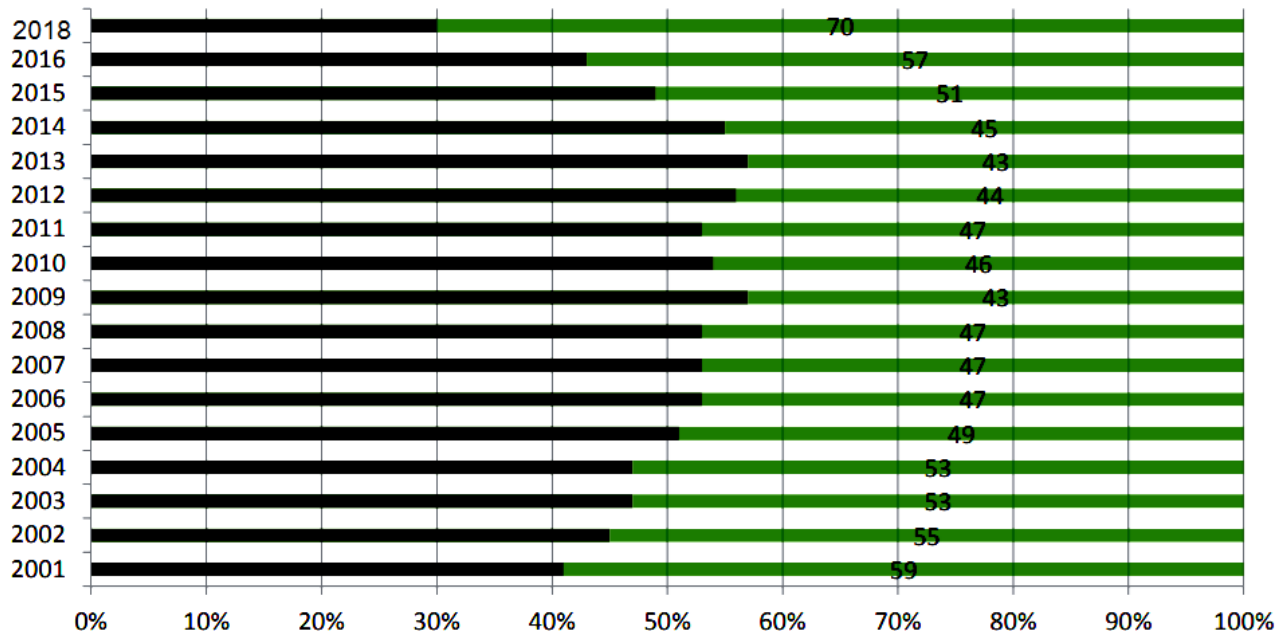

Рис. 1.7. Співвідношення: оплата праці / активи з врахуванням переказів трудових мігрантів [83]

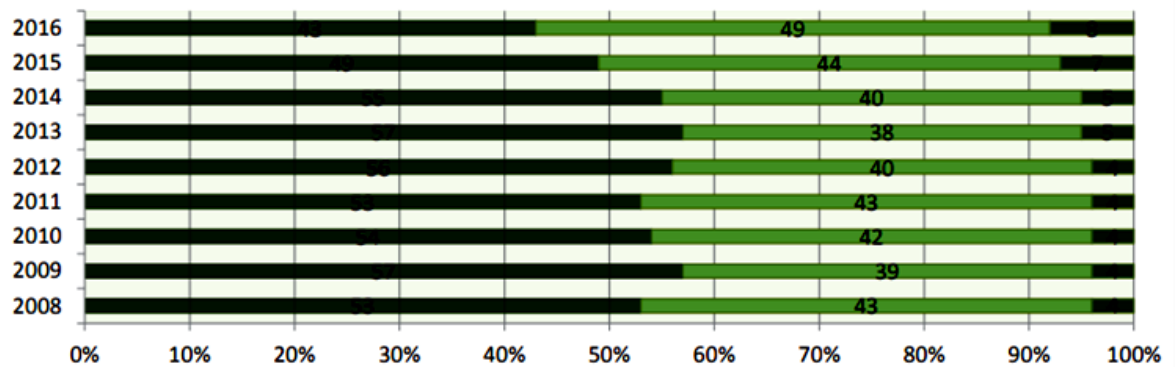

Рис. 1.8. Співвідношення: оплата праці / активи/ перекази без врахування переказів трудових мігрантів [83]

Детальніший аналіз показує, що в Україні ми спостерігаємо тенденцію щодо збільшення частки активів, а також збільшення частки переказів трудових мігрантів. Тому, якщо в структурі ВВП протиставляти частку матеріальних активів і від мігрантів сумарну частку праці та переказів, то бачимо, що суттєвого покращення співвідношення не відбувається, воно й надалі залишатиметься далеко не ідеальним – 30:70 (табл. 1.1). Тоді як наші розрахунки, отримані на основі даних лише оплати праці в Україні, свідчили про поступове покращення ситуації і наближення до даної пропорції.

Реальність насправді є такою: «праця», яка застосовувалася в Україні, фактично перемістилася у «працю» за кордоном. Реально не відбувається ні інноваційних, ні технологічних вагомих зрушень, які впливають на співвідношення.

Таблиця 1.1.

Динаміка зміни співвідношення між оплатою праці й активами у складі ВРП (2015–2018 рр.)

Види економічної діяльності	2015	2016	2017	2018
Операції з нерухомим майном	2:88	2:88	1:89	0:90
Промисловість	5:45	0:50	4:56	6:64
Сільське, лісове та рибне господарство	4:16	9:31	5:45	4:46
Інформація та телекомунікації	9:61	9:61	7:63	7:63
Будівництво	3:17	1:19	2:18	0:20
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	8:22	1:09	7:03	0:10
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	5:35	7:33	0:40	1:49
Фінансова та страхова діяльність	0:60	0:60	3:57	4:56
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	8:32	5:35	3:37	9:41
Професійна, наукова та технічна діяльність	3:37	2:28	1:29	3:37
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4:26	5:15	0:20	4:26
Освіта	4:26	0:20	9:21	6:24
Тимчасове розміщування й організація харчування	0:10	9:01	1:09	8:22
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3:47	8:42	8:52	6:54
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1:19	2:18	4:16	0:20
Інші види економічної діяльності				

Джерело [67].

У таблиці надана інформація, яка відображає структурні зміни ВВП країни в грошовому вимірі. Але, якщо проаналізувати дану ситуацію, з

урахуванням показника сукупної продуктивності переказів міграції, то ясною стає загальна картина стосовно міграції на території нашої держави (рис. 1.9).

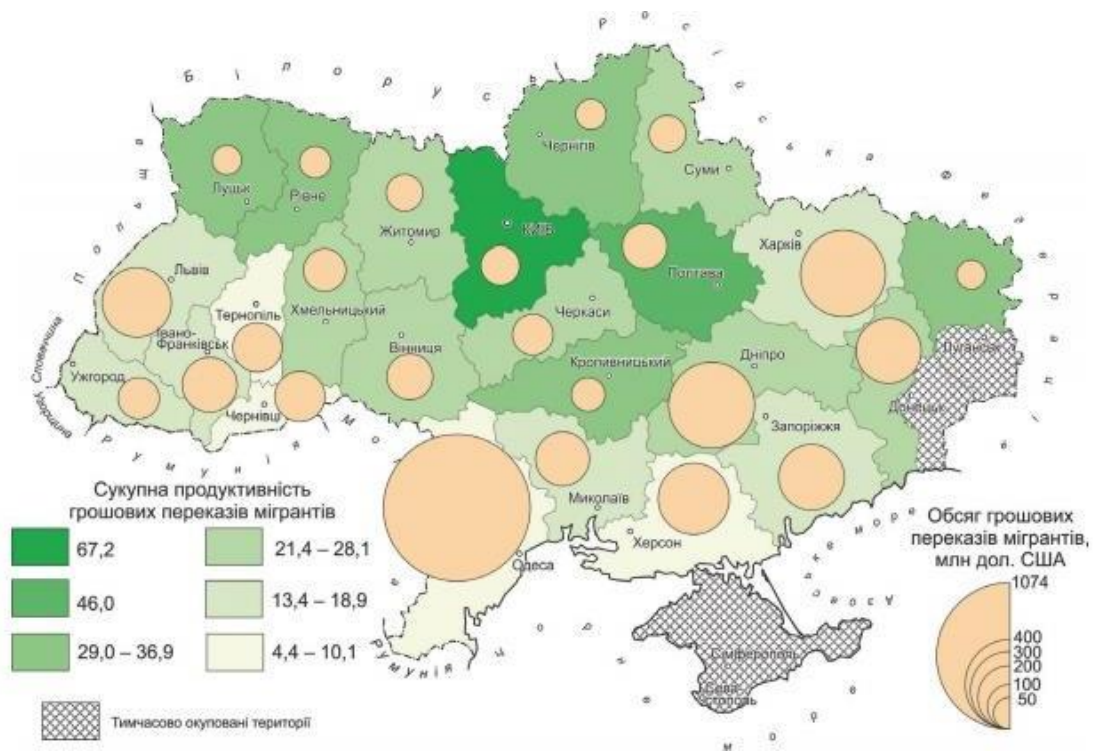

Рис. 1.9. Оцінка регіонів України за показником сукупної продуктивності грошових переказів мігрантів з-за кордону (2018 р.) [71]

Більшу цінність має міграція у Одеській, Херсонській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській, Закарпатській областях (позначені світло-зеленим кольором; АР Крим до уваги не бралася, на жаль, через відсутність даних), тоді як найменшу цінність міграції спостерігають у Київській та Полтавській областях (позначено темно-зеленим кольором).

На рисунку 1.10 проілюстровано наступну загальну регіональну тенденцію (стосується всіх областей): у динаміці зростає загальна продуктивність праці, у той час як навпаки – спадає сукупна продуктивність фінансових переказів трудових мігрантів до Батьківщини.

Слід вказати, що в областях ситуація потребує окремого дослідження.

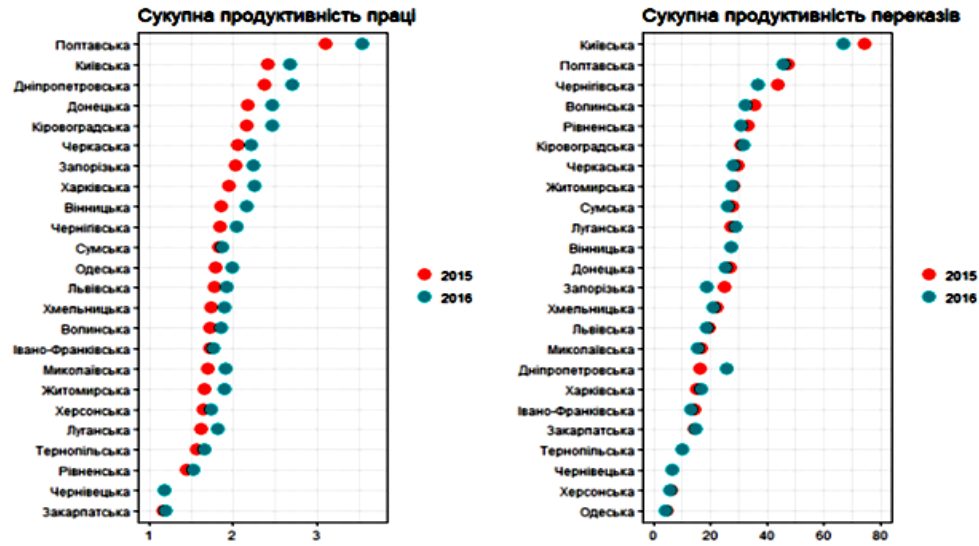

Рис. 1.10. Динаміка змін сукупної продуктивності праці і грошових переказів мігрантів в областях України (2015-2016) [75, с. 165]

Подібно до інших країн постсоціалістичного регіону, Україні властиве: недостатній обсяг інвестицій, низький рівень конкурентоспроможності продукції, дешева робоча сила. низький рівень залучення економіки до міжнародного поділу праці (рис. 1.11).

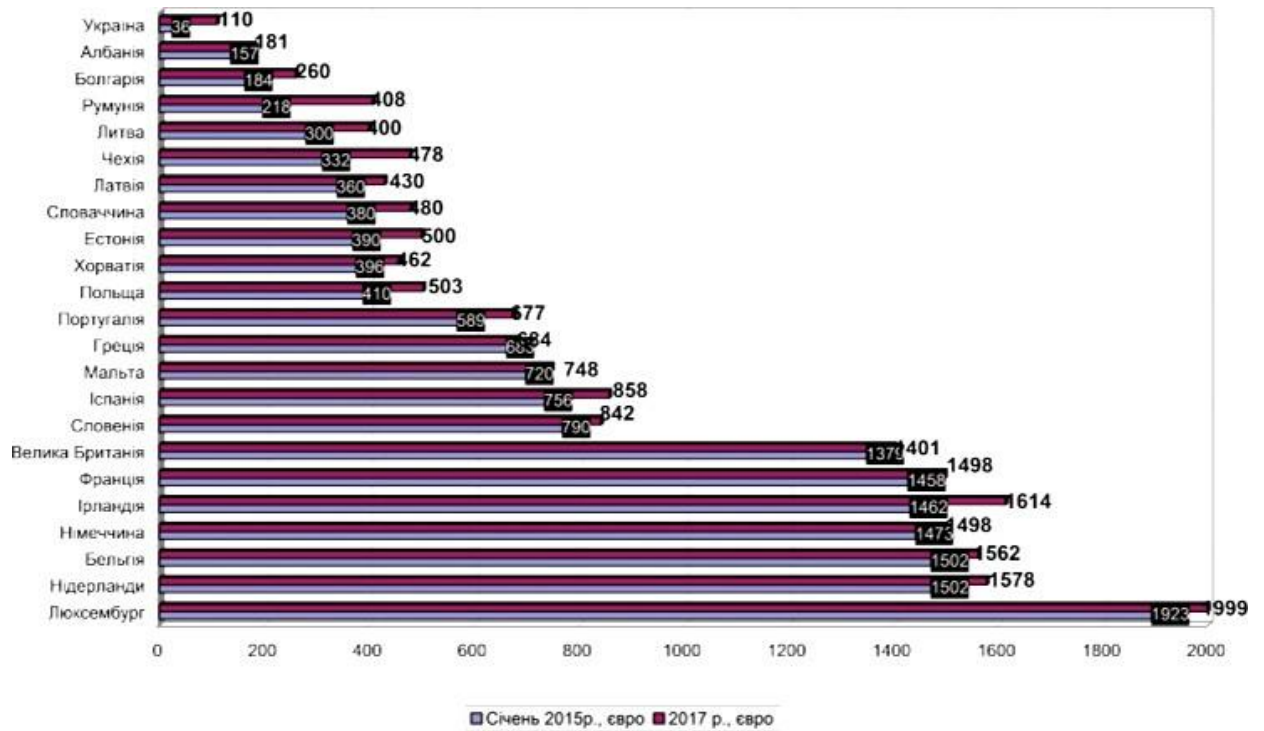

Рис. 1.11. Мінімальна зарплата в країнах ЄС та в Україні в 2015–2017 рр. [75, с. 166].

З цієї позиції український ринок праці є надзвичайно привабливим для реалізації амбіцій міжнародного капіталу. У територіальному вимірі саме фактор глобалізації спричинився до занепаду промислових гігантів спочатку у західному регіоні (90-і роки ХХ ст.), а в ХХІ ст. в інших регіонах України. На жаль, в країні дуже мало було зроблено для того, щоб скоротити інтервенцію низькоякісної товарної маси та збереження робочих місць. На Львівщині лише занепад ВО «Електрон» призвів до ліквідації 20 тисяч робочих місць та вивільнення робочої сили, до потенційної еміграції.

Транснаціональні корпорації (ТНК) швидко зреагували на можливість використання тінізації відносин в економіці у своїх цілях. На це звертали увагу й вітчизняні експерти, котрі наголошували, що дане питання – це безпека сектору державних фінансів України (зазначимо, що у середині 2018 року в Україні рівень тінізації економіки склав 32% (рис. 1.12.).

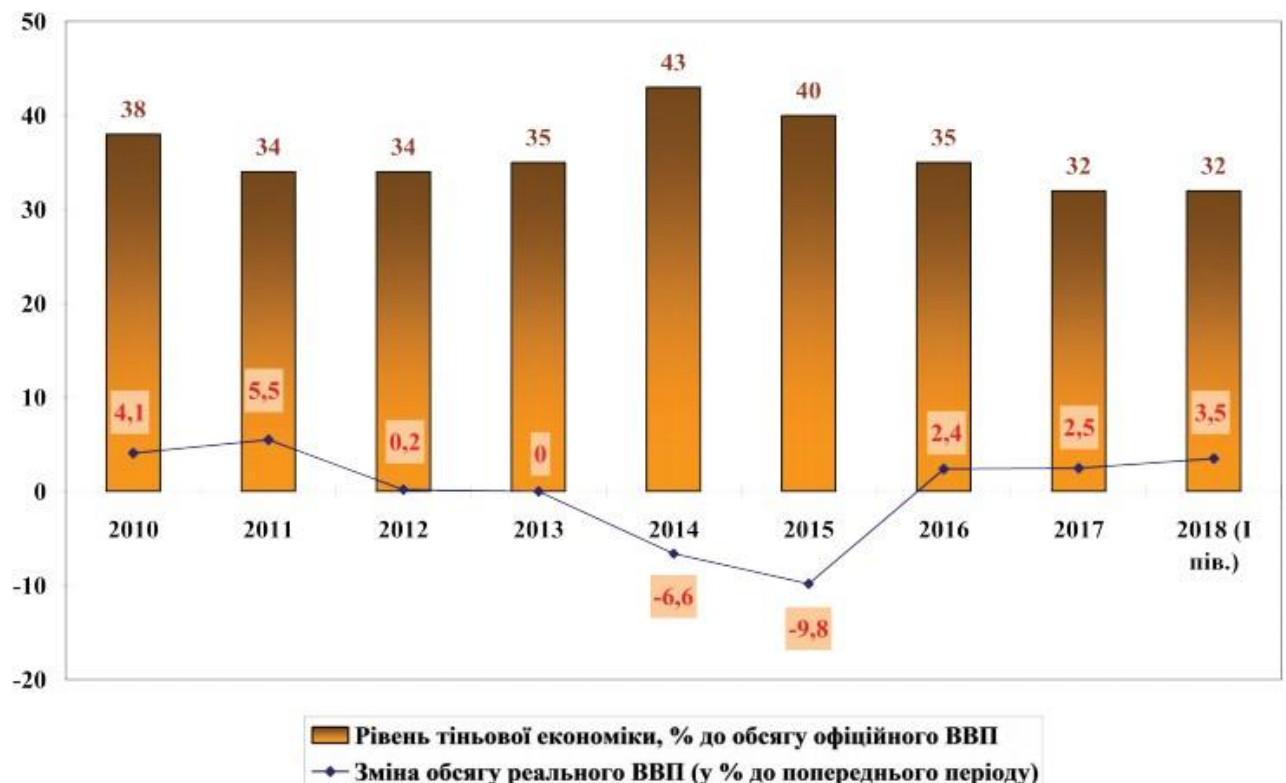

Рис. 1.12. Динаміка рівня тіньової економіки України в 2010–2018 рр., % [75, с. 168].

Динамічні зміни у сфері праці та зайнятості, наразі вимагають негайної діагностики і контролю показників. МОП надала значну допомогу в організації та проведенні моніторингу економічної діяльності населення України. Наразі основними чинниками втрати трудового потенціалу є: регрес у структурному і професійному розподілі, низька продуктивність праці та диференціація соціально-економічних умов зайнятості.

За даними з січня 2010 до вересня 2019 року долучено до моніторингу кількість громадян України, що виїхали до ЄС і не повернулися складає 4 млн осіб (у перерахунку на місцеві ринки праці – це 1% робочої сили). Україна входить у Топ-10 найбільших країн світу – постачальників трудових мігрантів в інші країни, за даними спеціальної комісії ООН з міграції. Якщо в 2000 році вона займала 5 позицію у рейтингу країн світу, то в 2017 році – 8-му. При цьому, в абсолютному вимірі показник зріс з 5,6 млн осіб до 5,9 млн осіб (рис. 1.13).

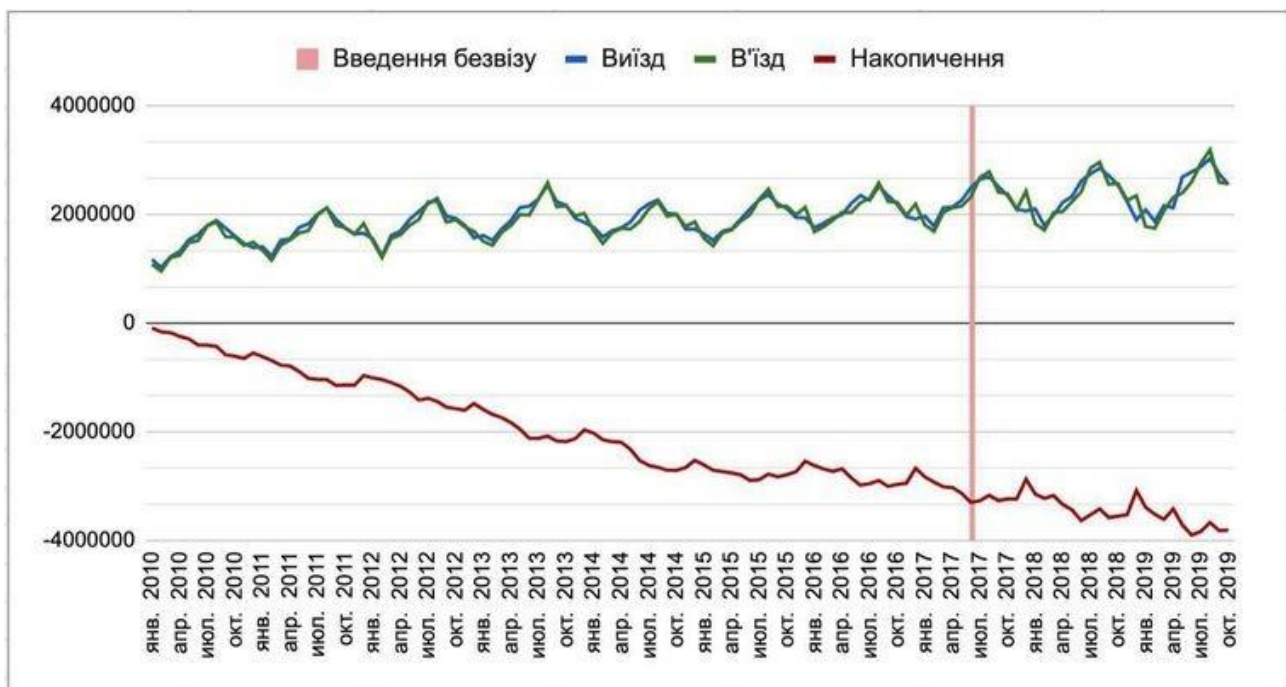

Рис. 1.13. Міграційна статистика 2010–2019 рр. [75]

До речі, прискорена міграційна мобільність населення нині властива більшості країн Європи та іншим регіонам світу. Наприклад, у Польщі динаміка показника за аналогічний період значно вища, ніж в Україні. Вона

породжує стрімке «оголення» національного ринку праці, пояснює високий попит польського роботодавця на українську робочу силу. Міжнародний перерозподіл робочої сили логічно веде до запуску нових схем боротьби за людський ресурс.

Значення української міграції у забезпеченні конкурентоспроможності економіки відстежується на різних рівнях її організації. На місцевому чи регіональному рівні тісними зв'язками є ті, що виникають на ґрунті галузевих ринків. Мається на увазі виробництво товарів та надання послуг, про потребу в котрих заявляють самі трудові мігранти під час реалізації фінансів міграційного капіталу. В Україні – це зазвичай товари першої необхідності, послуги системи охорони здоров'я, освіти, транспорту тощо.

Неоднозначними є наслідки міграційних процесів. Збільшується їх вплив на економічний, соціальний і політичний розвиток України. І від ефективності міграційної політики держави багато в чому залежить ступінь цього впливу.

Тому, головним завданням розвитку системи управління міграцією є визначення на міждержавному рівні максимально узгоджених і максимально можливих меж внутрішньої компетенції держави в організації міграційного процесу.

1.2. Методичне та інформаційне забезпечення дослідження міграційних процесів

Вивчення міграційних процесів опирається на використання положень міждисциплінарного підходу. З боку інтересів демографії, соціальної економіки і політики, економіки праці, а також регіональної економіки важливу роль відіграють наступні концепції.

1. Концепція соціального капіталу (якісна характеристика суспільства або організації, що формується за рахунок наступних складових: спільні цінності та норми, взаємна довіра й соціальні мережі, тобто має

двокомпонентну будову – ціннісно-нормативний та мережевий компоненти.

2. Концепція відтворення населення як збереження його міри (співвідношення кількості та якості). Згідно з таким принципом наслідки міграційних процесів аналізуються нами у двох фокусах можливого ефекту в контексті глобалізації економіки, суспільства (регіону-соціуму) та держави: позитивного та негативного.

3. Концепція міграційного капіталу (соціально-економічна категорія, яку використовують для позначення запасів соціально-економічних й інших ресурсів (машини, земля, споруди, професійні навички та знання, сировина, досвід), що є походженням потоку благ (товарів і послуг) у часі, та які є результатом міграційної активності населення).

4. Концепція духовно-інформаційної мобільності (ДІМ) нації. Дана концепція (про яку вже йшлося вище) сучасні глобалізаційні процеси гармонізує через активізацію використання національних (регіональних) чинників розвитку інтелекту українського суспільства в інноваційній моделі державотворення та інтеграції в Європу на рівнопартнерських засадах. Феномен інтелекту України, його базові сегменти – наука, культура, освіта, мова, релігія, традиції, інформаційний простір тощо, впровадження модерних новацій, залученний людський капітал розглядається в комплексі як основа збереження інтелектуального суверенітету, системи національної безпеки, та екзистенційної ідентичності українців.

Також зазначемо, що в англійській економічній літературі словосполученню «наслідки міграційних процесів» відповідає поняття

«міграційного ефекту» – рівня реального блага (доходу) чи його заміщення, яке впливає на рівень добробуту споживача (мігранта). Поняття «міграційного ефекту» стосовно сукупної економічної теорії ефективно використання ресурсів, і також є складовою концепції добробуту і економічної політики та її використовують для визначення можливої реакції споживача на зміну відносних цін (вплив на попит) та реального доходу (позначення «ефекту заміни» чи «ефекту доходу»). Детальніше ця тема

досліджена в джерелі [41].

Опираючись на наведену методологічну основу, загальна схема цього дослідження є такою:

- групування наслідків трудовіграційних процесів та логіко-структурна схема їхнього дослідження;
- методи соціологічного моніторингу наслідків міграційних процесів та їх інформаційне забезпечення.

Дослідження міграційних процесів та побудова логіко-структурної схеми даного аналізу ґрунтується на використанні певних класифікаційних ознак міграції. У спеціальній літературі отримала поширення класифікація таких ознак:

- за часовими ознаками: постійна чи безповоротна, яка пов'язана з остаточною зміною постійного місця проживання, і тимчасова, що передбачає переселення на чітко визначений період часу (як приклад, навчання чи робота за контрактом);
- за способом подолання кордону – внутрішня (на території країни) і зовнішня (з виїздом за державний кордон) еміграція;
- за календарем: сезонна, що включає щорічні переміщення людей у певні періоди року (як приклад, збір врожаю), цілорічна, хронічна;
- за формою реалізації: суспільно організовану, що має підтримку з боку державних інститутів та громадських організацій та при їхній економічно-організаційній підтримці, та неорганізовану, що проводиться за кошти і силами безпосередньо самих мігрантів без організаційної й матеріальної підтримки ззовні;
- за регулярністю прояву: постійна, періодична, маятникова, яка характеризується регулярними поїздками за межі свого населеного пункту до місця навчання чи роботи, епізодична, що передбачає нерегулярні як в напрямі, так й у часі поїздки (комерційні, туристичні, культурно-побутові тощо);
- за відношенням до виду людської діяльності: політична, економічна

чи трудова, освітня, інтелектуальна, етнічна, релігійна чи культова, медико-соціальна тощо;

- за роллю в організації суспільного порядку: життєзабезпечуюча, компенсаційна, трансформаційна.

Також варто зазначити, що наслідки процесів міграції особливою мірою будуть детермінуватися саме видовими особливостями людської діяльності. Показовим є характер наслідків впливу міграцій на демографічну сферу (демографічну ситуацію), соціально-трудова сферу (трудова потенціал залежить як від якісного, так і від кількісного складу емігрантів – вимушені емігранти, депортовані, біженці, військовий контингент, що виводиться з інших країн).

Експерти вказують на важливість для аналізу наслідків міграції такі її ознаки: постійність чи безповоротність. Аргументом у цьому випадку є те, що більшість мігрантів – люди, які причетні до створення неприємностей як собі, так і державі; що в результаті міграційного «навантаження» на сферу проживання виникають специфічні конфлікти між різноманітними категоріями населення (класові, регіональні, етнічні); що дороговизна і обмеженість житла часто не дозволяють мігрувати як індивідуально, так і групами; що інститут «дозволу на житло» забезпечує порядок, з одного боку, і обмежує права людини, з іншого. Як вказують вчені, процес адаптації, за умов незворотних переселень або міграцій, пов'язаний з різкою зміною матеріального, соціального й психологічного станів індивіда, котрий змінив місце проживання. Змінюються зміст праці, соціальне оточення, при міграціях на далеку відстань – клімат. У місцях поселення не має свого житла впродовж тривалого періоду часу переважна більшість мігрантів.

Аналіз наслідків тимчасової міграції часто ув'язують з природним бажанням людей (в першу чергу молоді) жити краще. Молоді люди намагаються будувати своє особисте життя й кар'єру за місцем навчання, де вони виробили визначені стереотипи поведінки, адаптувались, «встановили» соціальні зв'язки.

Наслідки сезонної міграції передусім аналізуються з економічної точки зору. Водночас, вона нерідко може призвести до міжгрупових конфліктів на мікроетнічній основі, оскільки на ринку праці виникають протиріччя між сезонною (немісцевою) і місцевою робочою силою. До особливостей маятникової міграції можна віднести монотонність її характеру. Дехто до регулярних поїздок легко адаптується, дехто скаржиться на дефіцит вільного часу, погіршення стану здоров'я, неприємності на роботі через запізнення тощо [71].

Складний процес адаптації за умов трудових маятникових міграцій має свої особливості: мігранти маятникові забезпечені житлом, старі соціальні зв'язки значною мірою збережені, проблема приживаності повністю знята. Змінюються лише умови та місце праці, що, власне, й становило предмет прагнень маятникових мігрантів. Тому відносно безболісно здійснюється перехід у статус маятникового мігранта у порівнянні з адаптацією за умов переселень.

Привертають увагу й соціальні наслідки міграції, адже вони можуть сприяти стабільності сім'ї (об'єднанню) або, навпаки, вести до конфліктів, розпаду, якщо в членів сім'ї (родини) погляди на міграцію є протилежними. Оцінюються наслідки неорганізованої міграції як з позиції «випускаючої», так і «приймаючої» сторін. З одного боку, виїзд фахівців на постійне місце проживання має позитивний характер, звільняються робочі місця, що важливо в умовах безробіття. З іншого, зазначене набуває й негативного значення, оскільки провідні спеціалісти свій творчий потенціал реалізують за кордоном.

Окремим блоком розглянемо ознаки міграції, які забезпечують фундаментальні речі в організації суспільного порядку соціуму незалежно від рівня його сприйняття. Мова йде про такі наслідки міграції для його розвитку, як компенсація, життєзабезпечення, трансформація.

У загальній теорії розвитку суть трансформаційного механізму (механізму зміни) зводиться до сукупності логічних зв'язків і процедур, які,

по суті, забезпечують активізацію факторів розвитку (через мінливість, спадковість, відбір) [28, с. 14]. Трансформаційний механізм може бути адаптаційний (зі збереженням міграційних зв'язків) і біфуркаційний (з появою розривів між міграційними зв'язками). Якщо з суто економічних інтересів вказані ознаки міграційних процесів можна вписати в традиційний процес соціально- економічного аналізу, то з соціально-культурних, етичних, націотворчих позицій вони стають адептами далеко не однозначних наслідків. Слід зазначити, що соціокультурні наслідки розвитку населення та нації стосуються дуже складного феномену людського буття – культури. З одної сторони, за висловом М. Вебера, культура є «сукупністю духовних символів, що не підлягають ніяким утилітарним цілям». З іншої, нині мало хто з вчених у галузі культурології наважиться сказати, що культурний потенціал майже ніяк не впливає на суспільний прогрес. Відтак, міграція, яка є носієм соціокультурних моделей поведінки, норм співжиття, праці, повинна бути належним чином досліджена. У розширеній версії культура – це сфера, де зароджуються основи цінностей та норм поведінки та мораль людини.

Вихідним пунктом розробки системи соціокультурних вимірів міграції є прийняття певної концепції культури (колективно створеної системи цінностей), яку Г. Хофстед влучно визначив як колективне програмування мислення людей, на основі якого можна відрізнити членів одної групи від іншої. Адже культура, виконуючи свої функції (адаптивну, інформативну, інтегративну, нормативну, креативну, комунікативну, перетворювальну, релаксійну, сигнальну, трансляційну), доволі по-різному може бути трактована в конкретних місцях проживання людини.

Нині серед найвідоміших авторів концепцій культури, крім Г. Хофстеда, є С. Клакхон та А. Кребер (накопичені ідеї, цінності та інші символічні системи, що формують поведінку), Г. Бекер (набір загальних символів і знаків угод, що виражені у мові), І. Шейн і Дж. ван Манен, Д. Йордон і М. Шварц (моделі поглядів і переконань, які поділяються усіма членами певної

спільноти, котрі формують норми поведінки усього суспільства), М. Луїс (три аспекти – система духовних і матеріальних цінностей, їхнього значення та вплив на розвиток суспільства, спільнота, яка її створила) та Моран П. Харріс (за різних обставин здатність людей до адаптації і передачі наступним поколінням цієї здатності та накопичених знань) [57, с. 146; 6, с. 143].

Соціокультурні наслідки міграції дають про себе знати в контексті оптимізації використання чинників виробництва (як матеріального, так і нематеріального характеру). Вони вилучають потребу гармонізації культурних, соціальних й економічних відносин між людьми – як особами-мігрантами, так і автохтонними представниками свого регіону. [80, с. 132].

Для України – це цінносно-нормовий етичний та двигун євроінтегрованого розвитку держави. Осмисленню потреби звуженого, конкретно наукового або прикладного зрізу науково-пошукових досліджень соціокультурних наслідків міграційних процесів слугує й буденне уявлення про культуру як таку, що включає літературу, мистецтво, театр, морально-естетичне виховання. За часту, люди сюди відносять процес: освіти та виховання молодого покоління. Функціонуванням дані сфери зобов'язані спеціалізованій економічній людській діяльності, котра обмежена конкретним ресурсом.

На наше переконання, групування соціокультурних наслідків міграційних процесів повинно відбуватися на основі визначення основних ознак культури, які вказують на ціннісні уявлення про життя людини та навколишній світ. Тут принципове значення відіграє прийняття для аналізу таких аспектів:

- набутість культури (культура є продуктом ментального програмування людини;
- вона виникає у певному соціальному середовищі, її не можна передати генетично чи успадкувати; якщо змінити ментальне програмування людини, вона може мислити та мати такі ж самі цінності та норму поведінку, яку має населення, яке знаходиться на іншому кінці планети.

- спільність й колективність культури (культура є продуктом спільної співпраці та ментального програмування різних груп людей певного суспільства, що дає змогу користуватися подібними моделями та нормами сприйняття дійсності, взаємодіяти з допомогою спільної системи символів і жестів, як наслідку подібного досвіду, існувати разом як колективу); норми – межі, накладені культурою на поведінку людини;

- міжпоколінний зв'язок культури (культура є продуктом спільного ментального програмування людини та її ролевих функцій, зокрема в царині виховання нащадків);

- змога культури навчати людину (культура формує поведінку й створює уявлення про світ);

- адаптивність культури (кожна культура є відносною щодо інших культурних моделей сприйняття світу);

- представники різних культур мають власне світобачення та мають власні підходи до вирішення певних ситуацій;

- культура встановлює рамки, лише в яких частина людей мислить і діє;

- культура – результат довготривалої адаптації та інтеграції людини при одночасному відмежуванні від зовнішнього середовища; при цьому для культур характерна властивість змінюватися) [84].

Інформація про елементи культури має також важливе значення для моніторингу та аналізу соціокультурних наслідків міграційних процесів.

Так мова, релігія, культурні цінності – вважаються значущими елементами культури. Мова програмує суспільство. Це еквівалент розвитку нації, знаряддя побудови найвищої форми її організації для здійснення найсвітліших прагнень.

Сучасний фахівець Н. Чередник, вивчаючи інтеграційну функцію української мови, називає наступні ознаки її інтеграційних можливостей: формування єдності нації, яка пов'язана з посиленням процесів ідентифікації національно-культурної групи; щодо внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих впливів підвищення імунітету; приведення до прийнятних

норм і погодження мовленнєвої поведінки (культури мовлення); в критичних ситуаціях ціннісно- нормативну погодженість мовної поведінки; проектування та регулювання культурних (у т.ч. етнолінгвістичних) процесів та їхня підтримка.

Релігія – сукупність та сисетма елементарних способів поведінки людини. Ставлення людини до релігії є важливою детермінантою розбудови цивілізованого суспільства і держави. Для України – це особливо важливо, адже «християнська спадщина є домінантною темою в українській релігійній традиції, – писав ще в 2004 році Борис Гудзяк. – Жоден аспект українського культурного, політичного, навіть економічного життя протягом другого тисячоліття неможливо повноцінно осягнути без урахування впливу християнських цінностей, їхніх доктрин і канонів, літургійної практики, суспільної та персональної духовності, а також без вивчення християнського мистецтва, літератури, народних звичаїв ... більшість населення України вірує в Бога». Нині нову сторінку в підвищенні ролі релігії у гармонізації міжрелігійних відносин відкриває міграція населення зі східних областей України та Криму.

Культурні цінності. Цінності – це, перш за все, норми поведінки, пріоритети, розуміння, основні погляди осіб і груп. Вони можуть бути набутими або привнесеними ззовні, як норми та звичаї і також цінності. Для зовнішнього спостерігача самі собою цінності не можуть бути помітними. Їх можна визначити за допомогою існуючих символів. Серед них – риси характеру, національна свідомість, поведінка споживачів, соціальна поведінка, рівень освіти і діюча технологія процесу, корупційний менталітет.

Цікаві спостереження, які мають відношення до соціокультурних наслідків міграційних процесів, висловлюють зарубіжні дослідники, котрі пишуть, що нині у модерній історії національних держав поширення однієї мови є в межах однієї країни найдієвішим фактором консолідації населення. Зокрема, Урс Альтерматт, швейцарський політолог, вважає, що сьогодні для багатьох європейців мова і культура є набагато важливішими від релігії. І

сама культура та мова в європейських національних державах становлять ключові сфери й принципові розпізнавальні ознаки [20, с. 5].

Таким чином, щоб фахово підійти до дослідження наслідків (ефектів) міграції, які впливають на життєві стратегії мігрантів, зокрема трудових, важливо враховувати такі основні виміри:

1. Часовий: йдеться про визначення довго-, середньо- та короткострокових міграційних результатів;

2. Просторовий: країна/регіон-донор та країна/регіон-реципієнт міграційного капіталу. Можливі різні ефекти для цих двох типів країн/регіонів. Наприклад, довготривале негативне сальдо міграції в одній країні призводить до депопуляції населення, у той самий час, коли позитивне в країні-реципієнті призводить до зменшення демографічного навантаження населення);

3. Тип інституційних одиниць, прямо або опосередковано залучених у міграційні процеси: 1) самих мігрантів, 2) їх домогосподарств/родин, 3) інститутів державної влади, які впливають на міграційні процеси, 4) роботодавців та інших суб'єктів бізнесу, які використовують міграційний капітал. Одна міграційна подія може мати досить різне значення для певних типів інституційних одиниць-учасників міграційного процесу;

4. Домінуючий характер/зміст ефекту: соціокультурний, пов'язаний із соціальними, національними, етнокультурними індикаторами ефектів міграції; політичний, пов'язаний з розподілом політичних впливів в країні з урахуванням ставлення різних політичних сил до мігрантів та міграційних процесів; економічний, пов'язаний з вартісними ефектами міграції людського капіталу.

5. Напрямок впливу міграції на учасника міграційного процесу: позитивний, негативний, неоднозначний [53, с. 132].

Отже, виходячи з даних вимірів, стає можливим будувати певні структурно-логічні схеми для оцінки впливу міграції на структури людини та середовища її існування.

Індикатори соціального ефекту: чисельність населення, середній вік, демографічне навантаження, етнічна та національна структура населення, кількість і частка неповних сімей, рівень злочинності. Принагідно вкажемо на існування індикаторів економічного ефекту: вартість робочої сили, рівень безробіття, абсолютний та відносний рівень бідності, нерівномірність розподілу доходів, продуктивність праці, ВВП на 1 особу, грошові перекази. В економіці велике значення для моделювання стратегічних векторів розвитку економіки, держави, суспільства мають маркетингові дослідження соціокультурних наслідків міграційних процесів. Інтереси й можливості тут багатогранні. Так, наприклад, в регіональній економіці – прикладній економічній науці, що має на меті вивчення основ раціонального розміщення виробництва матеріальних й нематеріальних благ (товарів та послуг), а також ринків збуту продукції, – заявлена проблема може вивчатися як з позиції безпосереднього впливу на територіальну організацію чинників людської економічної діяльності (через структури самої людини), так й опосередкованої дії (через структури та чинники геопросторового середовища її існування).

Розробка системи вимірів міграційної активності населення має неабияке значення для формування міжкультурного менеджменту, адже елементи культури є ключовими детермінантами не просто поведінки особи-мігранта, а його життєвих пріоритетів, руху по напрямку, способах інтеграції у місцеві громади. Відтак, вони повинні бути включені в побудову системи індикаторів діагностики й оцінювання причинно-наслідкових зв'язків особи-мігранта із середовищем її існування [75, с. 242].

Розвиток системи показників оцінювання рівня інтеграції мігрантів за новим місцем проживання має забезпечувати проведення спеціальної соціальної діагностики змісту факторів, які діють у соціокультурній сфері суспільного життя осіб-мігрантів, встановлення достовірності інформації про наслідки міграції для особи-мігранта та його оточення, прогнозування можливих змін і впливу на інші соціальні явища, а також вироблення

рекомендацій для прийняття організаційних рішень соціального проектування дій для надання соціальної допомоги.

У дослідженнях під соціокультурною діагностикою міграції розуміється: отримання інформації про причинно-наслідкові зв'язки між сегментами світосприйняття мігранта(цінності, принципи, норми поведінки) та сегментами середовища його існування. Початок даного підходу до формулювання методичного прийому (інструменту) аналізу взяті з філософської теорії антропосоціогенезу, котра дає змогу осмислити роль людини в складному людському суспільстві, її роль в упорядкуванні суспільних взаємовідносин [53, с. 127].

Зокрема, вважається, що людина (у т.ч. особа-мігрант) є стійкою тривимірною єдністю сегментів – морфофізіологічної (організм), психоемоційної (індивідуальність), соціогенної (особистість), яким відповідає триповерхова структура місця її існування: власне природа, штучне середовище, соціум. Між усіма складовими сегментами може виникати дев'ять пар подвійних взаємодій. Визначення мети наукового аналізу та прогнозу міграційних явищ і процесів у регіоні, моделювання основних засад та компонентної структури політики інтеграції мігрантів у місцеві громади (інтереси, свідомість, відносини, організація, діяльність) полягає в упорядкуванні цих взаємодій. Діагностика даних сегментів взаємодій дозволяє вирішити кілька типових задач:

- виявити специфічні соціальні якості, особливості розвитку й поведінки особи-мігранта;
- визначити різноманітні властивості розвитку поведінки особи-мігранта, їхнього прояву та відображення результатів в кількісних і якісних показниках;
- провести опис особливостей поведінки особи-мігранта;
- пріоритизація специфічних властивості поведінки особи-мігранта;

Розробка рекомендацій та спеціальних заходів, проектів програм інтеграції осіб- мігрантів за новим місцем проживання.

Отже, дослідження міграційних процесів має принципово важливе значення для розробки державної політики, формування нормативних умов, цінностей, прогнозування суспільного розвитку. По суті – це діагностика стану специфічного об'єкту. Складність її проведення пов'язана з тим, що у кругозір наукового інтересу попадають доволі різні не лише сторони соціокультурного дискурсу, але й прикладний інструментарій аналізування явищ та процесів. Це стосується соціології, економіки й організації виробництва, культурної антропології, політології, культурно-порівняльної психології, науки про комунікацію, релігієзнавства, географії тощо. Водночас, саме ці галузі наукових знань дають шанс комплексно здійснювати виміри самих міграційних процесів.

1.3. Сучасні наукові підходи до розуміння сутності трудової міграції

Міграція як один з важливих демографічних процесів відбувається одночасно у часі та просторі, і має досить широке значення. Саме тому на сьогоднішній день сучасна наука не має універсальної концепції з цього приводу. Це пояснюється тим, що «міграція впливає одночасно на різні сторони суспільного життя, а саме соціологію, демографію, політику, економіку та інші сфери. З іншого боку, аналіз та узагальнення інформації стосовно масштабу та тенденцій міграції значно ускладнюються недосконалістю методів виявлення фактів, фрагментарністю статистичної інформації, відсутністю уніфікованих національних і міжнародних показників та прихованості самого явища» [53, с. 156].

Загалом термін міграція бере свій початок від латинського *migration*, *migro*, - що в перекладі означає пересування, переміщення, переселення. Але переміщення та переселення не є синонімічними словами, чим і пояснюється у науковій літературі наявність такої кількості визначень і тлумачень терміну «міграція» та похідних слів та словосполучень. Так, зважаючи на В.І.

Переведенцева, який говорив, що «переміщення у тлумаченні міграції є ширшим поняттям, ніж переселення, оскільки сама природа територіального переміщення, яка, як правило, завжди призводить до зміни постійного місця проживання особи, тобто є переселенням у буквальному значенні цього слова. В той же час, розуміння міграції у широкому сенсі охоплює всі види переміщень – маятникове, сезонне, постійне, епізодичне» [16].

Міжнародна організація з міграції має наступне визначення: «Міграція – процес переміщення людського населення в межах країни або через міжнародний кордон; вона охоплює будь-який вид переміщення незалежно від його складу, тривалості чи причини; міграція має на увазі пересування переміщених осіб, біженців, економічних мігрантів та виселених людей» [29, с. 43].

Географічна енциклопедія України визначає міграцію як «переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання (зон життєдіяльності)» [31, с. 234]. Економічна енциклопедія, у свою чергу, трактує міграцію «як демографічний та соціально-економічний процес у формі сукупності територіальних переміщень, що здійснюється індивідами між регіонами, країнами, районами, поселеннями» [39, с. 215]. І, нарешті, в Юридичній енциклопедії ми знаходимо наступне формулювання: «Міграція – це переміщення осіб через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни до іншої зі зміною постійного місця проживання назавжди або на тривалий час» [74, с. 441].

В цілому, за винятком невеликих нюансів, усі відомі сучасні науковці виокремлюють три основні підходи до розуміння міграції:

1. По-перше, міграція розуміється як просторовий рух осіб, незалежно від його кінцевих цілей та характеру. Це можуть бути як короткострокові, так і тимчасові поїздки.

2. По-друге, міграцією називається переїзд особи з однієї держави до іншої з метою зміни місця проживання назавжди або на певний термін. По-третє, міграцією вважають процес просторового руху особи, що у

кінцевому результату завжди призводить до територіального перерозподілу населення як у країні-реципієнті, так й у країні походження [72, с. 130].

Для дослідження особливостей міграційних процесів важливе значення має концепція стадій міграційного процесу. Ця теорія пропонує міграційні процеси розглядати не з позицій територіальних сукупностей людей (як серію фактів прибуття та вибуття мігрантів), а так, як це представлено для самих учасників переміщення. Відповідно, міграційний процес, що є завершеним, складається з трьох взаємопов'язаних стадій: вихідної (або підготовчої), що є процесом формування територіальної рухливості населення; основної як безпосереднього акту переселення; і, нарешті, заключної, яка передбачає приживаність мігрантів на новому місці. У рамках даної теорії, будь-яке переміщення, що не завершується приживаністю переселенців, є незавершеним або неповним міграційним процесом [62, с. 32].

Ще у 1889 р. було розроблено теорію факторів «притягання-виштовхування» англійським вченим Е. Равенштейном, яка ще досі є актуальною. В роботі «Закони міграції» він виділив 11 законів міграції:

1. Найбільше міграцій відбувається на короткі дистанції.
2. Мігранти мігрують в основному у напрямку великих торговельних та промислових центрів.
3. Міграція здійснюється поступово.
4. Кожен міграційний потік має свій поворотний потік.
5. Жителі міст менш схильні до міграції, ніж жителі сіл.
6. Для місцевих міграцій більш активними є жінки, для міжнародних – чоловіки.
7. Серед тих, хто мігрує за межі своєї держави у більшості це самотні, сім'ї мігрують набагато рідше.
8. Причинами зростання великих міст здебільшого є міграція населення, аніж природний приріст.
9. Мігранти з сіл у більшості випадків прямують до великих торгових та промислових центрів.
10. З розвитком промисловості та торгівлі зростають масштаби міграції.
- Також на це впливає і розвиток транспорту.
11. Визначальними причинами міграції є економічні [10, с. 54].

7. Міграція по своїй природі є явище цілком природним та об'єктивним, яке існує протягом всієї історії людства, котре багато в чому визначає структуру і зміст культурного простору окремих регіонів та країн. Міграції здійснюють помітний вплив на розвиток культурного простору, особливо якщо приносять нові цінності, норми, знання, вміння та ремесла [29, с. 134].

У свій час у тлумачення терміну «міграція» вагомий внесок зробив М. Д. Романюк, який виділив як важливий вид міграційних процесів трудову міграцію та охарактеризував її як «рух, переміщення та переселення на тимчасовій або постійній основі носіїв робочої сили і працересурсного потенціалу в національному, міждержавному та регіональному міграційному просторі з метою відтворення власних потреб трудових мігрантів та забезпечення відповідного економічного циклу» [58, с. 75].

За М. Д. Романюком, трудова міграція представляється різновидом «окремого міграційного потоку, на формування якого впливають різні соціокультурні, демографічні та економічні фактори, а також менталітет самих трудових мігрантів» [58, с. 180]. Крім того, на думку автора, «сама суть трудової міграції – прав індивідуума на реалізацію його професійної діяльності з метою одержання за свою працю матеріальної винагороди, що прямо пропорційно відповідає професійно-кваліфікаційним характеристикам виконавця та якості виконаної роботи» [58, с. 182]. Слід зазначити, що це право М. Д. Романюком розглядається не лише на внутрішньорегіональному та міжрегіональному рівнях (тобто в межах однієї країни), але й з точки зору працевлаштування особи на фірмі, іноземному підприємстві чи установі (тобто вже на міждержавному рівні) з огляду на загальноприйняті норми міжнародної співпраці, що для вільного переміщення робочої сили передбачають створення сприятливих умов.

В енциклопедичному словнику «Народонаселення» трудова міграція тлумачиться як «територіальні переміщення населення, в основі мотивації яких лежать наміри змінити умови зайнятості шляхом переїзду до іншої

місцевості й укладанням нової трудової угоди. Трудова міграція може бути викликана прагненням змінити як параметри власного робочого місця, так і зовнішні щодо нього умови: природно-кліматичні, соціокультурні, екологічні, житлово- побутові тощо» [39, с. 425].

Е. Лібанова, О. Позняк під трудовою міграцією пропонують розуміти «переміщення, що здійснюються індивідами, у просторі, з метою підвищення рівня життя на підставі вигіднішого використання власної робочої сили не змінюючи постійне місце проживання. Оскільки трудова міграція постає початковим етапом постійного переселення, треба розглядати ці процеси як два різновиди єдиного цілого – міграційної мобільності населення. Для цього виду міграції, на відміну від стаціонарної, властиве збереження постійного зв'язку мігранта зі своєю родиною як в економічних, так і в інформаційно-особистісних формах» [23, с.146].

У широкому розумінні трудова міграція являє собою «сукупність усіх форм територіальної мобільності населення, пов'язаної з трудовою діяльністю на території іншої або власної країни. Натомість, визначення трудової міграції у вузькому трактуванні зводиться до переселення жителів однієї країни/регіону на територію іншого, що супроводжується їх подальшим працевлаштуванням» [26, с. 148]. На наш погляд, трудова міграція у наявному вузькому трактуванні зводиться лише до зовнішніх переміщень, пов'язаних зі зміною місця роботи. Натомість широке визначення поняття «трудова міграція» не акцентує уваги на можливості здійснення переміщень працездатного населення з інших причин, окрім зміни робочого місця.

Замість терміну «трудова міграція» інколи вживають словосполучення «міграція робочої сили». Не можна не погодитися з Т. Петровою, яка вважає, що ці «поняття не є тотожними хоча б через те, що під міграцією робочої сили розуміють переміщення працездатного населення, разом з міграцією дітей та міграцією пенсіонерів. Тоді як трудова міграція – явище, сутнісний зміст якого визначається не характеристиками трудових мігрантів, а перш за

все причинами їхнього переїзду» [45, с. 43]. Таким чином, ґрунтуючись на узагальнені існуючих трактувань міґрації та трудової міґрації, можна визначити трудову міґрацію населення як просторово- часове, вимушене чи добровільне переміщення групи людей чи особи між регіонами, населеними пунктами всередині країни та за її межами, основним чинником яких є працевлаштування на новому робочому місці або його пошук, внаслідок чого відбувається тимчасова або постійна зміна проживання.

Залежно від наявності факту перетину державного кордону міґрації поділяють на зовнішні та внутрішні. І. О. Романенко, у свою чергу, виділяє в межах зовнішньої міґрації за територіальним охопленням внутрішньоконтинентальні та міжконтинентальні переміщення [55, с. 442]. Однак, на думку О. А. Малиновської, «такий поділ є виправданим лише для певного історичного періоду, а саме для кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли міжконтинентальні переміщення насправді відрізнялися особливими характеристиками» [28, с. 26].

І. О. Романенко поділяє зовнішню міґрацію за тривалістю цього процесу на:

- постійну - виїзд осіб на постійне місце проживання за трудовими мотивами;
- тимчасову – виїзд осіб на тимчасове місце проживання за трудовими

мотивами [57, с. 114].

У свою чергу, О. П'ятковська поділяє зовнішню тимчасову міґрацію на:

- довгострокову (більше 3 років);
- середньострокову (1-3 роки);
- короткострокову (до року);
- сезонну (3-6 місяців);
- вахтову (1-2 місяці) [50, с. 31].

Також в науковій літературі можна зустріти й інші підходи до класифікації переміщень за принципом тривалості, а саме:

- тимчасово-постійні (1-6 років);

- сезонні (не перевищує рік);
- маятникові (щоденні або щотижневі поїздки) [42, с. 172].

В класифікації трудової міграції за відстанню переміщень, доцільно виділяти ближні (міжрегіональні переміщення, що відбуваються між адміністративними областями; внутрішньорегіональні, які відбуваються усередині адміністративних областей) та дальні (між країнами – відносно дальні або прикордонні країни, що межують з державою, та дальні - до країн далекого зарубіжжя) [25, с. 48].

Залежно від виду поселень, між якими відбувається переміщення, внутрішні міграційні процеси можна поділити на ті, які здійснюються між селами, між містами та між містом і селом [22].

Узагальнюючи, зазначимо, що в науковій літературі існує кілька різних підходів до класифікації міграції, але більшість з них відображають лише певний аспект міграції. На основі описаних вище ознак виділяють наступні різновиди трудової міграції:

1) за тривалістю - постійна/тимчасова (зворотня), остання, у свою чергу, поділяється на: коротко-, середньо-, довгострокову; сезонну, ротаційну, маятникову, вахтову;

2) за дистанцією переміщення – регіональна, міжрегіональна, внутрішньоконтинентальна, міжконтинентальна;

3) за напрямком переїзду – зовнішня, внутрішня; село-місто, місто-село, місто-місто, село-село;

4) за характером прийняття рішення про переміщення – добровільна, вимушена, примусова.

Проведений аналіз сутності міграції, її характеристика та типологія дають можливість окреслити регіональну специфіку міграційних потоків, з'ясувати основні мотиви та причини, що обумовлюють зміни національного й регіонального ринку робочої сили, стан провідних соціальних інститутів, а також охарактеризувати вплив міграції на соціально-політичну, економічну, культурну ситуацію в країні та регіонах.

Отже, основууючись на наведених підходах, у нашому дослідженні ми будемо розглядати під міграцією процес механічного переміщення людей через кордони тих чи інших територій з регулярним поверненням до дому або зі зміною постійного місця проживання. Дане розуміння міграції є комплексним і дозволяє системно підійти до його подальшого аналізу та моніторингу. Міграція як соціальне складне явище сприяє обміну знаннями, трудовими навичками й досвідом, впливає на сімейний склад, професійно-кваліфікаційну і статево-вікову структури, сприяє розвитку особистості, веде до оновлення кадрів, безпосередньо пов'язана із галузевою, соціальною та професійною мобільністю населення.

З вищенаведених визначень можна сформулювати висновок, що більшість дослідників, незалежно від прихильності до певних підходів, вважає переміщення у географічному просторі основною сутнісною рисою міграції. Основними ознаками, що дозволяють серед інших переміщень населення ідентифікувати міграцію, є: переселення людей, переміщення, пересування, тобто – процес; в процесі рухів перетинання як адміністративних, так і державних меж територій; постійна або тимчасова зміна місця проживання або роботи; метою міграції є поліпшення соціально-економічного стану.

Трудова міграція – це переміщення осіб через тимчасове працевлаштування, що обов'язково передбачає перетинання меж адміністративно-територіальних утворень України (внутрішня трудова міграція) або державного кордону (зовнішня трудова міграція)). Тобто обов'язковою умовою трудової міграції є працевлаштування без обов'язкової зміни місця постійного проживання. Коли говорять про трудову міграцію, йдеться, перш за все, про мотиви, причини, що спонукали людей стати мігрантами, про структуру мігрантів,

Міграція і трудова міграція як її напрямок здійснюють істотний вплив на суспільний розвиток завдяки реалізації своїх функцій, найзначущими серед яких є селекційна, прискорююча, перерозподільча, економічна і

соціальна. Прискорююча функція забезпечує певний рівень просторової рухомості і означає як розширення числа місць мешкання окремих громадян, так і змінність складу мешканців різних регіонів. Суть селективної функції заключається в нерівномірній участі різних соціально-демографічних груп в міграції, що веде до зміни якісного складу населення різних територій. Перерозподільча функція пов'язана зі зміною розміщення між окремими територіями країни продуктивних сил, формуванням відповідного співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили. Сутність соціальної функції полягає в тому, що шляхом переміщення населення прагне поліпшити своє життєве становище. Економічна функція зводиться до з'єднання робочої сили та її носія – працездатного населення із засобами виробництва. Всі функції тісно взаємопов'язані між собою і проявляють себе по-різному в різних видах міграції.

Висновки до 1 розділу

У дослідженні міграційних процесів ключовими термінами є міграція населення та трудова міграція. Зокрема, міграція населення – це переміщення людей у територіальному просторі з метою пошуку нового місця постійного або тимчасового (на тривалий термін – не менше року) проживання.

Трудова міграція – це переміщення людей у територіальному просторі з метою пошуку місця роботи без наміру зміни місця проживання. В залежності від факту перетину міждержавних кордонів міграція може бути зовнішньою (міжнародною) або внутрішньою. У більш широкому розумінні міжнародну трудову міграцію можна також розглядається як форма міжнародних економічних відносин, яка передбачає перетікання трудових ресурсів з одних країн до інших і відображає перерозподіл трудових ресурсів між галузями світового господарства.

Отже, однією з характеристик міграції населення є її трудовим характером, вона є фактором формування пропозиції робочої сили на

регіональних, національних та міжнародному ринках праці.

Неоднозначними є наслідки міграційних процесів. Збільшується їх вплив на економічний, соціальний і політичний розвиток України. І від ефективності міграційної політики держави багато в чому залежить ступінь цього впливу.

Нині Україна постала перед загрозою п'ятої хвилі української міграції, яка розпочалася з 10-х років ХХІ ст., причому охопила перш за все добре освічену молодь, та, вирізняється переходом до міграції населення як способу життя, на відміну від попередньої (економічної). Нова міграційна мотивація є відповіддю людей на численні національні й глобальні виклики розвитку держави, її суспільства й економіки.

РОЗДІЛ II.

ЖИТТЄВІ ПРІОРИТЕТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНИ

2.1. Вплив приватних трансфертів трудових мігрантів на соціально- економічний розвиток України (на основі використання статистичного інструментарію)

Сьогодні майже всі країни світу задіяні у трудовій міграції. По мірі збільшення інтенсивності переселень та чисельності трудових мігрантів зростають також й приватні трансферти, що формують окрему складову міжнародного фінансового ринку – міграційний капітал. Міграційний капітал трудових мігрантів має позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країни через наявних в країні кваліфікованих працівників, збільшення інвестицій, розвиток технологій тощо.

Вплив грошових переказів трудових мігрантів на економічне зростання держави можна вважати суперечливим. З одного боку, є ефект виникнення деформації на ринку праці, що погіршує інвестиційну привабливість як регіону, з іншого – у країні може відбуватися зменшення безробіття та акумуляція людського і фінансового капіталу, що має позитивні наслідки для економічного зростання країни,.

Сумарний результат від грошових переказів трудових мігрантів залежить від характеру використання приватних трансфертів та економічної політики країни.

Отже. для України грошові перекази трудових мігрантів мають суперечливий вплив на економічне зростання.

Позитивний вплив приватних трансфертів полягає у наступному:

1) притік до країни капіталу. Так, обсяг приватних переказів коштів із-за кордону в Україну, за даними Національного банку України, в 2019 році становив 11,98 млрд доларів (згідно офіційних і неофіційних джерел), що у

порівнянні з 2018 роком, коли обсяг переказів дорівнював 11,1 млрд доларів, на 7,8 % більше, хоча порівняно із 2017-2018 рр., які були відповідно 23 % і 20 %, темпи росту обсягу переказів зменшились;

2) покращення динаміки доходу домогосподарств. Зокрема, основною статтею доходів стали прибутки від закордонних заробітків у бюджетах 46,2% сімей заробітчан (ці прибутки становлять понад 50% сімейного бюджету, ці показники варіюються від 20% до 50% у третини заробітчан) [5];

3) прискорення темпів зростання ВВП. Починаючи з 2016 року, за даними Світового банку, обсяг грошових переказів від трудових мігрантів в Україну стійко перевищує 10% ВВП [а]. У 2016 році обсяг приватних грошових переказів становив 5,8% ВВП, або 5,5 млрд. доларів, з яких 20% прийшли не з формальних каналів, та 5,2 млрд доларів за три квартали 2017 року, що набагато більше, ніж обсяг іноземних прямих інвестицій [47, с. 83]. Можна припустити, що грошових переказів від працівників-мігрантів було, ймовірно, більше, ніж свідчить офіційна статистика, оскільки для переказу коштів в Україну в основному мігранти використовували неформальні канали (рис. 2.1);

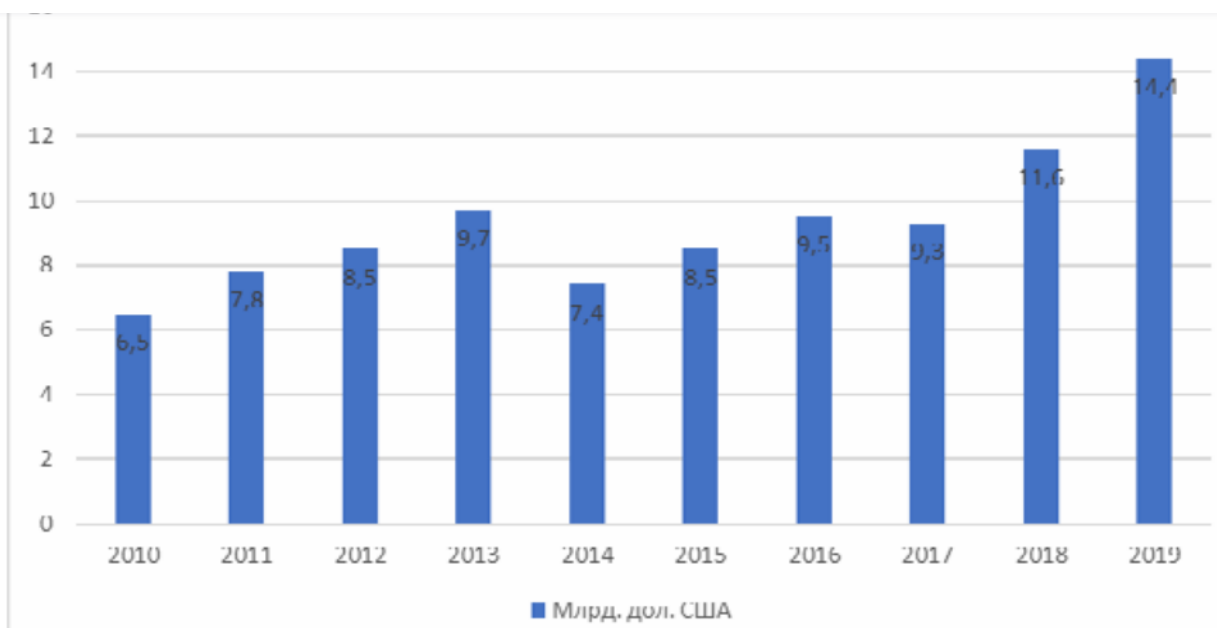

Рис. 2.1. Кількість грошових переказів від трудових мігрантів [18]

4) збільшення заробітної плати, зниження безробіття. Відновлення в Україні реальної заробітної плати відбувається завдяки каналам пропозиції робочої сили та внутрішнього попиту на робочу силу. В Україні реальна заробітна плата з 2015 року має тенденцію до зростання і сьогодні явно перевищує рівень 2013 року. Звичайно, для працівників таке підвищення заробітної плати є важливим, особливо в Україні, де ВВП на душу населення наразі є одним з найнижчих в Європі (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Реальна заробітна плата та реальний обмінний курс на основі вартості витрат на робочу силу (ULC) за 2010-2018 роки [19]

Щодо негативного впливу грошових переказів від трудових мігрантів на соціально-економічний розвиток України, то він проявляється насамперед у зростанні обсягів руху трудових мігрантів. Якщо до 2017 року 1,3 млн осіб працювало за кордоном, то у 2019 році кількість трудових мігрантів склала 2,7 млн осіб.

У ситуації зростання швидше за продуктивність реальної заробітної плати та скорочення робочої сили, нестача працівників та зростання витрат на робочу силу врешті-решт можуть стати стримуючим фактором для інвестицій. До того ж, це викличе складнощі у фінансуванні національних видатків, таких як підтримка інфраструктури та пенсії, якщо все більше українців будуть працювати за кордоном, а не вдома і платити там податки.

Для країни зі старіючим населенням (збільшення середнього віку через низьку народжуваність і збільшення тривалості життя), тривала чиста еміграція людей працездатного віку в довгостроковій перспективі створить проблеми.

Вплив грошових переказів від трудових мігрантів на соціально-економічний розвиток України було оцінено за допомогою статистичного інструментарію. Динаміку обсягів приватних трансфертів трудових мігрантів та основних показників економічного розвитку країни представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Динаміка економічного розвитку України за 2007-2017 рр.

Роки	ВВП у фактичних цінах, млн. грн	ВВП на душу населення, грн	Рівень зайнятості населення	Експорт товарів та послуг, у % до ВВП	Імпорт товарів та послуг, у % до ВВП	Банківські ставки за кредитами		Ставки за депозитами		При-ватні грошові перекази	При-ватні грошові пере-кази млн грн
						в національній валюті	в іноземній валюті	в національній валюті	в іноземній валюті		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2007	357544	7535	64,6	41,3	48,3	15,8	11,2	8,3	7,1	-	
2008	457325	9709	65,4	44,4	48,8	16,4	11,5	8,5	6,8	-	
2009	565018	12076	65,9	50,2	49,7	15,4	11,3	7,6	5,8	-	
2010	751106	16150	66,7	53,4	52,1	14,4	11,3	8,2	5,8	-	
2011	990819	21419	67,3	60,1	52,4	17,8	11,6	9,9	5,4	3,4	6177
2012	947042	20564	64,7	54,3	53,3	20,9	10,0	14,0	9,2	4,6	5370
2013	1120585	24429	65,6	49,0	51,8	15,7	10,5	10,3	7,9	4,3	5862
2014	1349178	29519	66,5	52,5	58,5	16,0	9,2	8,1	5,5	4,3	7019
2015	1459096	32002	67,1	49,3	57,2	18,4	8,4	13,4	5,7	4,3	7526
2016	1522657	33473	67,4	45,4	53,7	16,6	9,4	12,3	6,2	4,7	8537
2017	1566728	36495,9	64,5	51,6	55,5	17,6	9,0	13,4	6,5	4,9	6489

Джерело [64, с. 116].

Щоб виявити вплив приватних трансфертів, рівня зайнятості, банківських ставок на кредити та депозити в іноземній, національній валютах та ВВП України, ми здійснили регресійний аналіз, в ході якого було побудовано наступні моделі.

Перша модель характеризує вплив приватних грошових переказів, обсяги грошових переказів у % до ВВП (x_1), експорту товарів та послуг у % до ВВП (x_2) на рівень зайнятості населення працездатного віку (y):

$$Y=50,31812+0,15279x_1+0,00118x_2 \quad (2.1)$$

Отже, при збільшенні приватних грошових переказів на 1% рівень зайнятості населення працездатного віку зростає на 0,15% за умови, що інші фактори залишаються незмінними; при збільшенні експорту товарів та послуг на 1% рівень зайнятості населення працездатного віку зростає на 0,001% за умови, що інші фактори залишаються незмінними. Взаємозв'язок, який виявлено за допомогою даної моделі можна вважати істотним, оскільки коефіцієнт детермінації знаходиться в межах 50%.

Regression Summary for Dependent Variable: Рівень зайнятості (Spreadsheet1) $R= ,81079803$ $RI= ,65739344$ $Adjusted\ RI= ,48609017$ $F(2,4)=3,8376$ р. (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2.

	b*	Std.Err.- of b*	b	Std.Err.- of b	t(4)	p-value
Intercept			50,31812	7,269327	6,921977	0,002286
X1	0,581053	0,375404	0,098715	0,098715	1,547806	0,196583
X2	1,036361	0,375404	0,000428	0,000428	2,760653	0,50816

Друга модель показує вплив приватних трансфертів, обсяги переказів у % до ВВП (x_1), банківської ставки за кредитами (в іноземній валюті) (x_2) на ВВП на душу населення (y):

$$Y=46643,64+2,21x_1-3412,94x_2 \quad (2.2)$$

Підсумовуючи, при збільшенні приватних грошових переказів на 1 млн. грн. ВВП на душу населення зростає на 2,21 грн. за умови, що інші фактори залишаються незмінними; при збільшенні банківської ставки за кредитами (в іноземній валюті) на 1% ВВП на душу населення зменшується на 3,4 тис. грн. за умови, що інші фактори залишаються незмінними. Взаємозв'язок, який виявлено за допомогою даної моделі можна вважати істотним,

оскільки коефіцієнт детермінації дорівнює 0,6.

Regression Summary for Dependent Variable: ВВП на 1 особу (Spreadsheet1) R=,85663689 RI= ,73382676 Adjusted RI= ,60074014 F(2,4)=5,5139 p.

Таблиця 2.3.

	b*	Std.Err.- of b*	b	Std.Err.- of b	t(4)	p-value
Intercept			46643,64	26436,98	1,76433	0,152444
X1	0,383458	0,310551	2,21	1,79	1,23477	0,284493
X2	- 0,581712	0,310551	-3412,94	1822,02	-1,87316	0,134339

Третя модель характеризує вплив приватних грошових переказів обсяги грошових переказів у % до ВВП (x1), ВВП на душу населення (x2) на рівень зареєстрованого безробіття (за методологією ДССУ) (y):

$$Y=5,380936-0,746120x_1-0,000004x_2 \quad (2.3)$$

Отже, при збільшенні приватних грошових переказів на 1% рівень зареєстрованого безробіття зменшується на 0,75% за умови, що інші фактори залишаються незмінними; при збільшенні ВВП на душу населення на 1000 грн. рівень зареєстрованого безробіття зменшується на 0,004% за умови, що інші фактори залишаються незмінними. Взаємозв'язок, який виявлено за допомогою даної моделі можна вважати істотним, оскільки коефіцієнт детермінації дорівнює 0,61.

Regression Summary for Dependent Variable: Рівень безробіття (Spreadsheet1) R= ,86001380 RI= ,73962373 Adjusted RI= ,60943560 F(2,4)=5,6812 p (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

	b*	Std.Err.- of b*	b	Std.Err.- of b	t(4)	p-value
Intercept			5,380936	1,014780	5,30256	0,006077
NewVar4	- 0,828071	0,30336	- 0,746120	0,288633	-2,58501	0,061004
Var2	- 0,051223	0,30336	- 0,000004	0,000022	-0,15991	0,880705

Четверта модель характеризує вплив приватних грошових переказів, обсяги грошових переказів у % до ВВП (x_1), ВВП на душу населення (x_2) на банківські ставки за кредитами (в іноземній валюті) (y):

$$Y=15,88159-0,76461x_1-0,00010x_2 \quad (2.4)$$

Отже, при збільшенні приватних грошових переказів на 1% банківські ставки за кредитами (в іноземній валюті) зменшуються на 0,76% за умови, що інші фактори залишаються незмінні) зменшуються на 0,76% за умови, що інші фактори залишаються незмінними; при збільшенні ВВП на душу населення на 1000 грн. банківські ставки за кредитами (в іноземній валюті) зменшуються на 0,1% за умови, що інші фактори залишаються незмінними.

Взаємозв'язок, який виявлено за допомогою даної моделі можна вважати істотним, оскільки коефіцієнт детермінації дорівнює 0,56.

Regression Summary for Dependent Variable: NewVar1 (Spreadsheet1) R= ,84230837 RI= ,70948338 Adjusted RI= ,56422508 F(2,4)=4,8843 p. (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5.

	b*	Std.Err.- of b*	b	Std.Err.- of b	t(4)	p-value
Intercept			15,88159	2,608909	6,08744	0,003682
NewVar4	- 0,348654	0,338369	-0,76461	0,742050	-1,03040	0,361048
Var2	- 0,584391	0,338369	-0,00010	0,000058	-1,72708	0,159225

Проведені розрахунки засвідчили, що приватні трансфери стимулюють зростання ВВП країни та позитивно впливають на рівень безробіття. В цілому трудова міграція здійснює вплив майже на усі сфери соціально-економічного життя, проте в сучасних умовах вплив грошових переказів залишається найбільш значущим для економічного розвитку країни.

З цього випливає, що пошук ефективної міграційної політики та побудови результативного міграційного менеджменту стають важливим завданням для органів державної влади з метою отримання позитивного ефекту від зазначених процесів як для країн-імпортерів, так для країн-

експортерів. При цьому країни імміграції найбільш зацікавлені у працівниках висококваліфікованої праці, особливо нових і перспективних галузей, які мають практичний досвід роботи, що дає змогу отримати істотну економію на підготовці спеціалістів. Оскільки це важливий чинник надходження в країну нових технологій, досвіду роботи, перебудови професійної та кваліфікаційної структури зайнятості, швидкого й ефективного пристосування до умов світового ринку.

2.2. Особливості життєвих пріоритетів трудових мігрантів (за результатами глибинного інтерв'ю)

Коли виникає проблема неповної реалізації соціальних очікувань людини, одним з варіантів її вирішення стає міграція (або в ситуації, коли особистість досягає свого максимуму в розвитку за даних обставин і місцем проживання). Рішення про міграцію у даному випадку буде впливати на формування життєвих стратегій. Адже будь-яка людина так чи інакше будує своє життя відповідно до певних стратегій, нехай навіть і не віддаючи собі в цьому звіту.

Життєва стратегія - це вміння самостійно будувати своє життя, здатність осмислено регулювати життя відповідно до напрямку, спосіб вирішення протиріч, як внутрішніх, так і зовнішніх. На формування життєвої стратегії великий вплив робить життєва позиція, сукупність цілей і завдань, які людина ставить перед собою. Якщо дані завдання є примітивними, життєві перспективи відсутні і людина відрізняється вузьким кругозором, то стратегія стає непотрібною. При суперечливій і нестабільній позиції збудувати стратегію досить важко. До початку обмірковування стратегічного плану життя необхідно розібратися в протиріччях, спробувати встановити їх сутність, намагатися вирішувати.

На думку К.А. Абульханової-Славської, типологія життєвих стратегій виражається в співвідношенні типу особистості і способу життя, в зв'язку з

цим можна виділити наступні критерії життєвих стратегій:

- внутрішній, який виражається в рівні активності людини у побудові свого життя;
- зовнішній, що виражається у вимозі суспільства, реальності життя до людини [1, с. 90].

Підхід до проблеми творчої реалізації особистості з позицій її життєвої стратегії може допомогти зрозуміти причини успішності чи неуспішності творчої діяльності, прояснити приховані мотиви творчої або, навпаки, нетворчої поведінки людини. Під життєвою стратегією вчені частіше розуміють свідомі прояви людини, пов'язані зі зміною і перетворенням її власного життя; вважають, що життєва стратегія особистості висловлює цілісність життєвого світу людини, її спрямованість у майбутнє і здатність до зміни власного життя в ім'я цього майбутнього.

Звісно ж, про те, що життєва стратегія може проявлятися з різним ступенем свідомості і навіть на несвідомому рівні, навіть якщо людина не віддає собі звіту в цілях, до яких вона рухається, ці цілі, нехай і не сформульовані, нехай ниці, існують остільки, оскільки людина здатна до усвідомлення свого існування. Рух же до мети передбачає певну спрямовану логіку поведінки, що і представляється найбільш близьким визначенням поняття «життєва стратегія». На відміну від тактики, орієнтованої на приватні задачі, стратегія передбачає саме цілісну логіку руху до мети (тактика, до слова сказати, є, з точки зору автора, набагато більш усвідомленим проявом особистості і, у випадку з неусвідомленою життєвою стратегією, може розходитися з нею) і впливає на соціальну поведінку людини, у тому числі, й міграційну, яка логічно приводить до міграції.

Ухвалення рішення про міграцію у особистості не відбувається моментально, процес осмислення і прийняття, здійснення переселення відбувається довго, оскільки на новому місці стає складно реалізувати свій потенціал і задовольнити потреби. Розуміння того, що на новому місці неможливо реалізувати соціальні очікування, не всіх підштовхує до міграції.

Така поведінка пов'язана з різними бажаннями, інтересами, стратегіями та прагненнями кожного окремого індивіда.

На розвиток життєвих стратегій, зокрема можливої готовності до міграції, впливають відмінності в потенціалі людини, структурі особистості, ціннісні установки, обов'язки та відповідальність перед собою (сім'єю, родичами, країною й ін.).

В ідеальній моделі формування життєвих стратегій розраховує бажану вигоду (отримання очікуваного ефекту від реалізації бажаного) і прораховує можливі ризики.

Таким чином, метою нашого дослідження було з'ясування життєвих стратегій трудових мігрантів.

В рамках нашого дослідження в жовтні-листопаді 2020 р. нами були проведені глибинні інтерв'ю з трудовими мігрантами (10 осіб – 6 чоловіків та 4 жінки), які працюють в Росії. Вибір методу глибинного інтерв'ю для дослідження обумовлений потребою в глибокому і розширеному розумінні проблеми, попередньо вивченої за допомогою первинного аналізу результатів опитування; можливістю проаналізувати широкий спектр глибинних мотивів і дій респондентів.

У глибинному інтерв'ю взяли участь мігранти з таких українських міст, як Суми, Харків, Миколаїв, Луганськ. Пошук інформантів здійснювався на основі особистих контактів з мігрантами з м. Харків, а після проведення перших двох інтерв'ю, інформанти відбиралися методом «снігової кулі».

Глибинне інтерв'ю проводилося особисто в режимі онлайн через програмне забезпечення Skype. Кожне інтерв'ю тривало в середньому близько 30 хвилин. Для проведення глибинного інтерв'ю були створені максимально комфортні умови. Наприклад, зустріч інтерв'юера з респондентами здійснювалась в попередньо узгоджений і зручний для респондента час. Додатково респонденти мали можливість задати інтерв'юеру питання, уточнюючи понятійний апарат, цілі і завдання реалізації дослідження.

В ході глибинного інтерв'ю було виявлено, що при прийнятті рішення

про переїзд до іншої країни люди керувалися не одним якимось мотивом, а намагалися вирішити для себе цілий ряд проблем. До Росії мігранти приїхали в основному з великих міст, як було зазначено вище, що мають, як правило, високий рівень безробіття. Частка мігрантів з міста є великою, так як в селі людям простіше прогледуватися, а крім того, у них нижче рівень мобільності і немає таких можливостей, як у міського населення.

Ступінь володіння російською мовою є важливою соціальною характеристикою мігрантів. Ця характеристика постає в якості соціального капіталу, який сприяє їх інтеграції до приймаючого суспільства. У більшості мігрантів таких проблем немає: усі мігранти володіють російською мовою вільно. Громадяни України на питання відповідали охоче і з гумором, були налаштовані доброзичливо, не дивлячись на нелегке життя у себе на батьківщині. Важливою характеристикою мігранта є розмір домогосподарства.

Найбільший розмір домогосподарства у сумчан та харківчан (7 осіб), у миколаївців складаються з 5-ти осіб. У луганських домогосподарств – 4 особи. Більшість (8 з 10) респондентів - люди сімейні (перебувають у шлюбі), інші - неодружені. Таким чином, демографічне навантаження мігрантів є високим, оскільки для 80% домогосподарств заробіток мігранта - єдине джерело грошових коштів.

В ході глибинного інтерв'ю було виявлено, що освітній рівень мігрантів досить високий: 5 осіб мають вищу освіту, 4 - середню спеціальну, 1 – із загальною середньою освітою.

Професійно-кваліфікаційний склад мігрантів значною мірою відображає їх освітню структуру. На території Росії частка висококваліфікованих працівників серед мігрантів мала. 4 мігранти, які мають вищу освіту, займають

ті ж робочі місця, що і до переселення (психолог, ІТ фахівець, інженер-електрик, фінансист). Серед трудових мігрантів істотну частину складають некваліфіковані робітники і фахівці, що мають середню спеціальну освіту.

Однак, у ході інтерв'ю було виявлено, що в приймаючій країні велика частина мігрантів працює не за спеціальністю, в зв'язку з цим виникає проблема невідповідності праці та основної професії і рівня кваліфікації мігранта. Найчастіше знаходять роботу мігранти будівельних професій і працівники сфери громадського харчування.

Внаслідок міграції всередині кваліфікаційних груп мігрантів відбуваються статусні переміщення. Так, некваліфіковані робітники стають приватними підприємцями [респондент 1., див додаток А]. Проте є ті, у яких в процесі міграції знизився рівень професійного статусу. Так, після переїзду чоловіки, які мають вищу освіту, працюють в сфері торгівлі, будівництва.

Практично у всіх респондентів на вибір країни для трудової міграції вплинуло їхнє найближче оточення (родичі, друзі) [респондент 2,3,4,5,6,7., див додаток А].

Один респондент відповів, що сам вибрав Росію для роботи, ніхто не вплинув. Є ті, хто вибрав Росію через складну ситуацію в їх регіоні [респондент 8., див додаток А].

Цікаво те, що більшість респондентів (9 з 10) не розглядали інші варіанти країн, вибрали лише Росію. Такий вибір країни пов'язаний з тим, що колись країни СНД були в складі СРСР [респондент 9., див додаток А]. Тільки один з опитаних розглядав два варіанти - Росію і Чехію. Це говорить про те, що одного разу прибувши до РФ мігрант знаходить все, що шукав: роботу, достатній заробіток і т.д.

Основними причинами трудової міграції до Росію більшість мігрантів (7 з 10) називають відсутність роботи, низькі заробітки в Україні [респондент 1,10., див додаток А]. Деякі в якості основної причини виділили «соціальне середовище», кліматичні умови, особисті обставини [респондент 6., див додаток А].

Більшість респондентів (9 з 10) були раніше в Росії. В ході глибинного інтерв'ю було виявлено, що ці поїздки були пов'язані, переважно з сезонною роботою від одного до восьми років.

На питання «Чи вплинули знайомі, родичі на ваше рішення працювати в Росії?» 7 респондентів відповіли, що, здебільшого, так. 3 респондента відповіли, що ніхто не вплинув на їх рішення, це був самостійний вибір.

Таким чином, можна зробити висновок, що мігранти вибирали Росію і приймали рішення про переїзд не самостійно, на це вплинули їхні родичі та знайомі.

Третій блок глибинного інтерв'ю містив питання, пов'язані з очікуваннями і реальностями. В процесі міграції індивід повинен бути впевнений, що можлива міграція буде вигідною і компенсує його витрати в майбутньому. Однак мігранту буває складно пристосуватися до нових життєвих умов, він стикається з ризиками (зниження рівня життя, втрата соціального статусу і ін.). Так, на запитання «Скажіть, в цілому переїзд виявився більш важким або легким, ніж ви очікували?», більшість респондентів (8 з 10) відповіли, що переїзд не був важким [респондент 1,4,5,6., див додаток А]. 2 респонденти вважають, що було складно при переїзді - [респондент 2,8., див додаток А].

Результати дозволяють зробити висновок про те, що мігрантам було неважко адаптуватися на новому місці, в новому соціальному середовищі.

На питання «Наступного разу ви готові все повторити заново, або оберете іншу країну для роботи, або вже нікуди не поїдете?» респонденти в основному відповіли, що готові повторити все заново і не передумали повторно їхати до Росії [респондент 5., див додаток А]. Деякі респонденти не готові повторно їхати до Росію в силу свого віку [респондент 9., див додаток А], через труднощі [респондент 2., див додаток А]. Один респондент відповів, що змушений повторювати все заново через роботу - [респондент 10., див додаток А].

Однією зі складових життєвої стратегії є гідна робота. Тому наступний блок питань був пов'язаний з працевлаштуванням. Переважній більшості мігрантів вдалося істотно поліпшити своє становище. Вони не шкодують про те, що працюють не за фахом, і мають намір продовжувати робити це надалі.

В ході глибинного інтерв'ю було виявлено, що на даний період часу всі мігранти працевлаштовані і працюють в різних галузях - будівництво [респондент 2,8., див додаток А], громадське харчування [респондент 1., див додаток А], сільське господарство [респондент 2., див додаток А], освіта [респондент 5., див додаток А], технологічне виробництво [респондент 9., див додаток А].

Багато мігрантів задоволені своїм нинішнім становищем, мабуть, рівень їх життя був значно нижче. У мігрантів не виникало труднощів при пошуку роботи, так відповіли 7 респондентів - [респондент 5,9,10., див додаток А]

У решти 3-х респондентів виникали труднощі при пошуку роботи, у фінансовому плані.

Результати відповідей говорять про те, що, перебуваючи в новому середовищі, мігрантам здебільшого було легко працевлаштуватися в регіоні, оскільки більшість з них мають відповідну освіту, знають російську мову і т.д.

В результаті глибинного інтерв'ю було виявлено, що всі мігранти, знаходячись далеко від батьківщини, підтримують контакт зі своєю сім'єю, родичами, друзями. Однак відповіді розрізнялися частотою спілкування з ними. 6 респондентів досить часто спілкуються зі своїми близькими - [респондент 1,6,8,10., див додаток А]. 4 респонденти рідко виходять на зв'язок зі своєю сім'єю, родичами, друзями [респондент 2,4., див додаток А]. Всі мігранти використовують в основному такі засоби зв'язку, як телефон, Інтернет, Skype [респондент 1,7,9., див додаток А].

На питання «Чи плануєте ви залишитися жити в РФ та перевезти сюди свою сім'ю?» більшість респондентів відповіли, що не планують залишатися жити в країні. Деякі респонденти сказали, що родичі приїжджають до них, але ненадовго [респондент 2., див додаток А].

Один респондент лише планує залишитися в Росії, так як «тут живе і працює її хлопець» [респондент 6., див додаток А],
Таким чином, можна зробити висновок, що більшість мігрантів підтримують

зв'язок зі своєю сім'єю, не дивлячись на то, що вони знаходяться далеко від родини. Також майже ніхто не планує залишатися жити в Росії і перевозити сюди свою родину.

Підводячи підсумок, можна з впевненістю сказати, що усі опитані респонденти досягли мети, з якою вони їхали за кордон на роботу, тобто реалізували певні свої життєві стратегії. Важливим результатом трудової міграції є покращення матеріального становища, а також отримання корисного суспільного досвіду. Респонденти загалом оцінюють як позитивну поїздку за кордон.

2.3. Шляхи оптимізації трудовіграційних процесів

Управління міграцією - невід'ємна частина загальносистемного механізму макроекономічного регулювання, яка здійснюється в єдиному ключі з проведенням політики зайнятості і підвищення рівня життя населення, в поєднанні із заходами, спрямованими на сталий розвиток національного господарства і стабілізацію соціальної сфери в цілому.

Основною загальною метою державного регулювання національної економіки є оптимізація темпів і пропорцій економічного розвитку, стабілізація соціальної системи і підвищення рівня життя населення. Відповідно до цього ключовою цільовою установкою регулювання міграції трудових ресурсів в Україні, на наш погляд, є подолання негативних наслідків стихійного пересування населення для підтримки стійкого економічного і демографічного розвитку країни на основі досягнення збалансованості поточних і перспективних потреб виробництва в трудових ресурсах і індивідуальних інтересів кожного члена суспільства з урахуванням реалізації принципів вільного пересування і вибору місця роботи. Дана мета, яка є системоутворюючим елементом регулювання та оптимізації трудовіграційних процесів, з одного боку, має організуючий

початок, оскільки постає об'єднуючою основою, що забезпечує взаємозв'язок всіх елементів системи та її цілісність, з іншого боку - має економічний зміст, оскільки охоплює сферу економічних інтересів держави і суспільства.

Виняткова складність міграції населення передбачає необхідність реалізації сукупності підцілей (завдань), що і складає основу формування системи оптимізації даної сфери. Реалізація підцілей обумовлена необхідністю вирішення проблем, що виникають на конкретному етапі розвитку економічної системи в цілому і міграційних процесів зокрема, які виявляються за допомогою моніторингу механічного руху населення.

Міграція трудових ресурсів, як і будь-яке соціально-економічне явище, схильна до прямого і непрямого впливу з боку суб'єкта регулювання. Важливість і виправданість регулювання оплати і ринку праці: методологія і методики оцінки використання прямих адміністративно-правових методів та інструментів впливу на процеси міграції трудових ресурсів зумовлюються необхідністю забезпечення національної безпеки України. Застосування непрямих методів дозволяє врахувати як інтереси держави, так і окремих мігрантів, не протиставляючи їх. Використання економічних регуляторів є іманентно внутрішнім змістом міграції як соціально-економічного явища. Їх певною мірою можна віднести до класу «м'яких» впливів, що органічно поєднується з ключовою метою системи регулювання.

Сучасні реалії висувають до числа першочергових завдань переходу до стабільного, передбачуваного і ефективного розвитку економіки країни, що неможливо без спеціальних знань про перспективний розвиток українського суспільства. Вважаємо, що прогнозування є одним з ключових інструментів регулювання територіальних переміщень населення, оскільки дозволяє визначити майбутні тенденції розвитку економічних, соціальних і демографічних процесів в Україні і суміжних державах і згідно з ними встановити пріоритети міграційної політики. Очікувана демографічна ситуація, опрацювання сценаріїв зміни зовнішніх і внутрішніх умов економічного розвитку країни, прогнозування динаміки розвитку галузей

національної економіки, а отже, і їх майбутньої потреби в трудових ресурсах, повинні лягти в основу стратегічної орієнтації міграційної політики.

Основними інструментами регулювання та оптимізації трудоміграційних процесів пропонуємо наступні.

Перспективне планування розміщення продуктивних сил і територіальне планування. Державне планування розміщення продуктивних сил передбачає вирішення проблем підвищення ефективності національної економіки, раціонального використання наявних і залучених ресурсів, формування оптимальної структури та просторової організації господарських комплексів, забезпечення повної продуктивної зайнятості населення і його соціального захисту.

Планування територіального розвитку, включаючи розміщення об'єктів капітального будівництва (мережі населених пунктів, інженерно-транспортного і енергетичного забезпечення територій), дозволяє підтримувати державну цілісність, екологічну рівновагу, продовольчу безпеку, транспортно- комунікаційну єдність. У той же час, географія територіальної організації суспільного виробництва і розподілу трудових ресурсів багато в чому визначає формування тих чи інших міграційних потоків населення. У зв'язку з цим перспективне планування розміщення продуктивних сил і територіальне планування набувають важливого значення з точки зору регулювання мобільності населення. При цьому доцільною представляється розробка систем взаємопов'язаних планів, що враховують економічні та соціальні нормативи, що дозволить забезпечити комплексний підхід і реалізацію принципів цілісності, системності, безперервності, ефективності, взаємозв'язку і балансу інтересів.

Інвестиційні програми. Даний інструмент регулювання тісно взаємопов'язаний з розглянутими вище. Реалізація інвестиційних програм, які враховують прогностні сценарії економічного розвитку, демовідтворення і міграційні процеси в суспільстві, розширює можливості для згладжування суперечностей інтересів держави і індивідуальних переваг мігрантів, які

прямують переважно в напрямку регіонів, що динамічно розвиваються, значною мірою обумовлено обсягом і структурою капіталовкладень. Реалізація інвестиційних програм забезпечує дію ринкових регуляторів в рамках системи регулювання міграції трудових ресурсів.

Бюджетне субсидіювання. Бюджетне субсидіювання в якості інструменту регулювання міграції населення доцільно розглядати на різних рівнях. На регіональному рівні воно дає можливість надання фінансової допомоги місцевим бюджетам, скорочуючи або компенсуючи частину їх витрат на розвиток виробничої і соціальної інфраструктури. Це актуально переважно для регіонів з високим відпливом населення і критичною ситуацією на ринку праці. Обґрунтована державна підтримка на галузевому рівні актуальна для господарських комплексів, галузей економіки та сфер діяльності, які відчують найбільш значні втрати кваліфікованих працівників в результаті міграції (агропромисловий комплекс, будівництво, сфера ІТ-технологій, наука та ін.).

Субсидіювання на рівні суб'єктів господарювання постає важливим інструментом регулювання територіальних переміщень трудових ресурсів в мономістах, розвиток яких залежить від одного містоутворюючого підприємства або декількох організацій, пов'язаних умовами виробництва. Актуальним, на наших погляд, є механізм надання на конкурсній основі субсидій або грантів неурядовим організаціям під цільові міграційні програми. Важливо також врахувати досвід бюджетного субсидіювання міграції на індивідуальному рівні таких країн, як Німеччина, Австралія, які персонально фінансували переїзд і облаштування затребуваних унікальних і висококваліфікованих фахівців. При цьому число іммігрантів, необхідних на різних етапах економічного циклу, контролювалося за допомогою зміни розмірів і умов надання субсидій.

Кредитування. Даний інструмент регулювання найбільш дієвий при облаштуванні мігрантів на новому місці, їх адаптації та інтеграції в приймаюче суспільство. Диференційовані підходи до кредитування

будівництва та придбання житла, розвитку приватного бізнесу та отримання освіти в регіонах- донорах і реципієнтах трудових ресурсів можуть забезпечити скорочення нераціональних потоків міграції чи активізацію мобільності населення в кращому для збалансованого розвитку національної економіки напрямку.

Страховання. На наш погляд, в даний час, в період розширення потоків зовнішньої трудової міграції населення, дуже затребуваним є розвиток і застосування різних схем обов'язкового і добровільного страхування виїжджаючих за кордон українських громадян і іноземних осіб, що в'їжджають в Україну. Страховий захист з точки зору регулювання міграції обумовлений об'єктивною потребою мігрантів в збереженні їх майнових, особистісних та інших інтересів в країні прибуття, а також членів їх сімей, що залишилися на батьківщині. Ключову роль, на наш погляд, відіграють такі види особистого страхування мігрантів і членів їх сімей, як страхування життя, страхування від нещасних випадків, хвороб, медичне страхування та ін.

Оподаткування. Механізм оподаткування - дуже дієвий інструмент регулювання переміщень трудових ресурсів, застосовуваний в ряді розвинених держав. В даному випадку найбільш важливими є регулююча, стимулююча і дестимулююча функції оподаткування, реалізація яких дозволяє досягти вирішення конкретних міграційних проблем. Регулювання міграції може здійснюватися за допомогою податкових пільг і звільнень малих підприємств, сільгоспвиробників, організацій, які здійснюють капітальні вкладення, що знаходить відображення в результативності діяльності суб'єктів господарювання та, відповідно, в формуванні платоспроможного попиту найманців на роботу. Пільгове прибуткове оподаткування працівників і індивідуальних підприємців може стимулювати приплив і скоротити або попередити відтік трудових ресурсів в певній місцевості.

Соціальні допомоги та пільги. Соціальна підтримка - поширений метод

регулювання міграційних процесів в країнах, що приймають трудові ресурси для вирівнювання соціального стану мігрантів в порівнянні з іншими членами суспільства. Виплати та пільги в період облаштування мігрантів дозволяють їм скоротити витрати переїзду і розміщення на новому місці. У країнах-донорах трудових ресурсів, зокрема в Філіппінах, система соціальної допомоги і пільг активно використовується для стимулювання зворотних потоків трудових мігрантів. Відзначимо, що даний інструмент має бути ретельно обґрунтований і опрацьований, оскільки головною загрозою для широкої системи соціального забезпечення є дестимулювання мігрантів до вступу у відносини зайнятості в приймаючому регіоні і формування «утриманських» настроїв.

Регулювання сфери оплати праці. Нівелювання міжрегіональних і міжгалузевих диспропорцій розміру і динаміки заробітної плати в Україні, на наш погляд, є найважливішим інструментом для згладжування існуючих в даний час в країні нераціональних міграційних потоків масового характеру, а також відтоку населення із сільської місцевості до міст і виїзду затребуваних фахівців за кордон.

Можна визначити також заходи організаційно-економічного характеру щодо вдосконалення регулювання внутрішньодержавної і зовнішньої міграції трудових ресурсів.

З позиції вдосконалення системи регулювання внутрішньої міграції важливим є створення спеціалізованих територіально-функціональних управлінських і обслуговуючих структур (в рамках державних і місцевих виконавчих органів і служб зайнятості) з регулювання і підтримки переміщень населення в трудодефіцитні регіони і населені пункти. В якості однієї з функцій подібних структур має з'явитися розширення інформованості потенційних мігрантів про умови проживання і праці в різних населених пунктах країни шляхом створення доступних, регулярно оновлюваних інформаційних баз про стан ринку праці, потреби роботодавців у працівниках, про умови праці та її оплати на вакантних робочих місцях,

умови життєдіяльності у приймаючих регіонах.

Аналіз тенденцій і практики управління зовнішніми переміщеннями трудових ресурсів в Україні свідчать про необхідність ув'язування міграційної політики з питаннями демовідтворення, розміщення продуктивних сил, регулювання ринку праці та зайнятості населення, модернізації освітньої галузі. Важливими видаються розробка і забезпечення доступності для широкого загалу довідкових видань з переліками трудодефіцитних і трудонадлишкових професій по регіонах, населених пунктах і галузях економіки; створення інформаційних баз з питань виїзду громадян України за кордон (в тому числі з метою тимчасового працевлаштування), оформлення необхідних документів, перебування, реєстрації, отримання дозволів на працевлаштування, натуралізації в розрізі основних країн прийому, а також інформаційних баз для іноземних споживачів (в першу чергу з країн СНД) про стан українського ринку праці, потреби наймачів в працівниках, умови праці та її оплати, умов життєдіяльності в країні, а також про порядок проходження процедурних питань, пов'язаних з міграцією та працевлаштуванням в Україні.

Доцільно також організувати на офіційному урядовому інтернет-сайті постійнодіючий web-форум, що розширить можливості консультування громадян України й іноземних осіб в скорочені терміни.

В рамках оптимізації міграції трудових ресурсів в межах країни необхідна реалізація наступних заходів:

- збільшення обсягів капітальних вкладень в розвиток виробництва та інфраструктури регіонів і населених пунктів з високим відтоком працездатного населення;
- інвестування коштів в оновлення матеріально-технічної бази організацій бюджетних галузей в сільській місцевості та малих містах;
- стимулювання розвитку підприємницької ініціативи в сільській місцевості та малих містах шляхом надання податкових пільг, субсидій, пільгових кредитів;

- надання мігрантам тимчасового житла, надання матеріальної допомоги прибулим працівникам, які потребують засобів для оренди і придбання житлового приміщення;
- видача субсидій на переїзд, перевезення майна та облаштування затребуваним працівникам, які переїжджають в трудодефіцитні населені пункти;
- впровадження додаткових схем преміювання за високопродуктивну, кваліфіковану працю в регіонах і галузях економіки з високим відтоком кадрів;
- нівелювання міжрегіональної і міжгалузевої диференціації оплати за працю рівної складності.

В рамках вдосконалення регулювання міжнародної міграції трудових ресурсів в Україні за доцільне є:

- зниження розміру держмита, що визначається за видачу дозволів на працевлаштування та підприємницьку діяльність іноземців в депресивних населених пунктах, а також за дефіцитними спеціальностями і професіями;
- збільшення розміру економічних санкцій, що застосовуються до керівників організацій і індивідуальних підприємців за прийом на роботу іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно проживають за кордоном, які не мають спеціальних дозволів на працевлаштування в Україні;
- розробка механізму спільного (державного і приватного) фінансування тимчасового виїзду за кордон з метою працевлаштування осіб, зареєстрованих в службі зайнятості, на умовах повернення коштів.

Висновки до 2 розділу

Таким чином, проведені розрахунки засвідчили, що приватні трансфери мають позитивний вплив на рівень безробіття та стимулюють зростання ВВП країни. В цілому трудова міграція впливає майже на усі соціально-економічні сфери, проте найбільш значущим в сучасних умовах залишається вплив грошових переказів на економічний розвиток країни.

З цього випливає, що пошук ефективної міграційної політики та побудови результативного міграційного менеджменту стають важливим завданням для органів державної влади з метою отримання позитивного ефекту від зазначених процесів як для країн-імпортерів, так для країн-експортерів.

Результати польового дослідження показали, що міграційний досвід чоловіків та жінок ставить їх перед необхідністю долати різноманітні соціокультурні ризики чужорідного оточення, з якими їм зазвичай не доводиться стикатися вдома. Однак мігранти майстерно справляються з ними, вибудовуючи стратегії і тактики опору як «стратегії успіху», що дозволяють їм виживати навіть в постійно мінливих умовах їх динамічного життя.

При погіршенні ситуації на ринку праці в державах-реципієнтах, особливо під час фінансової кризи, українці-трудова мігранти вдавалися до стратегії «вільного маневрування» між приймаючими товариствами, що забезпечує більш високий рівень фінансової безпеки в умовах економічної нестабільності.

У той же час «заробітчанство» ставило перед трудовими мігрантами такі проблеми, які вони з об'єктивних причин були не в силах подолати. Так, надмірні фізичні і емоційні вкладення в міграцію нерідко підривали їх здоров'я, вели до емоційного перенапруження і виснаження. І хоча всі під час інтерв'ю респонденти перебували за кордоном, на даний час перспектив для себе на батьківщині також не бачили, ніхто з мігрантів не виявив бажання виїхати з України назавжди.

Система регулювання та оптимізації в Україні міграційних процесів повинна забезпечити чіткий взаємозв'язок проблем, завдань, напрямків і конкретних заходів адміністративно-правового, організаційного, економічного, соціально-психологічного характеру, а також, переважно для зовнішньої міграції трудових ресурсів, заходів з міжнародного співробітництва. Заходи з управління міграційними потоками, кількісні та

якісні характеристики яких несуть явні чи приховані загрози економічному розвитку, повинні мати превентивний і стримуючий (в окремих випадках - обмежувальний) характер. Для потоків, параметри яких розширюють потенціал розвитку національної економіки, заходи повинні бути спрямовані на підтримання і стимулювання міграції.

РОЗДІЛ III.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

3.1 Методи досліджень життєвих стратегій трудових мігрантів

Кожна наука має в своєму розпорядженні свій інструментарій, набір методів, за допомогою яких можна здійснити дослідницьку діяльність і пізнати істину. На емпіричному рівні з набором специфічних методів дослідження соціологічної науки можна прослідкувати за процесами, які відбуваються в суспільстві, тобто провести прикладне соціологічне дослідження – систему логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, підпорядкованих єдиній меті – отримати точні об'єктивні дані про досліджуване соціальне явище.

Методи емпіричних досліджень в соціології прийнято розділяти на кількісні і якісні. Кількісні методи можуть бути охарактеризовані як формалізовані і масові. Під формалізацією в даному випадку розуміється ступінь спрямованості методики на фіксацію строго певного набору аналізованих змінних і кількісний їх вимір. Особливість формалізованих методичних інструментів полягає у тому, що в них досліджувані змінні задані розробником заздалегідь. Зміна цього набору змінних в ході дослідження, тобто «підстроювання» інструментарію є неможливим. Високий ступінь формалізації кількісних методик поєднується з їх орієнтацією на масовий збір однотипних первинних даних і їх статистичну обробку. До числа формалізованих кількісних методів соціологічного дослідження відносяться: статистика, анкети із закритими питаннями, структуроване спостереження, контент-аналіз.

На противагу кількісним, якісні (неформалізовані) методи орієнтовані не на масовий збір даних, а на досягнення поглибленого розуміння

досліджуваних соціальних явищ. Відсутність формалізації робить неможливим масове охоплення обстежуваних об'єктів, в результаті чого число одиниць обстеження часто знижується до мінімуму. Відмова від широти охоплення компенсується «глибиною» дослідження, тобто детальним вивченням соціального явища в його цілісності і безпосередньому взаємозв'язку з іншими явищами. До числа неформалізованих методів відносяться: індивідуальне глибоке інтерв'ю, включене неструктуроване спостереження та фокус-групи, так званий традиційний аналіз текстів, вивчення особистих документів (автобіографій, листів та ін.).

Для забезпечення реалізації окресленої мети та вирішенні основних завдань роботи ми використаємо у нашому дослідженні два основних емпіричних методи, а саме: кількісний – соціологічний моніторинг, якісний – глибинне інтерв'ю.

Статистичний підхід до оцінювання міграційного процесу дозволить з'ясувати механізм його дії, виявити чинники, які впливають на формування трудової міграції, визначити основні напрями розвитку. Комплексне статистичне оцінювання міграційного процесу повинно бути спрямоване на забезпечення соціально-трудова перетворень та зменшення масштабів міграційних процесів. Основне джерело відомостей про міграцію населення – державна статистика, що включає поточний облік міграції матеріали перепису населення; крім того організуються вибіркові обстеження, мета яких, як правило, з'ясувати мотиви переміщень.

З одного боку, за допомогою даних державної статистики можна дослідити, міграційні процеси, а сукупності мігрантів - з іншого. Кількісно міграційні процеси характеризуються інтенсивністю та обсягом міграції, напрямом і розміром міграційних потоків. Загальні абсолютні показники обсягу міграції - це сальдо міграції та валова міграція [56, с. 344].

Результативність міграційних процесів є однією з їх основних характеристик. Результативність міграції дорівнює відношенню числа вибулих до прибулих. Існує числова характеристика, яка називається

коефіцієнтом результативності міграції. Зазвичай цей показник визначається з розрахунку на 1000 прибулих і може бути розрахований як міжнародний, так і загальний [58, с. 192].

Щодо всього населення застосовують загальні коефіцієнти міграції. Це коефіцієнти: вибуття і прибуття, міграційного приросту та рухомості (валової міграції). Для окремих груп, складових міграційних потоків розраховуються спеціальні коефіцієнти, оскільки прямо залежать від складу мігрантів показники міграції, наприклад, вікові коефіцієнти інтенсивності міграції розраховуються як співвідношення числа мігрантів відповідного віку до середньої чисельності населення цього віку в регіоні вселення або виходу.

Подібно розраховуються й інші коефіцієнти, такі як: відношення кількості жіночого та чоловічого населення до загальної кількості, відсоток непрацездатного, працездатного населення тощо.

Окремо для кожної групи мігрантів визначають часткові коефіцієнти міграції.

Для всебічного аналізу міграції населення застосовують індексний метод, показники варіації, кореляційно-регресійний аналіз, кластерний аналіз, прогнозування часових рядів.

Соціологічне опитування є специфічним соціологічним методом дослідження, без якого важко уявити соціологічне дослідження. Цей соціологічний емпіричний метод є одним з основних і при вивченні життєвих стратегій і цінностей, які складають основу соціальних уявлень. Характерно розділяти всі види соціологічного опитування на анкету та інтерв'ю, а також розглядати окремо методику і техніку застосування цих методів. Цей поділ не завжди виправданий, оскільки, наприклад, методичні принципи розробки анкет та формалізованих інтерв'ю майже ідентичні, тоді як між проведенням формалізованих і неформалізованих інтерв'ю існують величезні відмінності.

Усі види інтерв'ю поділяються за технікою проведення на, з одного боку, вільні, нестандартизовані, неформалізовані (всі три слова є синонімами), з іншого боку, невольні, стандартизовані, формалізовані.

Питання, як в анкетах, так і в інтерв'ю, залежно від форми їх побудови, діляться на відкриті і закриті.

До закритих, відповідно до загальноприйнятого трактування, належать питання, в яких респонденту пропонуються заздалегідь розроблені дослідником варіанти відповідей. Інтерв'ю, складені із закритих питань, називаються формалізованими, а з відкритих - неформалізованими. Якщо в інтерв'ю є питання обох типів, воно називається напівформалізоване.

Застосування методів опитування у вивченні соціальних уявлень можна знайти в книзі Сержа Московічі "Психоаналіз, його імідж і його публіка" (1961) [37, с. 69]. У ній автор поставив перед собою завдання – показати, як нова наукова чи політична теорія поширюється в певній культурі, як вона перетворюється і змінює погляди людей на самих себе і на світ, в якому вони живуть. Для нього, перш за все, важливо було встановити, як наукове знання трансформується в буденне і починає конструювати соціальний світ звичайної людини. В якості об'єкта дослідження Московічі вибрав психоаналіз як теорію поведінки людини, яка проникла до широких кіл французького суспільства і присутній у свідомості людей «в розлитому стані». На думку Московічі, будь-яка нова наукова теорія після публікації стає елементом соціальної реальності. З його точки зору, звичайна людина бере знання з культури (ЗМІ тощо) залежно від своїх потреб і інтересів. З простору культури знання переходить в індивідуальну свідомість, зазнаючи різні зміни.

У першій частині книги автором використано традиційні опитувальники, які допомагають оцінити у різних верств населення наявні знання про психоаналіз, його автора і практичне застосування. У другій частині був проведений контент-аналіз опублікованих в періодичних виданнях у 1952-1956 рр. статей. Таким чином, були проаналізовані соціальні уявлення французів про психоаналіз і ті джерела, з яких вони отримали це знання [37, с. 396].

Д. Жоделе вивчала в 1976 р. образ Парижа в очах його жителів. Вибір

місця проживання, уподобання людей показали наступний поділ території міста: історичний центр, потім оперізувальне його кільце, яке з'явилося у середині XIX ст. в результаті соціального упорядкування бароном Османом міста і, нарешті, околиці, куди був витіснений дрібний люд. Така організація простору вплинула на сприйняття різних районів, історія міста, його расові забобони та соціальне розшарування сформували соціальне уявлення про райони більш і менш престижні для життя [37, с. 263].

При вивченні життєвих пріоритетів найбільш поширеним методом дослідження є формалізоване сфокусоване інтерв'ю із подальшим застосуванням процедури контент-аналізу.

Інтерв'ю є методом, коли шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди інтерв'юера з респондентом ми одержуємо необхідну інформацію. Напрямок бесіди визначений тими проблемами, які цікавлять інтерв'юера і є предметом прикладного соціологічного дослідження.

Виходячи з вищевикладених аргументів, сфокусоване інтерв'ю буде використовуватися в нашому дослідженні для позначення інтерв'ю цілеспрямованого, сконцентрованого на певній проблемі. Принцип фокусування інтерв'ю на досліджуваному (заздалегідь заданому) предметі не вимагає особливих пояснень. У цьому типі інтерв'ю інтерв'юер підтримує всі висловлювання респондента, що відносяться до досліджуваного предмету в тій чи іншій формі і «присікає» висловлювання, що не відносяться до нього.

Контент-аналіз являє собою кількісний аналіз будь-якого роду соціологічної інформації, зокрема документів-протоколів, доповідей, публікацій різного роду, листів тощо. Даний соціологічний емпіричний метод допомагає зменшити суб'єктивність якісного аналізу отриманої в результаті соціологічного дослідження інформації. В даний час застосування цього методу пов'язане з широким використанням комп'ютерних технологій. Головною рисою розвитку сучасного інформаційного суспільства стають мережі, що зв'язують між собою людей, інститути і держави [10, с. 19].

Характер спілкування, ступінь контакту, взаєморозуміння. Взаємодії

інтерв'юера і опитуваної особи багато в чому визначають якість і глибину одержуваної інформації про то чи інше соціальне явище або факт. При проведенні інтерв'ю соціолог, спостерігаючи за ситуацією і за поведінкою співрозмовника, може отримати таку інформацію, яку б у випадку здійснення анкетування він навряд чи отримав. Інтерв'юер виконує провідну роль ініціатора в організації і проведенні бесіди, в той час як у ролі веденого, в ролі джерела інформації виступає респондент. Дослідник запитує, респондент відповідає, дослідник, скеровує бесіду, оперуючи запитаннями, респондент дотримується її у своїх відповідях [46, с. 174].

Використання методу інтерв'ю, як і методу опитування, для дослідження соціальних уявлень присутній також у згадуваній книзі Сержа Московічі Використання інтерв'ю – третя частина дослідження поширення психоаналізу в певній культурі, ступінь обізнаності та ставлення до нього. Якщо розглядати окремі питання, то максимальне число відповідей набрало питання про засновників психоаналізу. Високі показники про наявність інтересу до даного напряму, а також у відповідях на запитання: «Ви звернулися б до психоаналізу, якщо б у Вас були проблеми? З яких причин?».

Метод інтерв'ю у дослідженні соціальних уявлень не легкий у обробці, особливо коли мова йде про реплікаційні дослідження. Основними проблемами тут виступають соціальна ситуація і менталітет нації. До того ж питання інтерв'ю можуть розумітися зовсім не так, як того прагнув дослідник. Про це зазначає І. В. Смирнова у своїй статті «Реплікація дослідження С.Московічі: методологічні забруднення та результати». Однак, цей метод дає велику кількість інформації.

Прикладом використання інтерв'ю у вивченні соціальних уявлень може бути робота Емельянової Т. П., Паттісона А. С. Особливості соціальних уявлень про росіян у мешканців Чехії та США [13, с. 14-15].

Отже, основними при вивченні соціальних уявлень про життєві пріоритети та цінності трудових мігрантів є метод соціологічного

моніторингу та метод інтерв'ю, що дає змогу дослідити основні елементи; отримати велику кількість інформації, можливість уточнення та роз'яснення. Метод інтерв'ю часто використовується у поєднанні з іншими методами, частіше за все із подальшим застосуванням процедури контент-аналізу та аналізу документів. Соціальний моніторинг офіційних даних шляхом аналізу контенту.

Як було зазначено у попередньому розділі, в Україні в системі міграційних процесів особливе місце посідає трудова міграція. Поширення трудових міграцій обумовлює такий основний чинник, як значний розрив в рівнях оплати праці в зарубіжних країнах і Україні.

Більшість вітчизняних показників соціального та економічного розвитку є меншими за європейські стандарти; залишаються обмеженими можливості офіційного працевлаштування, зайнятість у формальному секторі економіки держави не тільки не гарантує належного рівня життя, але й часто не забезпечує потреб відтворення робочої сили працівника. Трудова міграція, за таких обставин, залишається для значної частини працездатного населення України майже єдиним шляхом забезпечення прийняттого рівня життя [63].

Масштаби трудової міграції зростають щороку. Протягом певного періоду змінюється чисельність, структура, регіональне розміщення, динаміка населення тощо. Зміни міграційних процесів у часі відбуваються під впливом різних соціальних, економічних, технічних та інших чинників.

Одним із напрямів соціального моніторингу трудової міграції населення є динамічний аналіз цього складного явища. Дослідження трудової міграції у часі дозволить оцінити вплив чинників на обсяги та рівень трудової міграції та особливості розвитку цього явища.

Дослідження динаміки обсягів руху трудових мігрантів дозволить виявити основні закономірності, особливості характеристики інтенсивності прояву цього явища, закономірності розвитку на окремих етапах та за весь досліджуваний період, виявити чинники, що впливають на її масштаби та інтенсивність.

Соціальний моніторинг процесів та явищ які виникають під час формування трудового міграційного потоку, здійснюється за допомогою системи взаємопов'язаних соціально-економічних показників, що дозволяють отримати їх якісну та кількісну характеристику. Кількісно міграційні процеси характеризуються обсягом міграції, її інтенсивністю, напрямом та розміром міграційних потоків. Для всебічного дослідження трудової міграції доцільно застосувати систему узагальнюючих характеристик трудового міграційного процесу, до якої увійшли такі показники, як сальдо міграції, валова міграція, інтенсивності міграційного руху, коефіцієнти вибуття та прибуття, результативності та ефективності трудової міграції, а також спеціальні коефіцієнти, які розраховуються для окремих груп міграційних потоків та характеризують інтенсивність міграції відповідної категорії (стать, вік, працездатність, кваліфікація, рівень освіти, причина в'їзду (виїзду)тощо).

Офіційні дані Державної служби статистики України [11] свідчать, що кількість українців, які постійно працевлаштовані за кордоном, складає 3,2 млн осіб, що дорівнює 18% всього економічно-активного населення країни. Географія трудових мігрантів різниться: у 2018 р. із Заходу країни було 69% трудових мігрантів; мешканців південних регіонів - 13 %, майже 10% - представники центральних регіонів, з мешканців Сходу України лише 8% трудових мігрантів. Польща, Італія, Росія, Угорщина, Чехія, Португалія – це країни-лідери за часткою українських мігрантів.

Аналіз динаміки кількості трудових мігрантів за період 2013-2018 рр. засвідчив, що загальні обсяги трудових мігрантів збільшилися на 0,3 тис. осіб. Зменшення абсолютного приросту чисельності трудових мігрантів спостерігається у двох категоріях населення: у міського – 2,63 тис. осіб, у чоловіків – 2,3 тис. осіб. Темпи зменшення складають відповідно - 32,8%, - 23,2%. Незначне зменшення абсолютного приросту також спостерігалось у таких категоріях населення, як: жінки - 0,8 тис. осіб та сільське населення - 0,3 тис. осіб, відповідно темпи зменшення – 15,6% та - 4,5%.

У чому полягають причини такого зростання трудової міграції в Україні? До загальних закономірностей структурних зрушень, які відбуваються на сучасному етапі глобалізації в національних економіках, відносять: зростання частки високотехнологічних виробництв обробної промисловості; фінансових, телекомунікаційних та бізнесових послуг, а також соціально-орієнтованих видів економічної діяльності, що на сучасному етапі розвитку саме і формують стратегічні сектори національних економік. Секторальні та структурні зміни в національних та в міжнародній економіці також є основною причиною глобальних змін в структурі безробітного населення та пропозиції на ринку праці, які, в свою чергу, істотно впливають на міграцію населення працездатного віку.

Таким чином, за період, що розглядався, кількість трудових мігрантів змінилася несуттєво. Основними регіонами-донорами трудових мігрантів є Рівненська, Полтавська, Київська, Житомирська та Хмельницька області, в них найвищі значення коефіцієнту вибуття. Регіонами-реципієнтами населення працездатного віку, в той же час, є м. Київ та Київська область, Одеська, Полтавська та Харківська області (найвищі значення коефіцієнту прибуття)(рис. 3.1).

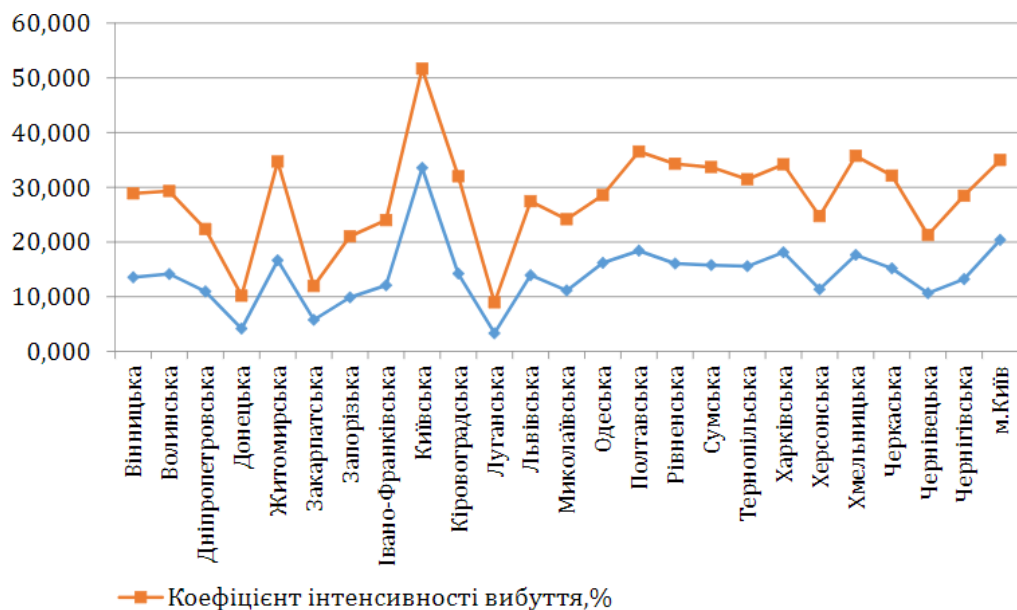

Рис. 3.1. Інтенсивності трудової міграції в Україні у 2019 р.[11]

Наступним напрямом соціального моніторингу трудової міграції є дослідження руху трудових мігрантів за віковими групами. Збільшення абсолютного приросту чисельності трудових мігрантів спостерігається у таких категоріях населення: жінки вікової групи 50-59 років – 6,2 тис. осіб; чоловіки у віці 25-29 років – 4,4 тис. осіб; міське населення у віці 30-34 роки – 4,1 тис. осіб та серед мешканців села у віці 50-59 років на 4,6 тис. осіб. Збільшення темпу приросту спостерігається відповідно серед жіночої категорії населення у віці 50- 59 років на 42,1%, у чоловічої категорії населення у віці 25-29 років на 29,1%, у мешканців міста на 25,3% у мешканців села на 46,5% [11].

Зменшення абсолютного приросту спостерігається у жінок віком 25-29 років на 3,6 тис. осіб та 40-49 років на 6 тис. осіб; у чоловічій категорії населення у віці 25-29 років на 6,5 тис. осіб та 40-49 років на 3 тис. осіб; у мешканців міста у віці 15-24 роки на 4,7 та 40-49 років на 6,5 тис. осіб.; у сільського населення на 4,2 тис. осіб.

Відповідне зменшення темпів приросту спостерігається:

- у жінок віком 25-29 років на 29,2%, 40-49 років на 19,9%;
- у чоловіків у віці 15-24 роки на 38,7%, 40-49 років на 10,4%;
- у міського населення у віці 15-24 роки на 33,8%, 40-49 років на 21,9%;
- у сільського населення у віці 15-24 роки на 23,6%.

Аналіз динаміки кількості трудових мігрантів за віковими групами засвідчив, що зменшення частки трудових міграцій спостерігається у віці 40-49 років майже серед всіх категорій населення. Поряд з цим збільшення абсолютного приросту чисельності трудових мігрантів було відмічено серед населення передпенсійного віку (50-59 років) та у середніх вікових групах (25– 29 років; 30-34 роки).

Результати дослідження свідчать, що у 2018 році порівняно з 2013 роком відбулось збільшення чисельності трудових мігрантів серед чоловічої категорії населення майже за всіма віковими групами. Серед жінок збільшення трудових міграцій спостерігається у вікових групах 30-34 та 50-

59 років.

Серед міського населення збільшення трудових мігрантів спостерігається у населення середньої та старшої вікових груп. Найбільша чисельність трудових мігрантів серед сільського населення була зафіксована у віці 25-29 років, 30-34 роки та 50-59 років [11].

Отримані результати свідчать про збільшення чисельності трудових мігрантів серед чоловіків працездатного віку, що, в свою чергу, впливає на погіршення ситуації на регіональних та національному ринках праці: відбувається скорочення чисельності зайнятих за професійними групами, а також зниження їх професійної якості. Збільшення трудових потоків серед населення молодшої та середньої вікових груп призводить до старіння нації, а це впливає на погіршення демографічної ситуації в країні.

При вивченні такого складного неоднорідного явища, як трудова міграція, необхідно застосувати статистичний підхід, що дозволить співставити та узагальнити показники міграції у часі та просторі, відобразити закономірний зв'язок кількісної та якісної його сторін.

В цьому сенсі важливим напрямом вивчення існуючих диспропорцій трудової міграції є всебічний аналіз структури трудових мігрантів, оцінювання структурних змін, які мають місце протягом певного періоду, і характеризують рух чи стабільність певної структури. Як правило, це необхідно для порівняння динаміки однієї і тієї ж структури в різні періоди часу.

Важливо з'ясувати, які у структурі населення зміни відбуваються, особливо його працездатної частини у період формування міграційних процесів. Тільки дає змогу оцінити структуру та структурні зрушення трудових мігрантів України застосування статистичного підходу. Статистичний підхід дає можливість оцінити зміни, характерні трудовим міграційним переміщенням зайнятого та безробітного населення протягом визначеного часового інтервалу, який характеризує рухливість або навпаки, стабільність, стійкість структури, яка розглядається у розрізі певних

соціально-демографічних ознак: за статтю, місцем проживання, віковими групами, рівнем освіти, шлюбним станом, країнами перебування (географічною спрямованістю), професійними групами.

Порівняльний аналіз дає можливість проаналізувати позитивні та негативні тенденції структурних зрушень трудових мігрантів України в часі та просторі.

В першу чергу, розглянемо розподіл загальної чисельності трудових мігрантів за віковими групами в Україні у 2013 - 2018 рр. [7, с 167].

Порівнюючи розподіл чисельності трудових мігрантів, за період, що розглядався, можна зробити висновки про наявність певних структурних зрушень:

- зменшення частки трудових мігрантів спостерігалось у трьох вікових групах: 15-25 років - на 4,3 в.п., 35-39 років – на 1,2 в.п. та 40-49 років – на 4,0 в.п.;

- в інших вікових групах спостерігалось збільшення питомої ваги трудових мігрантів, особливо серед осіб середніх вікових груп (25-26 роки – на 1,6 в.п.; 30-34 – 2,6 в.п.) та старших вікових груп (50-59 років – 3,9 в.п.; 60-70 років – на 1,4 в.п.

Майже аналогічні ситуації спостерігалися із структурою жіночого та чоловічого населення за віковими групами. Порівняльний аналіз розподілу чисельності жінок за віковими групами в 2013 - 2018 рр. засвідчив, що зменшення частки цієї групи населення за аналізований період спостерігалось у віці від 25 до 49 років: 25-29 – на 3,6 в.п., 35-39 – на 1,1 в.п., 40-49 – на 6,0 в.п. Поряд з цим, збільшення питомої ваги було відмічено у середніх вікових групах, у населення передпенсійного і пенсійного віку, а частка трудових міграцій серед жінок у віці 15-24 років не змінилась.

Аналіз структури трудових мігрантів у населення чоловічої статі, засвідчив, що зменшення питомої ваги цієї категорій населення спостерігалось у віці від 15-24 років – на 6,5 в.п., у віці 35-39 років – на 1,3 в.п., а також у віці 40- 49 років – на 3,0 в.п. В інших вікових групах відбулося

збільшення питомої ваги серед чоловічого населення, найбільші зрушення були зафіксовані у вікових групах: 50-59 років – на 2,5 в.п., 25-29 роки – на 4,4 в.п. та 30-34 років – 3,6 в.п. У старшій віковій групі 60-70 років спостерігалось незначне збільшення питомої ваги – 0,3 в.п.

Оцінка структурних зрушень трудових мігрантів міського та сільського населення свідчить про те, що більш значні зміни в структурі відбулися у міського населення: зменшення питомої ваги спостерігалось у вікових групах 15- 24 – на 4,7 в.п; 35-39 – на 1,6 в.п.; 40-49 – на 6,5 в.п. Структурні зрушення трудових міграцій серед сільського населення було зафіксовано у старших вікових групах. Збільшення питомої ваги спостерігалось у віці: 50-59 років – на 4,6 в.п., 60-70 років – на 0,3 в.п..

За період, що розглядався, питома вага окремих вікових груп трудових мігрантів змінилась у середньому на 2,71 в.п. Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень склав 2,99 в.п.

Величина квадратичного коефіцієнту відносних структурних зрушень склала 19,64 %. Таким чином, за період, що розглядався, середньорічна зміна за всіма віковими групами трудових мігрантів складала 0,68 в.п. Майже аналогічні ситуації спостерігалися із структурою жіночого та чоловічого економічно активного населення за віковими групами.

За період, що розглядався, питома вага окремих вікових груп даної категорії населення в містах змінилась на 3,66 в.п., а в сільській місцевості – на 1,91 в.п. Значення квадратичного коефіцієнту абсолютних структурних зрушень у міського населення було 3,95 в.п., а у сільського – 2,53 в.п..

Середньорічна зміна за всіма віковими групами у міського населення складала 0,91 в.п., а сільського трохи менше – 0,48 в.п.

Розподіл загальної чисельності трудових мігрантів за рівнем освіти у 2013- 2018 рр. свідчить, що відбулись такі структурні зміни:

- зменшення питомої ваги трудових мігрантів з базовою (неповною вищою) освітою на 2,2 в.п.;
- зменшення питомої ваги у трудових мігрантів з базовою загальною

або початковою загальною освітою на 5,2 в.п.;

- збільшення питомої ваги трудових мігрантів з повною загальною освітою на 5,9 в.п.;

- незначне збільшення питомої ваги у трудових мігрантів з повною вищою освітою на 1,5 в.п.

Порівняльний аналіз розподілу трудових мігрантів жіночої та чоловічої групи населення за рівнем освіти засвідчили, що майже однакові структурні зрушення, як у жіночої, так і у чоловічої групи, спостерігалось у мігрантів з базовою загальною середньою або початковою освітою: у жінок зменшення питомої ваги на 5,4 в.п.; у чоловіків на 5 в.п. Зменшення питомої ваги спостерігалось у чоловіків з базовою освітою на 6,7 та у жінок з повною вищою освітою на 1,4 в.п. Збільшення питомої ваги спостерігалось у жінок з базовою (неповною) вищою освітою на 6,2 в.п.; у чоловіків з повною загальною середньою освітою – на 8,8 в.п. Незначні структурні зрушення спостерігалися у чоловіків з повною вищою освітою – збільшення на 2,9 в.п. та у жінок з повною загальною вищою освітою – збільшення на 0,6 в.п.

Незначне зменшення питомої ваги спостерігалось у міського населення за наступним освітнім рівнем:

- з базовою (неповною освітою) – на 2,4 в.п.;

- з повною загальною середньою освітою – на 0,3 в.п.;

- з базовою загальною середньою освітою (або початкова загальна) – на 2,6 в.п.

Збільшення питомої ваги спостерігається у міського населення з повною вищою освітою на 5 в.п.

Відповідно до представлених розрахунків зменшення питомої ваги спостерігалось у сільського населення з базовою загальною середньою освітою на 8,6 в.п. та базовою (неповною) вищою освітою на 0,9 в.п.. Збільшення питомої ваги спостерігалось у сільського населення з повною вищою освітою на 0,7 в.п. та повною загальною середньою освітою на 8,8 в.п.

Зведена оцінка структурних зрушень трудових мігрантів за рівнем освіти свідчить про те, що більш значні зміни в структурі відбулися у жіночого, чоловічого населення та у населення, що мешкає у сільській місцевості. За період, що розглядався, питома вага за освітнім рівнем населення змінилась у середньому на 3,70 в.п. Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень склав 4,15 в.п. Величина квадратичного коефіцієнту відносних структурних зрушень склала 19,47%.

Таким чином, за п'ять років середньорічна зміна трудових мігрантів за освітнім рівнем складала 0,53 в.п. За п'ять років середньорічна зміна за освітнім рівнем чоловіків склала 0,84 в.п. Що стосується міського населення, то питома вага цієї групи населення в середньому за рік змінилась на 1/6 своєї величини, а за роки, що розглядалися, середньорічна зміна цієї категорії населення склала 0,36 в.п. Що стосується сільського населення, то питома вага кожної вікової групи цієї категорії населення в середньому за рік склала 0,68 в.п., а за роки, що розглядалися, середньорічна зміна жіночої категорії населення за всіма ознаками склала 0,49 в.п.[1].

Розподіл загальної чисельності трудових мігрантів за шлюбним станом 2013-2018 рр. свідчать дані розрахунків за період, що розглядався, зменшення структурних зрушень спостерігалось у розлученого населення: у жінок на 0,9 в.п.; у чоловіків на 3,3 в.п.; у міського населення на 6 в.п. У одруженого населення, тих, які ніколи не перебували у шлюбі, спостерігалось збільшення питомої ваги у середньому на 1,9 в.п.

Якщо аналізувати розподіл трудових мігрантів за географічною спрямованістю до країн призначення у 2013-2018 рр., то можна спостерігати наступні тенденції:

- зменшилась питома вага трудових мігрантів до Російської Федерації (причому у жінок було відмічено найбільші зміни - 9,6 в.п., у чоловіків на 1,8 в.п., у міського населення на 3,8 в.п., а у сільського населення на 5,4 в.п.);

- географічна спрямованість трудових мігрантів до Італії має різну питому вагу серед досліджуваної групи населення. Збільшення питомої ваги

спостерігалось у жіночого та міського населення, відповідно на 5,1 та 0,2 в.п. Незначне зменшення питомої ваги спостерігалось у сільського населення – на 0,8 в.п. та у чоловіків – на 3,4 в.п.;

- водночас спостерігалися несуттєві відмінності серед досліджуваної категорії населення в напрямку зовнішньої трудової міграції до Чеської Республіки: жінки – зменшення на 1,1 в.п.; чоловіки – збільшення на 2,3 в.п.; міське населення - зменшення на 1,4 в.п., та сільське населення - збільшення на 1,9 в.п.

- результати дослідження засвідчили, що основними країнами-реципієнтами залишаються Польща, Іспанія та Німеччина, про що свідчить збільшення значення середнього показника питомої ваги відповідно: на 6,5 в.п; 1,8 в.п. та 2,5 в.п. серед досліджуваної групи населення;

- незначне зменшення частки трудових мігрантів спостерігалось серед чоловіків, міського та сільського населення до Угорщини. Середнє значення цього показника становить 1,6 в.п.;

- серед інших країн, куди спрямовані міграційні потоки трудових мігрантів спостерігалися розбіжності в географічному спрямування між мешканцями міських та сільських поселень та серед чоловіків та жінок.

За період, що розглядався, питома вага окремих груп трудових мігрантів за географічною спрямованістю змінилась у середньому на 0,26 в.п. Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень склав 3,41 в.п. Величина квадратичного коефіцієнту відносних структурних зрушень склала 33,47%, значення якого стверджує той факт, що питома вага кожної групи трудових мігрантів за географічною спрямованістю в Україні у середньому змінилась на 1/6 своєї величини. Таким чином, за п'ять років середньорічна зміна питомої ваги за всіма групами трудових мігрантів склала 0,95 в.п.

При формуванні стратегії регулювання трудової міграції в країні необхідно орієнтуватися на розвиток приватного сектору, малого та середнього бізнесу, ринку послуг, які, в свою чергу, можуть компенсувати деформації у структурі зайнятості, в тому числі суттєво вплинуть на

зменшення масштабів трудових міграційних процесів. Але, в окремих регіонах у найближчій перспективі необхідні міри гнучкої регіональної політики.

Проведений соціальний моніторинг динаміки та структури (структурних зрушень) трудової міграції дозволяє певною мірою органам управління розробити пропозиції щодо розробки активних заходів регулювання трудової міграції.

3.2. Життєві стратегії трудових мігрантів крізь призму результатів соціальних досліджень

Як вважають психологи, проектування себе в майбутнє - це розумовий експеримент, що дозволяє вибудовувати життєві стратегії, що, в свою чергу, організовує справжнє, підпорядковує його певній меті. Наприклад, американський психолог К. Хорні виділила три типи життєвих стратегій, які властиві, як ми вважаємо, і сучасним трудовим мігрантам:

- перша стратегія: «рух до людей: все підпорядковано служінню людям»,
- друга стратегія: «рух від людей: реалізація потреби в незалежності»,
- третя: «рух проти людей як боротьба за існування» [69, с. 21].

Вивченню особливостей вибору життєвих стратегій людьми в умовах невизначеності присвячена робота Канемана і Тверські [81, с. 24-38]. Особливості конструювання людьми не тільки сьогодення, а й майбутнього вивчалися німецькими соціологами П. Бергером і Лукманом [4]. Французький соціолог П. Бурдьє шукав ключі до розуміння способів формування моделі майбутнього в особливостях процесу раціоналізації сьогодення сучасною людиною [77]. Американський психолог Е. Хілгарт вивчав мотиви, що сприяють формуванню тих чи інших життєвих стратегій особистості [79]. Український психолог Л. В. Сохань уточнила поняття

«життєва стратегія», назвавши її життєвою програмою. Різні аспекти життєвих стратегій молоді розглядалися в працях Е. І. Головахи і М. Х. Тітми в аспекті життєвих перспектив і життєвих орієнтацій.

З точки зору соціологічного підходу, а саме з позицій інституціонального і позиційного підходів, були виділені два базових типи життєвих стратегій особистості: «ідеальна» і «реальна». Перша стратегія передбачає прагнення важкодосяжних ідеалів; друга - орієнтацію на вимоги соціуму, епохи, традицій і реалій буття [52, с. 100-105].

У різних культурах існують різні способи конструювання майбутнього. У традиційному суспільстві майбутнє представляється як відтворення соціальності в її основних глибинних якостях, відповідно, можливі якісь випадкові відхилення, які не змінюють загальної картини. Сучасне суспільство відрізняється від традиційного насамперед тим, що в поданні його членів змінюється образ майбутнього. Виникає уявлення про прогрес, згідно з яким новий стан має бути кращим за попередній, що досягається постійним удосконаленням різних сторін соціального життя і самої людини. Незважаючи на зусилля представників постмодерну, уявлення про прогресивний розвиток соціуму все ще зберігається як найважливіша складова суспільної свідомості.

З метою визначення життєвих стратегій та пріоритетів трудових мігрантів в Україні була проаналізована Національна доповідь НАН України за 2018 рік

«Українське суспільство: міграційний вимір» [67] та моніторинг Інституту соціології НАН України за 2018 рік [68]. За даними вищезазначених досліджень, у 2018 році 14,6% респондентів були готові покинути Україну та поїхати за кордон працювати, що перевищує показники 2012 року більше ніж вдвічі. Жінки складають меншу частину тих, хто готовий їхати працювати за кордон - 43%, що від чоловіків відрізняється не суттєво, частка останніх складає 57%. За віковим критерієм найбільш готовими до міграції є молоді люди від 18 до 29 років, яка складає 35% від

загального числа респондентів.

Орієнтація молоді на трудову міграцію, без сумнівів, є серйозною загрозою на найближчі роки для масового відтоку мізків та якості людського капіталу. По мірі зростання, група від 30 до 39 років є другою за показниками, що складає 27% від готових до міграції респондентів. 18%, тобто майже кожен п'ятий від майбутніх мігрантів є люди віком від 40 до 49 років.

Цікавим є те, що показники громадян, які збираються їхати за кордон з метою заробітків, вдвічі більше тих, хто збирається залишитися в Україні працювати. Зі зростанням віку громадян знижується кількість потенційних мігрантів, доказом чого є 2,8 відсотків респондентів віком 60-69 років та віком більше 70 років лише 1,4% (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Розподіл українців за віком, які готові у найближчий рік мігрувати з метою заробітків, у відсотках за 2017р. [68]

Наміри щодо міграції	18-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+	Всього
Так	35,2	26,9	18,0	15,7	2,3	1,4	100
Ні	19,0	20,2	15,6	20,9	14,5	9,8	100

Аналіз таблиці дозволяє зробити висновок, що понад 80% серед тих, хто збирається мігрувати, є особи до 50 років, які й складають основну частину працездатного населення.

Найбільшу частку серед потенційних мігрантів складають представники з середньою спеціальною освітою - 44% від загального; з неповною вищою освітою - 5,8% та 32,1% з повною вищою.

Отже, як бачимо з метою заробітку планують виїхати за кордон респонденти з освітнім та професійним ресурсом. Це тривожним сигналом є

та потенційною загрозою щодо відтоку мізків з України та втратою інтелектуального потенціалу, а також через неможливість реалізації освіти та професійних здібностей мігрантів, адже працюють вони здебільшого не за суміжними із спеціальністю професією, які є не дуже привабливими та цікавими для корінних жителів країни. Громадяни приймаючої країни претендують на престижні професії.

Як висновок, над інтелектуальним збагаченням населення Україна працює неефективно та певною мірою безрезультатно, адже спеціалісти реалізують весь накопичений досвід у приймаючій країні.

На ситуацію в країні майбутні трудові мігранти реагують по-різному, та сприймають перспективу погіршення чи покращання обстановки у найближчі роки. Так, на запитання «На вашу думку, у найближчий рік наше життя більш або менш налагодиться, чи ніякого покращення не відбудеться?», респонденти з чіткими міграційними намірами відповіли, що з їхньої точки зору, в найближчі роки покращення не потрібно чекати - 53,5% (рис. 3.2). Серед осіб, які найближчим роком не збираються покинути Україну, ідентичну відповідь дали 48,5%.

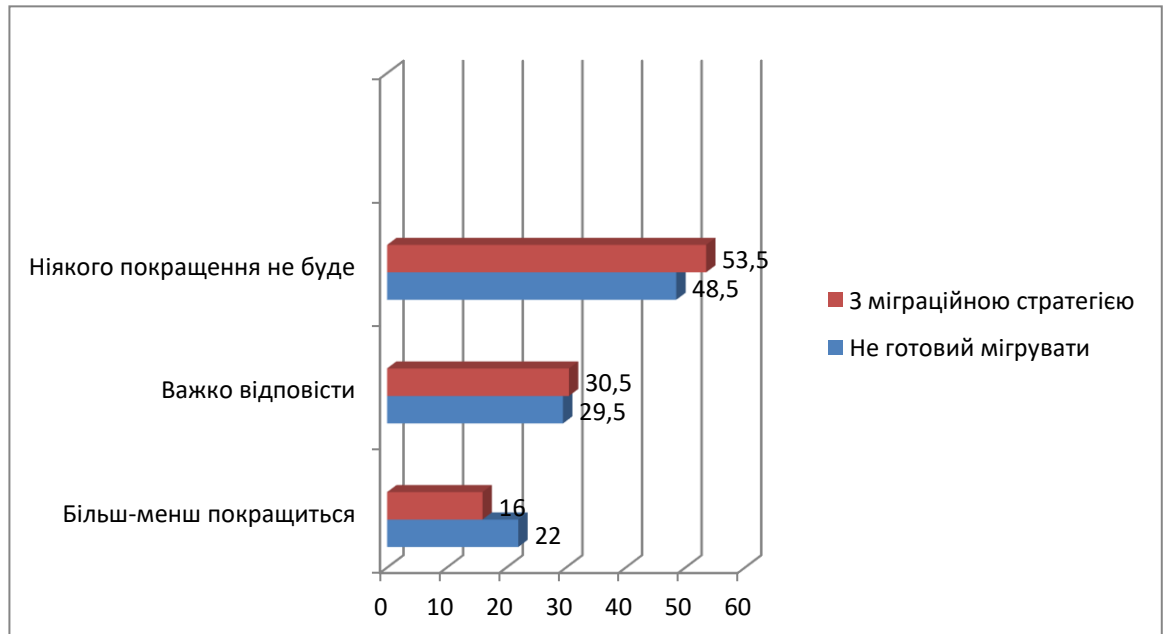

Рис. 3.2. Розподіл потенційних мігрантів за баченням перспектив розвитку країни, %, 2017р. [68]

Аналіз показників свідчить, що люди втратили надію реалізувати на батьківщині свій потенціал та шукають можливість знайти для себе за кордоном. Отже, серед потенційних мігрантів більший відсоток складають ті, хто критично сприймає поточну ситуацію в країні.

Цікавим є показник - 16% осіб із сформованою установкою на міграцію, які вірять у те, що в Україні справи підуть на краще. У даному випадку можна протирічити, адже, якщо ситуація піде на краще, то навіщо міняти місце проживання та пристосовуватись до нового соціокультурного середовища. Можливо, з одного боку, мігранти вірять в те, що ситуація налагодиться, але, з іншого боку, життєві умови вимагають термінового вирішення матеріальних проблем.

Задоволеність громадян своїм становищем у суспільстві є одним із основних чинників та показників, які впливають на поведінку індивідів та міграційні настрої. Визначаючи як незадовільне своє становище у суспільстві, індивід починає шукати відповідь на питання, чому йому не затишно у країні. Коли людина не бачить для себе перспектив покращення та реалізації потенціалу у країні проживання, вона починає шукати щастя та роботу за кордоном. Підтвердженням цієї думки є відповіді респондентів, які, у найближчий рік збираються поїхати на тимчасові заробітки за кордон (рис. 3.3).

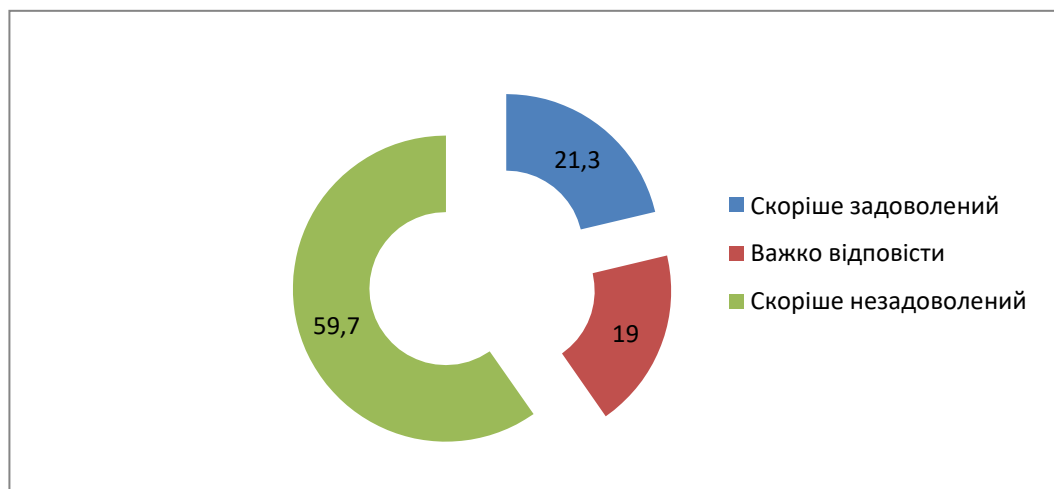

Рис. 3.3. Розподіл потенційних мігрантів за задоволенням свого становища в Україні [68]

На запитання «Наскільки на сьогоднішній день ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві?», проти 21% задоволених, 59,7% респондентів дали відповідь, що скоріше незадоволені. Одним із узагальнюючих показників міграційних стратегій є морально-психологічні характеристики трудових мігрантів щодо їхньої лояльності до зниження в країні рівня життя. На питання «Як довго ви готові терпіти погіршення в країні рівня життя?» була невтішною позиція більшості, а саме неготовність терпіти, що прямо пов'язано з розчаруванням в успішності реформ. Таку позицію обіймає кожен третій бажаючий мігрувати - 32,9%.

Отже, більшість респондентів в успішність реформ вже не вірить і, як результат, трудова міграція за кордон - один із шляхів вирішення проблеми. Майже третина тих, хто збирається виїхати на заробітки, а відтак, покинути країну, відповіли, що вони готові чекати та терпіти, але недовго. У цієї категорії респондентів можна помітити роздратованість і соціальну напруженість. Вони вже занадто довго терпіли та безрезультатно чекали на позитивні зміни і саме тому обрали такий варіант відповіді на питання.

Наступна група являє собою надзвичайно емоційно збуджених людей, які перебувають за межею бідності, кожен п'ятий із мігрантів має таку позицію, тобто 21,3%. Лише 5,1% з бажаючих мігрувати за кордон - готові терпіти зниження рівня життя. Втім, попри таку силу волі, найближчим роком все ж збираються виїхати за кордон на заробітки.

Як висновок, очевидно, що готових терпіти серед потенційних мігрантів менше, ніж серед небажаючих мігрувати. Морально-психологічну оцінку свого становища респонденти підкріплюють станом матеріального забезпечення свого домогосподарства. Бідні (46%) і середні (49%) за добробутом сім'ї, становлять переважну більшість з тих, хто з метою заробітків збирається найближчим часом покинути країну (табл. 3.3). Серед тих, хто вважає себе заможним, серед бажаючих мігрувати небагато, проте майже у сім разів більше, ніж серед небажаючих. Тобто, навіть маючи відносно високий рівень життя не повною мірою задоволені своїм життям в

Україні. Частка сімей, які перебувають на межі бідності, не мають бажання за кордоном працювати, скоріше за все через відсутність матеріальної бази для виїзду за кордон.

Таблиця 3.2

Розподіл українців, які збираються найближчого року поїхати за кордон на тимчасові заробітки, за самооцінкою рівня життя, % [68]

Намір виїзду за кордон	Злиденний	Бідний	Середній	Заможний	Багатий	Разом
Так	1,9	46,3	48,6	2,8	0,5	100,0
Ні	5,1	43,7	50,8	0,5	0,0	100,0

Питання «Що, на вашу думку, краще - терпіти матеріальні труднощі заради збереження в країні миру та спокою, чи у випадках значного погіршення умов життя виходити на вулицю з протестом?» також допомагає висвітлити життєві стратегії мігрантів. Результати свідчать, що серед більшої частки потенційних мігрантів мають активну соціальну позицію. На їхню думку, а це група респондентів, яка становить 41, 1%, проти погіршення умов життя потрібно постійного протестувати (табл. 3.3).

Отже, у потенційних мігрантів переважають негативні почуття і настрої, психологічна напруженість, відтак, можна сказати, що терпіння щодо свого соціального становища у суспільстві знаходиться на межі. Ці життєві стратегії формуються під впливом соціальних обставин, і їх не слід ототожнювати з рисами характеру особистостей. Про це свідчить зростання чисельності потенційних мігрантів, як тих, хто збирається виїздити на заробітки (з 5,4% у 2012 році до 14,6% у 2018 році), так і тих, хто збирається мігрувати (з 14,4% у 2012 році до 23,5% у 2018 році).

Розглядаючи соціологічний портрет українського мігранта, що має наміри у найближчий рік виїхати на заробітки, можна виділити наступні

характеристики: чоловік молодше 40 років, із вищою або середньою спеціальною освітою, переважно мешканець малого міста або села на заході або в центрі країни.

Таблиця 3.3

Розподіл українців, які збираються найближчого року поїхати за кордон на тимчасові заробітки, за рівнем стриманості поведінки, %, 2017р. [68]

Намір щодо виїзду	Потрібно за будь-яку ціну зберігати порядок, мир та спокій	Важко відповісти	Потрібно активно протестувати проти постійного погіршення умов життя	Разом
Так	33,2	25,7	41,1	100,0
Ні	36,7	25,9	37,4	100,0

Щодо життєвих стратегій, то зупинимось на соціологічному підході. Відповідно до останнього, у трудових мігрантів, які здебільшого не вірять в успішність реформ в Україні та незадоволені своїм становищем у суспільстві, маючи низький або середній рівень матеріального забезпечення, домінує «реальний» тип життєвих стратегій.

Висновки до 3 розділу

Таким чином, основними при вивченні соціальних уявлень про життєві пріоритети та цінності трудових мігрантів є метод соціологічного моніторингу та метод інтерв'ю, що дає змогу дослідити основні елементи; отримати велику кількість інформації, можливість уточнення та роз'яснення. Метод інтерв'ю часто використовується у поєднанні з іншими методами, частіше за все із подальшим застосуванням процедури контент-аналізу та

аналізу документів.

За останні п'ять років питома вага окремих груп трудових мігрантів за географічною спрямованістю змінилась у середньому на 0,26 в.п. Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень склав 3,41 в.п. Величина квадратичного коефіцієнту відносних структурних зрушень склала 33,47%, значення якого стверджує той факт, що питома вага кожної групи трудових мігрантів за географічною спрямованістю в Україні у середньому змінилась на 1/6 своєї величини. Таким чином, за п'ять років середньорічна зміна питомої ваги за всіма групами трудових мігрантів склала 0,95 в.п.

Сучасні трудові мігранти здебільшого не вірять в успішність реформ в Україні та незадоволені своїм становищем у суспільстві, маючи низький або середній рівень матеріального забезпечення, домінує «реальний» тип життєвих стратегій.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми життєвих стратегій трудових мігрантів дозволяє зробити наступні висновки.

Висновки теоретичної частини.

Перше. Міграція як один з важливих демографічних процесів відбувається одночасно у часі та просторі, і має досить широке значення. Саме тому на сьогоднішній день сучасна наука не має універсальної концепції з цього приводу. В цілому, сучасні науковці виокремлюють три основні підходи до розуміння міграції. По-перше, міграція розуміється як просторовий рух осіб, незалежно від його кінцевих цілей та характеру. Це можуть бути як короткострокові, так і тимчасові поїздки. По-друге, міграцією називається переїзд особи з однієї держави до іншої з метою зміни місця проживання назавжди або на певний термін. По-третє, міграцією вважають процес просторового руху особи, що у кінцевому результаті завжди призводить до територіального перерозподілу населення як у країні-реципієнті, так й у країні походження.

Різновидом окремого міграційного потоку є трудова міграція, суть якої полягає у праві індивідуума на реалізацію його професійної діяльності з метою одержання за свою працю матеріальної винагороди.

Трудова міграція населення є просторово-часове, добровільне чи вимушене переміщення особи чи групи людей між регіонами, населеними пунктами всередині країни та за її межами, основним чинником яких є працевлаштування на новому робочому місці або його пошук, внаслідок чого відбувається тимчасова або постійна зміна проживання.

Друге. Розробка системи вимірів міграційної активності населення має неабияке значення для формування міжкультурного менеджменту, адже елементи культури є ключовими детермінантами не просто поведінки особи-мігранта, а його життєвих пріоритетів, руху по напрямку, способах інтеграції у місцеві громади. Відтак, вони повинні бути включені в побудову системи

індикаторів діагностики й оцінювання причинно-наслідкових зв'язків особи-мігранта із середовищем його існування.

У дослідженні під діагностикою життєвих стратегій міграції розуміється загальний спосіб отримання вичерпної інформації про причинно-наслідкові зв'язки між структурами внутрішнього світу особи-мігранта (цінності, принципи, норми поведінки) та структурами середовища її існування. Така діагностика дозволяє вирішити кілька типових задач:

- виявити специфічні соціальні якості, особливості розвитку й поведінки особи-мігранта;
- визначити ступінь розвитку різноманітних властивостей поведінки особи-мігранта, їхньої вираженості в кількісних і якісних показниках;
- провести опис особливостей поведінки особи-мігранта;
- рангувати специфічні властивості поведінки особи-мігранта;
- виробити рекомендації та розробити проекти, програми інтеграції осіб-мігрантів за новим місцем проживання.

Отже, дослідження міграційних процесів має принципово важливе значення для вироблення державної політики, формування сценарних умов, прогнозування суспільного розвитку.

Третє. За роки незалежності України значно активізувалися процеси трудової міграції, в тому числі й міжнародної. В середньому на термін від 1 місяця до 1 року за кордон виїжджають на заробітки близько 5 млн українських громадян. Міграція відбувається не тільки з міст, але і з сільської місцевості, особливо з прикордонних областей. Як правило, залишають свої домівки особи в найбільш працездатному віці - 35-40 років, до того ж більше половини з них, а саме 60-65%, складають чоловіки. Тобто ми спостерігаємо масштабний експорт трудових ресурсів нашої країни.

З України на заробітки до країн СНД виїжджають переважно представники робітничих професій: шахтарі, будівельники, працівники сільського господарства, водії транспортних засобів, а у європейські країни – висококваліфіковані спеціалісти, серед яких переважають наукові

співробітники, програмісти, перекладачі. Так, за роки економічних реформ з України виїхало за кордон 4 тисячі докторів наук. Зарубіжні роботодавці використовують висококласних фахівців з України, їх величезний потенціал за мізерну винагороду. На заробітки до далекого зарубіжжя з України виїхала велика кількість моряків, льотчиків, які останнім часом не затребувані у власній країні.

Часто за кордон виїжджає молодь, що має вищу освіту, яка розраховує знайти роботу в сфері послуг. Найбільша кількість трудових мігрантів з України працює в Греції, Чехії, Словаччині, Німеччині, Швейцарії, на Кіпрі. Головний мотив трудової міграції - вищий рівень зарплати в країнах-реципієнтах. Наприклад, на сільгоспроботах він вище, ніж в Україні, в 2-3 рази, на будівництві, автотранспорті, сфері послуг в 10-12 разів, на морському транспорті, в програмуванні, освіті, охороні здоров'я - від 15 до 40 разів. В середньому, за експертними розрахунками, середньомісячні доходи громадян, які працюють за кордоном, становлять понад 2 млрд. гривень, що становить приблизно 1/3 грошових доходів всього населення нашої країни за рік.

Отже, нині Україна постала перед загрозою п'ятої хвилі української міграції, яка розпочалася з 10-х років XXI ст., причому охопила перш за все добре освічену молодь, та, вирізняється переходом до міграції населення як способу життя, на відміну від попередньої (економічної). Нова міграційна мотивація є відповіддю людей на численні національні й глобальні виклики розвитку держави, її суспільства й економіки.

Четверте. При вивченні життєвих пріоритетів найбільш поширеним є метод соціального моніторингу та метод глибинного інтерв'ю, що дає змогу дослідити основні елементи; отримати велику кількість інформації, можливість уточнення та роз'яснення.

Глибинне інтерв'ю є методом, коли шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди інтерв'юера з респондентом ми одержуємо необхідну інформацію. Напрямок бесіди визначений тими проблемами, які цікавлять

інтерв'юера і є предметом прикладного соціологічного дослідження. Метод інтерв'ю часто використовується у поєднанні з іншими методами, частіше за все із подальшим застосуванням процедури контент-аналізу та аналізу документів.

Для всебічного соціального моніторингу міграції населення застосовують індексний метод, показники варіації, кореляційно-регресійний аналіз, кластерний аналіз, прогнозування часових рядів.

Індексний метод аналізу дозволяє вирішувати цілий комплекс задач та охарактеризувати ряд показників щодо формування міграційних потоків. Знаходять своє застосування територіальні індекси, індекси співвідношень, якісних оцінок та інші. При вивченні структурних факторів значну роль відіграє система індексів змінного, фіксованого складу.

П'яте. За п'ять останніх років середньорічна зміна трудових мігрантів за освітнім рівнем складала 0,53 в.п., у тому числі серед чоловіків - 0,84 в.п. Питома вага міського населення в середньому за рік змінилась на 1/6 своєї величини, а за роки, що розглядалися, середньорічна зміна цієї категорії населення склала 0,36 в.п. Що стосується сільського населення, то питома вага кожної вікової групи цієї категорії населення в середньому за рік склала 0,68 в.п., а за роки, що розглядалися, середньорічна зміна жіночої категорії населення за всіма ознаками склала 0,49 в.п.[1].

Розподіл загальної чисельності трудових мігрантів за шлюбним станом: спостерігалось зменшення структурних зрушень у розлученого населення: у жінок на 0,9 в.п.; у чоловіків на 3,3 в.п.; у міського населення на 6 в.п. У одруженого населення, тих, які ніколи не перебували у шлюбі, спостерігалось збільшення питомої ваги у середньому на 1,9 в.п.

За географічною спрямованістю до країн призначення у 2013-2018 рр. можна спостерігати такий розподіл трудових мігрантів:

- зменшилась питома вага трудових мігрантів до Російської Федерації (причому у жінок було відмічено найбільші зміни - 9,6 в.п., у чоловіків на 1,8 в.п., у міського населення на 3,8 в.п., а у сільського населення на 5,4 в.п.); до

Італії збільшення питомої ваги спостерігалось у жіночого та міського населення, відповідно на 5,1 та 0,2 в.п. Незначне зменшення питомої ваги спостерігалось у сільського населення – на 0,8 в.п. та у чоловіків – на 3,4 в.п.;

- до Чеської Республіки: жінки – зменшення на 1,1 в.п.; чоловіки – збільшення на 2,3 в.п.; міське населення зменшення на 1,4 в.п., та сільське населення збільшення на 1,9 в.п.

- основними країнами-реципієнтами залишаються Польща, Іспанія та Німеччина, про що свідчить збільшення значення середнього показника питомої ваги відповідно: на 6,5 в.п.; 1,8 в.п. та 2,5 в.п. серед досліджуваної групи населення.

Отже, за період, що розглядався, питома вага окремих груп трудових мігрантів за географічною спрямованістю змінилась у середньому на 0,26 в.п. Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень склав 3,41 в.п. Величина квадратичного коефіцієнту відносних структурних зрушень склала 33,47%, значення якого стверджує той факт, що питома вага кожної групи трудових мігрантів за географічною спрямованістю в Україні у середньому змінилась на 1/6 своєї величини. Таким чином, за п'ять років середньорічна зміна питомої ваги за всіма групами трудових мігрантів склала 0,95 в.п.

Висновки емпіричної частини дослідження.

Перше. Для України грошові перекази трудових мігрантів мають суперечливий вплив на економічне зростання.

Позитивний вплив полягає у наступному:

- притік до країни капіталу: обсяг приватних переказів коштів із-за кордону в Україну, за даними Національного банку України, в 2019 році становив 11,98 млрд доларів (згідно офіційних і неофіційних джерел), що у порівнянні з 2018 роком, коли обсяг переказів дорівнював 11,1 млрд доларів, на 7,8 % більше, хоча порівняно із 2017-2018 рр., які були відповідно 23 % і 20 %, темпи росту обсягу переказів зменшились;

- покращення динаміки доходу домогосподарств: основною статтею доходів стали прибутки від закордонних заробітків у бюджетах 46,2% сімей

заробітчачан (ці прибутки становлять понад 50% сімейного бюджету, ці показники варіюються від 20% до 50% у третини заробітчачан);

- прискорення темпів зростання ВВП: починаючи з 2016 року, за даними Світового банку, обсяг грошових переказів від трудових мігрантів в Україну стійко перевищує 10% ВВП. У 2016 році обсяг приватних грошових переказів становив 5,8% ВВП, або 5,5 млрд. доларів, з яких 20% прийшли не з формальних каналів, та 5,2 млрд доларів за три квартали 2017 року, що набагато більше, ніж обсяг іноземних прямих інвестицій. Можна припустити, що грошових переказів від працівників-мігрантів було, ймовірно, більше, ніж свідчить офіційна статистика, оскільки для переказу коштів в Україну в основному мігранти використовували неформальні канали.

Щодо негативного впливу грошових переказів від трудових мігрантів на соціально-економічний розвиток України, то він проявляється насамперед у зростанні обсягів руху трудових мігрантів. Якщо до 2017 року 1,3 млн осіб працювало за кордоном, то у 2019 році кількість трудових мігрантів склала 2,7 млн осіб.

У ситуації зростання швидше за продуктивність реальної заробітної плати та скорочення робочої сили, нестача працівників та зростання витрат на робочу силу врешті-решт можуть стати стримуючим фактором для інвестицій. До того ж, це викличе складнощі у фінансуванні національних видатків, таких як підтримка інфраструктури та пенсії, якщо все більше українців будуть працювати за кордоном, а не вдома і платити там податки.

Друге. З метою визначення життєвих стратегій та пріоритетів трудових мігрантів в Україні був здійснений вторинний аналіз результатів дослідження: проаналізована Національна доповідь НАН України за 2018 рік «Українське суспільство: міграційний вимір» та моніторинг Інституту соціології НАН України за 2018 рік. За даними вищезазначених досліджень, у 2018 році 14,6% респондентів були готові покинути Україну та поїхати за кордон працювати, що перевищує показники 2012 року більше ніж вдвічі.

Під життєвою стратегією вчені частіше розуміють свідомі прояви

людини, пов'язані зі зміною і перетворенням її власного життя; вважають, що життєва стратегія особистості висловлює цілісність життєвого світу людини, її спрямованість у майбутнє і здатність до зміни власного життя в ім'я цього майбутнього.

З точки зору соціологічного підходу, а саме з позицій інституціонального і позиційного підходів, були виділені два базових типи життєвих стратегій особистості: «ідеальна» і «реальна». Перша стратегія передбачає прагнення важкодосяжних ідеалів; друга - орієнтацію на вимоги соціуму, епохи, традицій і реалій буття.

Відповідно, у трудових мігрантів, які здебільшого не вірять в успішність реформ в Україні та незадоволені своїм становищем у суспільстві, маючи низький або середній рівень матеріального забезпечення, домінує «реальний» тип життєвих стратегій.

Третє в рамках нашого дослідження щодо життєвих стратегій у жовтні-листопаді 2020 р. були проведені глибинні інтерв'ю з трудовими мігрантами (10 осіб – 6 чоловіків та 4 жінки), які працюють в Росії. Вибір методу глибинного інтерв'ю для дослідження обумовлений потребою в глибокому і розширеному розумінні проблеми, попередньо вивченої за допомогою первинного аналізу результатів опитування; можливістю проаналізувати широкий спектр глибинних мотивів і дій респондентів.

У глибинному інтерв'ю взяли участь мігранти з таких українських міст, як Суми, Харків, Миколаїв, Луганськ. Пошук інформантів здійснювався на основі особистих контактів з мігрантами з м. Вінниця, а після проведення перших двох інтерв'ю, інформанти відбиралися методом «снігової кулі».

Глибинне інтерв'ю проводилося особисто в режимі онлайн через програмне забезпечення Skype. Кожне інтерв'ю тривало в середньому близько 30 хвилин. Для проведення глибинного інтерв'ю були створені максимально комфортні умови. Наприклад, зустріч інтерв'юера з респондентами здійснювалася в попередньо узгоджений і зручний для респондента час. Додатково респонденти мали можливість задати інтерв'юеру питання,

уточнюючи понятійний апарат, цілі і завдання реалізації дослідження.

В ході глибинного інтерв'ю було виявлено, усі респонденти досягли мети, з якою вони їхали за кордон на роботу, тобто реалізували певні свої диттєві стратегії. Важливим результатом трудової міграції є покращення матеріального становища, а також отримання корисного суспільного досвіду. Респонденти загалом оцінюють як позитивну поїздку за кордон. Виявлено, що тип стратегії у всіх опитаних «реальний».

В рамках вдосконалення регулювання міжнародної міграції трудових ресурсів в Україні за доцільне є:

- зниження розміру держмита, що визначається за видачу дозволів на працевлаштування та підприємницьку діяльність іноземців в депресивних населених пунктах, а також за дефіцитними спеціальностями і професіями;

- збільшення розміру економічних санкцій, що застосовуються до керівників організацій і індивідуальних підприємців за прийом на роботу іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно проживають за кордоном, які не мають спеціальних дозволів на працевлаштування в Україні;

- розробка механізму спільного (державного і приватного) фінансування тимчасового виїзду за кордон з метою працевлаштування осіб, зареєстрованих в службі зайнятості, на умовах повернення коштів тощо.

Загалом, глобальні та українські ринки праці реформуються під впливом стрімкого розвитку сфери інформаційно-комп'ютерних технологій – шляхом зміни концепцій праці та формування нових трудових відносин. Багато країн, включно з Україною, стикаються з проблемою неефективної політики зайнятості, яка не відповідає викликам, новим правилам та принципам швидкого зростання ринків праці. Політики, зазвичай, недооцінюють той факт, що нові форми зайнятості охоплюють великий інноваційний потенціал, а також тіньові аспекти (неформальні домовленості), котрі загострюють проблему недостатнього наповнення соціальних фондів та скорочення податкових надходжень до державного бюджету.

Таким чином, головні пріоритети ефективної політики зайнятості в Україні повинні ґрунтуватися на передовому досвіді та впровадженні інноваційних рішень при побудові взаємовигідних та соціально відповідальних відносин роботодавця із працівником.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – Москва: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Барсукова Т.И. Трансформация семейно-брачного поведения трудовых мигрантов / Т. И. Барсукова, Л. А. Часовская / Общество: социология, психология, педагогика. - 2016. - № 7. - С. 9–12.
3. Безрукова Н. В. Міграція робочої сили з України до ЄС: аналіз особливостей та наслідків [Електронний ресурс] / Н. В. Безрукова, В. А. Свічкарь // Бізнес Інформ. – 2016. – № 2. – С. 21–27. – Режим доступу: http://business-inform.net/export_pdf/business-inform-2016-2_0-pages-21_27.pdf
4. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. - М.: Медиум, 1995. - 323 с.
5. Бовина, И. Б. Теория социальных представлений: история и современное развитие / И. Б. Бовина // Социологический журнал. - 2010. - № 3 - С. 5-20.
6. Булавинець В. М. Доходи трудових мігрантів як важливе джерело доходів домогосподарств // В. М. Булавинець // Інвестиції: практика та досвід, - 2015. - № 10. - С. 54–56.
7. Буров І. Трудова міграція як наслідок соціально-економічної політики України 2014-2018 рр. / І. Буров // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. зб. наук. праць. Вип. 6 (20). - Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. - С. 166-170.
8. Волоско Я. О. Міжнародна трудова міграція населення: причини виникнення та наслідки для економіки /Я. О. Волоско // Львів: Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. - 2015. - № 824. - С. 21–26.
9. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. - М.: КАНОН-пресс, 2000. - 304 с.

10. Данильняк О. Г. Соціологія. Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильняк, О.П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильняка. - Харків: Право, 2009. - 208 с.
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
12. Ємельянова Т. П. Особливості соціальних уявлень про росіян у жителів Чехії та США / Т. П. Ємельянова, А. С. Паттісон // Психологічні дослідження. – 2010. - №5. – С.13-21.
13. Жадан І. В. Соціальні уявлення молоді. Особливості та шляхи формування: колективна монографія / І. В. Жадан. - К.: 2007. - 218 с.
14. Зареєстрована трудова міграція. Аналітика // Державна служба зайнятості, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infodata/analitika_0.doc
15. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. - Київ, 2017. - 36 с.
16. Качурець І. Теоретичні аспекти впливу міграційних процесів на зовнішню політику та національну безпеку України [Електронний ресурс] / І. Качурець // Зовнішня політика і міжнародні відносини. – Режим доступу : <http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/2305/1/100-35.pdf>.
17. Кислиця О. Концепція регулювання міжнародної трудової міграції України в умовах глобалізації / О. Кислиця // Культура народів Причорномор'я. - 2011. - № 197. - С. 62–66.
18. Кількість імігрантів та емігрантів. Державна служба статистики України, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/mr/km_sex_all_flow_e.xlsx .
19. Кінця-краю не видно: трудова міграція з України може сповільнитися, проте, швидше за все, триватиме // voxukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://voxukraine.org/uk/kintsya-krayu-ne-vidno-trudova-migratsiya-z-ukrayini-mozhe-spovilnitisya-prote-shvidshe-za-vse-trivatime/>.

20. Кульчицька К. Неврегульована і вимушена міграція з України до ЄС перед отриманням безвізового режиму: можливі наслідки та очікування / К. Кульчицька, І. Сушко // Європа без бар'єрів. - 2017. - 8 с.
21. Лапин Н. И. Функционально-ориентирующие кластеры базовых ценностей населения России и её регионов / Н. И. Лапин // Социологические исследования. - 2010. - № 1. - С. 28–36.
22. Лапшина І. Класифікація міграцій, поведінкові аспекти мігрантів, мотивацій і процесу прийняття рішень [Електронний ресурс] / І. Лапшина. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Prvs/2012_2/201.pdf.
23. Лібанова Е. М. Бідність+ населення України: методологія, методика та практика аналізу / Е. М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 328 с.
24. Лібанова Е. М. Ринок праці в економічній системі : [навч. посіб.] / Е. М. Лібанова, Д. П. Мельничук. – Житомир : ЖІТІ, 2002. – 260 с.
25. Малиновська О. А. Від аналізу – до розробки концепції особливості міграційної ситуації в Україні / О. А. Малиновська // Політика і час. – 1995. – № 10. – С. 45-51.
26. Малиновська О. А. Наслідки міжнародної міграції населення України та політико-управлінські дії щодо їх врегулювання. Аналітична записка / О. А. Малиновська // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/562/>
27. Малиновська О. А. Орієнтири міграції / О. А. Малиновська // Політика і час. – 1994. – № 4. – С. 12–18.
28. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування: аналітична доповідь / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – 40с
29. Международная конвенция о защите прав всех трудящихся- мигрантов и членов их семей // Права трудящихся-мигрантов. Изложение фактов. – Женева: ООН, 2003. – (Серия “Права человека”. – № 24).
30. Мельниченко О. Теоретичні засади регуляторного впливу держави на трудову міграцію / О. Мельниченко // Держава і ринок. - 2010. - С. 125–130.

31. Міграція // Географічна енциклопедія України: В 3 т. Т. 2. / Ред. кол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) [та ін.]. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. – 359 с.
32. Міграція // Економічна енциклопедія : В 3 т. Т. 2 / Редкол. : С. В. Мочерний (відповід. ред.) [та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 385 с.
33. Міграція як чинник розвитку в Україні: Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією та їхнього впливу на розвиток України / Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. - К., 2016. – 140 с.
34. Мид Дж. Г. Философия настоящего / Дж. Г. Мид. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. - 272 с.
35. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. - Київ: БЛАНК-ПРЕС, 2015. - 100 с.
36. Міфи і факти про українську трудову міграцію до країн Вишеграду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo-gl.su/MUTQ>.
37. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 1. – С. 3-18; № 2. – С. 3-14.
38. Народонаселение. Энциклопедический словарь / [гл. ред. Г.Г.Меликьян]. – М. : Большая Рос. энцикл., 1994. – 640 с.
39. Населення України. Трудова еміграція в Україні / ред. рада: Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська. - Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
40. Наумова Н.Ф. Жизненная стратегия человека в переходном обществе / Н. Ф. Наумова // Социологический журнал. - 1995.- № 2. - С. 5–22.
41. Орловська Ю. Аналіз формування глобального ринку кваліфікованих кадрів / Ю. Орловська, І. Реліна // Економічний аналіз. – 2012. - Випуск 10. Частина 1. - С. 309–312.
42. Пальян З. О. Статистична оцінка демографічних перспектив регіонів

- України / З. О. Пальян // Проблеми статистики : зб. наук. Праць Науково-технічного комплексу статистичних досліджень / [ред. О. О. Васечко та ін.]. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2007. – Вип. 8. – С. 170–174.
43. Пелка К. Характеристика концепції міграційної політики України та напрями її розвитку / К. Пелка // Наукові праці МАУП. - 2018. - Вип. 2(37). - С. 66–71.
44. Перелік міжнародних договорів України з питань праці, зайнятості, соціального забезпечення, захисту дітей та гендерної рівності / Міністерство соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/files/international/pmd.docx>.
45. Петрова Т. Міграція населення як фактор пропозиції робочої сили на ринках праці України / Т. Петрова // Україна: аспекти праці. – 1997. – № 6. – С. 42–45.
46. Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України / В.М. Піча— К.: Каравела, 2000. – 248 с.
47. Позняк О.В. Зворотна міграція до України: обсяг і характеристики поверненців / О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. - 2019. - № 1 (35). - С. 82-96.
48. Почебут Л.Г. Социальная психология / Л. Г. Почебут, И А. Мейжис. – СПб.: Питер, 2016. – 672 с.
49. Природний рух населення // Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
50. П’ятковська О. Класифікація видів міжнародної трудової міграції: окреслення операційних понять / О. П’ятковська // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 1(30). – С.30–34.
51. Резник Т.Е., Резник Ю.М. Жизненное ориентирование личности: анализ и консультирование / Т. Е, Резник, Ю. М. Резник // Социологические исследования. - 1996. - № 6. - С. 110–119.
52. Резник Т.Е., Резник Ю.М. Жизненные стратегии личности / Т. Е,

- Резник, Ю. М. Резник // Социологические исследования. - 1995. - № 4. - С. 100–105.
53. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. - 2006. - № 2 (17). - С. 127-139.
54. Розміщення продуктивних сил України: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 245 с.
55. Романенко І. О. Механізм державного регулювання міграційного переміщення трудоактивного населення України / І. О. Романенко // Модернізація стратегій економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22-23 листопада 2012 р.). – К. : КНЕУ, 2012. – С. 441–444.
56. Романенко Т. І. Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників в умовах глобалізації / Т. І. Романенко // Проблемы и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках ЧЭС и ГУАМ (сб. научных трудов). – 2008. - Т. 1.- С. 339-344.
57. Романенко І. Причини і наслідки інтелектуальної трудової міграції // Актуальні питання фінансово-економічного розвитку держави та регіонів: зб. тез наукових робіт Міжнародної наук.- практ. конференції. - Київ, 2014. - С. 113–117.
58. Романюк М. Міграції населення України за умов перехідної економіки Методологія і практика регулювання / М. Романюк. – Львів : Світ, 1999. – 292 с.
59. Росія виходить із моди: названо основні тренди трудової міграції українців. Перший український інформаційний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/ru/ekonomyka/rossyia-vikhodyt-uz-modi-nazvani-osnovnie-trendi-trudovoimyratsyy-ukrayntsev-208321.html>.

60. Саати Т. Аналитическое планирование / Т. Саати. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с
61. Самойлюк Н.В. Незаконная миграция и региональная безопасность / Н.В. Самойлюк // Ойкумена. Регионоведческие исследования. - 2013. - № 3. - С. 43–50.
62. Синельников А.Б. Брачность и рождаемость без двойных гендерных стандартов / А. Б. Синельников // Демоскоп Weekly. - 2017. - № 725–726. - С. 1–10.
63. Соціально-економічне становище регіонів України Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
64. Статистичний щорічник України за 2018 рік / Укрстат / За ред. І. М. Жук; відп. за вип. О. А. Вишнеvsька. - Київ: Державна служба статистики України, 2018. - 239 с.
65. Томас У. Польский крестьянин в Европе и Америке / У. Томас, Ф. Знанецкий // Контексты современности. Хрестоматия. – Казань: АБАК, 1998. - С. 141–225.
66. У 2019 році трудові мігранти переведуть в Україну 12,2 млрд дол. НБУ // 112.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/ekonomika/u-2019-rotsi-trudovi-mihranty-perevedut-v-ukrainu-122-miliarda-dolariv-nbu-479850.html>.
67. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. – 396 с.
68. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 4 (17) / Головні редактори д. екон. н. В.М.Ворона, д. соціол.н. М.О.Шульга. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. – 550 с..
69. Хорни К. Невроз и развитие личности / К. Хорни. -. М.: Смысл, 1996. - 39 с.

70. Хрупович С. Є. Міжнародна міграція робочої сили у світогосподарській системі / С. Є. Хрупович // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених «Соціально-економічні аспекти розвитку економіки», 27-28 квітня 2017 року. - Тернопіль: ТНТУ, 2017. - С. 180–182.
71. Чому українці виїжджають за кордон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/chomu_ukraintsi_vyizhdzhayut_za_kordon_infografika_146097.html.
72. Шульга Н.А. Великое переселение народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н.А. Шульга. – К. : ИС НАНУ, 2002. – 687 с
73. Шюц А. Возвращающийся домой / А. Шюц // Социологические исследования. - 1995. - № 2. - С. 139–142.
74. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т 3. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2001. – 841 с.
75. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія / Б. М. Юськів. – Рівне : видавець О. М. Зень, 2019. – 258 с.
76. Ядов В.А. Возможности совмещения теоретических парадигм в социологии / В. А. Ядов // Социологический журнал. - 2003. - № 3. - С. 5–19.
77. Bodieu P. Le sens en pratique. Approche sociopraxématique des personnes /Bodieu P. - Paris, 1980. - 475 p.
78. Chmielewska I. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania: Badanie zrealizowane w 2015 r. / 83Chmielewska I., Dobroczek G., Puzynkiewicz J. // Narodowy Bank Polski, 2015. - 33 s.
79. Hilgard E. R. Human motives and the concept of the self / Hilgard E. R. // The study of personality. - New York, 1954. – 255 p.
80. International Migration Report 2017: Highlights // United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2017. - 38 p.
81. Kahneman D. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk / Kahneman D., Tversky A. // Econometrica. - 1979. - Vol. 47. - P. 24–38.

82. Luckmann T. The Moral Order of Modern Societies, Moral Communication and Indirect Moralizing / Luckmann T. // Konfigurationen Lebensweltlicher Strukturphänomene. Leske & Budrich, Oplanden, 1997. – 234 p.
83. Migration and Remittances Factbook // International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 2018. 3 edition. - Washington, DC. - 299 p.
84. Number of internet users worldwide from 2005 to 2017 / Statista, 2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/>.

ДОДАТОК А**Програма соціологічного дослідження на тему
«Життєві стратегії трудових мігрантів»*****1. Методологічна частина***

1.1. Опис досліджуваної проблеми. На сьогоднішній день в Україні відбуваються великомасштабні міграції. Міграційні процеси здійснюють вплив на суспільство. У зв'язку з цим виникає ряд проблем, пов'язаних з міграцією, яка призводить до позитивних або негативних наслідків. За свідченням експертів, майже 10% українців працюють за кордоном, де отримують набагато більші заробітні плати та мають кращі умови життя і праці. А це, здебільшого, молоді люди до 40 років, тобто активна працездатна частина населення.

Варто зауважити, що перехід до ринкової економіки, що почався майже тридцять років тому, сформував нове покоління, яке, адаптуючись до сучасної соціально-економічної та соціокультурної ситуації, виробляє ту сукупність життєвих орієнтирів, яка дозволяє задовольнити базові матеріальні і духовні потреби, отримувати задоволення від життя.

З одного боку, діють загальні чинники виникнення і затвердження певних життєвих цінностей у всіх соціальних груп, які представлені в українському суспільстві. З іншого боку, існують особливості формування і розвитку життєвих стратегій саме трудових мігрантів, зумовлені впливом культури і цінностей інших країн, зокрема європейських.

Соціологічний аналіз змісту, спрямованості життєвих стратегій трудових мігрантів дозволяє з'ясувати не тільки перспективи соціально-економічного розвитку приймаючих країн, а й можливі наслідки впливу трудової міграції на стан економіки та інших сфер життя українського суспільства.

Ті процеси, які характеризують становлення життєвих стратегій трудових мігрантів в сучасних умовах, поки не стали предметом широких

соціологічних досліджень. Не досліджуються особливості поєднання життєвих орієнтирів, які визначають відтворення людини та її розвитку як представника трудового колективу, конкретної соціальної групи, що впливає як на соціально-економічне життя суспільства, так і добробут власної родини.

У зв'язку з цим актуальною є проблема визначення змісту життєвих стратегій цієї групи робітників, їх змін під впливом тих глибоких перетворень, які тривають як в українському суспільстві, так і в світі в цілому. Тому представляється важливим завданням вивчення соціологічними методами життєвих стратегій сучасних трудових мігрантів, їх змісту, спрямованості, факторів, що визначають їх становлення і трансформацію.

Теоретично й емпірично проблема життєвих стратегій сучасних трудових мігрантів є малодослідженою. Відчувається брак даних про ті протиріччя, які характеризують життєві орієнтири сучасних трудових мігрантів, їх уявлення про провідні цілі життя, способи їх досягнення.

1.2. *Тема авторського дослідження.* «Життєві стратегії трудових мігрантів».

1.3. *Мета і завдання дослідження.*

Метою дослідження є виявлення життєвих стратегій трудових мігрантів в контексті сучасних реалій українського суспільства.

Для досягнення даної мети передбачено реалізацію наступних *завдань*:

- соціально-демографічні характеристики;
- еміграційний досвід респондентів, його цілі;
- організація міграції;
- емоційні налаштування та соціальне самопочуття;
- самореалізація після повернення з трудової міграції.

1.4. *Об'єкт дослідження:*

Об'єкт (за критерієм носія проблеми): трудові мігранти, які тимчасово перебувають на заробітках за кордоном, в РФ.

Об'єкт (за критерієм загальної проблеми): трудова міграція в реаліях

українського суспільства та в умовах глобалізації.

1.5. *Предмет дослідження* (за критерієм конкретизованої проблеми): життєві стратегії трудових мігрантів, які тимчасово перебувають на заробітках за кордоном, в РФ.

1.6. *Теоретична інтерпретація базових понять*:

Міграція - це просторовий рух осіб, незалежно від його кінцевих цілей та характеру; переїзд особи з однієї держави до іншої з метою зміни місця проживання назавжди або на певний термін; процес просторового руху особи, що у кінцевому результаті завжди призводить до територіального перерозподілу населення як у країні-реципієнті, так й у країні походження [72, с. 130].

Трудова міграція - переміщення, що здійснюються індивідами, у просторі, з метою підвищення рівня життя на підставі вигіднішого використання власної робочої сили не змінюючи постійне місце проживання. Для цього виду міграції, на відміну від стаціонарної, властиве збереження постійного зв'язку мігранта зі своєю родиною як в економічних, так і в інформаційно-особистісних формах [23, с.146].

Життєва стратегія - це вміння самостійно будувати своє життя, здатність осмислено регулювати життя відповідно до напрямку, спосіб вирішення протиріч, як внутрішніх, так і зовнішніх. На формування життєвої стратегії великий вплив робить життєва позиція, сукупність цілей і завдань, які людина ставить перед собою. Якщо дані завдання є примітивними, життєві перспективи відсутні і людина відрізняється вузьким кругозором, то стратегія стає непотрібною. При суперечливій і нестабільній позиції збудувати стратегію досить важко. До початку обмірковування стратегічного плану життя необхідно розібратися в протиріччях, спробувати встановити їх сутність, намагатися вирішувати.

На думку К.А. Абульхановой-Славської, типологія життєвих стратегій виражається в співвідношенні типу особистості і способу життя, в зв'язку з цим можна виділити наступні критерії життєвих стратегій:

- внутрішній, який виражається в рівні активності людини у побудові свого життя;

- зовнішній, що виражається у вимозі суспільства, реальності життя до людини [1, с. 90].

З точки зору соціологічного підходу, а саме з позицій інституціонального і позиційного підходів, були виділені два базових типи життєвих стратегій особистості: «ідеальна» і «реальна». Перша стратегія передбачає прагнення важкодосяжних ідеалів; друга - орієнтацію на вимоги соціуму, епохи, традицій і реалій буття [52, с. 100-105].

1.7. Робочі гіпотези дослідження:

1) майже усі трудові мігранти при виборі країни для реалізації трудоміграційних стратегій спирались або на власний еміграційний досвід, або досвід близьких людей, що стало визначальним для вибору РФ;

- організація міграції носила здебільшого легкий характер, що вплинуло на планування у майбутньому повернутися сюди ще раз на роботу:

- емоційні налаштування та соціальне самопочуття здебільшого є позитивні, мігранти задоволені умовами життя та праці;

- після повернення з трудової міграції респонденти планують або повернутися назад на роботу, або залишитися вдома і відкрити власну справу.¹

В цілому, відповідно до соціологічного підходу, у трудових мігрантів, які здебільшого не вірять в успішність реформ в Україні та незадоволені своїм становищем у суспільстві, маючи низький або середній рівень матеріального забезпечення, домінує «реальний» тип життєвих стратегій.

2. Методична частина

2.1. Опис методів й технік отримання інформації.

У дослідженні був використаний метод глибинного інтерв'ю.

Метод глибинного інтерв'ю. - неструктуроване, пряме, приватне інтерв'ю, в якому одного респондента опитує інтерв'юер для визначення його

основних мотивів, емоцій, відносин і переконань з певної теми.

Стадії дослідження:

1. Визначення мети, об'єкта і предмета дослідження.
2. Підготовка технічного завдання на проведення глибинних інтерв'ю.
3. Підготовка бланка відбору респондентів (скрінер).
4. Підготовка опитувального листа для проведення інтерв'ю (гайда).
5. Рекрут респондентів, вибір місця проведення інтерв'ю.

БЛАНК ГЛИБИННОГО ІНТЕРВ'Ю

I. Соціально-демографічні характеристики

Ваш вік?

Ваша освіта?

Місце проживання на даний момент / до поїздки за кордон?

Ваш сімейний стан?

Скільки членів сім'ї?

Сфера зайнятості на даний момент / до поїздки за кордон?

Які іноземні мови знаєте?

II. Матеріальний стан

Ваша оцінка матеріального становища Вашої сім'ї?

Задоволеність рівнем достатку?

Чи змінився Ваш матеріальний стан після поїздки за кордон?

Ваша фінансова незалежність працюючи за кордоном?

Ваш достаток на сьогодні?

III. Мотиваційні аспекти поїздки за кордон

Особливості еміграційного досвіду?

Країни праці?

Причина, мотив, стимул поїздки в цю/ці країни?

Які проблеми хотіли вирішити?

Чому саме ця країна?

Ваша підготовка до цієї поїздки?

Ваші витрати на цю поїздку?

Наскільки володіли інформацією про умови працевлаштування?
калі додаткові проблеми при організації цієї поїздки, про які Ви не знали?

IV. Організаційні аспекти поїздки

Як відбувалась поїздка?

Хто Вам допомагав в облаштуванні: проживання, працевлаштування тощо?

Труднощі, з якими Ви зіштовхнулись?

Чи змінювався зараз Ваш емоційний стан?

V. Особливості трудової діяльності

Сфера праці зараз?

Умови Вашої праці, рівень заробітної плати тощо?

Як Ви розпоряджаєтесь заробленими коштами?

Щоб не їхати за кордон, яку зарплатню Ви б хотіли отримувати в Україні?

VI. Сім'я та її соціальне самопочуття

Ставлення рідних до Вашої поїздки?

Як часто Ви спілкувались з Вашою родиною?

Засоби Вашого спілкування?

VII. Життєві плани

Ви досягли цілей, котрі ставили перед поїздкою?

Якщо буде можливість залишитись, Ви скористаєтесь?

Ще раз приїдете сюди на роботу?

Хотіли б розпочати власну справу?

Ваші плани на майбутнє?

Ваше майбутнє: в Україні чи за кордоном?

2.2. *Принципи відбору учасників дослідження.* Глибинні інтерв'ю з трудовими мігрантами (10 осіб – 6 чоловіків та 4 жінки), які працюють в Росії. У глибинному інтерв'ю взяли участь мігранти з таких українських міст, як Суми, Харків, Миколаїв, Луганськ. Пошук інформантів здійснювався на основі особистих контактів з мігрантами з м. Харків, а після проведення перших двох інтерв'ю, інформанти відбиралися методом «снігової кулі».

2.3. *Часові рамки дослідження:* жовтень-листопад 2020 р.

2.4. *Обґрунтування логіки й методів аналізу даних,* Вибір методу глибинного інтерв'ю для дослідження обумовлений потребою в глибокому і розширеному розумінні проблеми, попередньо вивченої за допомогою вторинного аналізу результатів опитування; можливістю проаналізувати широкий спектр глибинних мотивів і дій респондентів.

2.6. *Обґрунтування етичних засад проведення дослідження.* Глибинне інтерв'ю проводилося особисто в режимі онлайн через програмне забезпечення Skype. Кожне інтерв'ю тривало в середньому близько 30 хвилин. Для проведення глибинного інтерв'ю були створені максимально комфортні умови. Наприклад, зустріч інтерв'юера з респондентами здійснювалась в попередньо узгоджений і зручний для респондента час. Додатково респонденти мали можливість задати інтерв'юеру питання, уточнюючи понятійний апарат, цілі і завдання реалізації дослідження. Усі імена респондентів, за їх проханням, були змінені.

2.7. *Дослідницька саморефлексія.* Дані, отримані в результаті глибинного інтерв'ю, дозволили розробити рекомендації щодо підвищення ефективності соціального регулювання міграційних процесів. Глибинне інтерв'ю дозволило отримати соціальні уявлення трудових мігрантів про життєві плани, а також отримані дані сприяли виявлення невирішених проблем, що супроводжуються конкретними пропозиціями щодо їх вирішення та поліпшення організації управління цією сферою на різних рівнях.

РОЗКАДРОВКА ГЛИБИННОГО ІНТЕРВ'Ю

Респондент 1 [А_01_43_М, с. 2]: «за професією я будівельник, але зараз у мене своє кафе ... », «Там у нас не було роботи, приїхали сюди, сезон два попрацювати, що-небудь заробити, так їздиво вже 8 років», «я думав, що все буде важко, а виявилось легко. Швидко знаходили роботу, працювали відразу», «так, я працюю, у мене своє кафе, бістро, продаємо випічки. Я приватний підприємець», «кожен день спілкуюся», «спілкуюся по телефону і по скайпу».

Респондент 2 [Ю_05_40_М, с. 1] : «Дядя їздив до Росії, і я разом з ним приїхав», «важким був переїзд. Ну, перший час було вкрай важко», «ні, не хочу, можливо поїду працювати до іншої країни», «так, неофіційно, працюю на будівництві», «працюю сезонно на полях», «я дзвоню рідко, влітку я перебуваю тут, а взимку їду на батьківщину», «брат приїжджає сюди, тільки на сезонну роботу. Заробляє гроші і їде назад».

Респондент 3 [О_02_28_М, с.1]: «У мене тут працюють знайомі, вони вплинули».

Респондент 4 [М_03_52_Ж, с. 2]: «Тут жили мої родичі, можна сказати, ми повернулися на Батьківщину», «Ну, важким, напевно і не був, тому що тут родичі, вони допомогли влаштуватися на роботу», «ну, там залишилися не мої друзі, друзі чоловіка, спілкуємося, але рідко».

Респондент 5 [К_01_53_Ж, с.1]: «Я вчилася в одному з московських вишів, у мене тут багато друзів», «не сказала б, що важким, нормальний», «ні, не передумала, тут все у нас є», «я психолог», «працюю за своєю спеціальністю», «важко не було, так як ми з друзями заздалегідь обговорили, вакансія була, відразу працювала, протягом місяця працювала».

Респондент 6 [К_01_28_Ж, с.1] : «Я познайомилася з хлопцем в інтернеті, почали спілкуватися, через нього в основному я вирішила переїхати ... », «через хлопця, він працює тут», «легким, все пройшло добре, гладко», «кожен день практично спілкуюся», «тут живе і працює її хлопець».

Респондент 7 [А_01_31_Ж, с.1] : «тому що тут вже працювали мої родичі», «так, соціальні мережі використовуємо, скайп використовуємо, в однокласниках пишемо».

Респондент 8 [І_02_28_М, с.1]: «Війна на сході, все розбите, треба було їхати», «спочатку було складно, а потім стало легше», «так, я працюю на будівництві, теслею, будую дім», «так, звичайно. Кожну неділю з ними спілкуюся».

Респондент 9 [О_04_55_М,с.1]«Це хороше місце. Як ніяк ми були колись однією країною, СРСР. Це мене і привернуло», «вік уже не той», «працюю інженером», «ні, не важко, так взагалі не було важко знайти, у мене робота затребувана, я просто прийшов на підприємство електромереж, сказав, ось такий-то фахівець, і мене взяли на роботу», «ну, звичайно, в основному соціальні мережі, скайп я не дуже люблю. Загалом, всі засоби зв'язку».

Респондент 10 [П_06_51_М, с. 1]: «Це не переїзд, це сезонна робота, тільки навесні, на 6 місяців приїжджаємо, зароблю, їду восени додому», «бажання немає, але в наступному році знову приїду сюди», «труднощів особливих не було», «ну вранці і ввечері дзвоню, в день два рази».